

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

120658

HALK HEKİMLİĞİ VE ÇANKIRI'DAKİ HALK HEKİMLİĞİ İLE İLGİLİ
İNANIŞ VE UYGULAMALAR

HAZIRLAYAN
Candan TORUN

120658

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

DANIŞMAN
Yard.Doç.Dr. Hamiye DURAN

ANKARA – 2002

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HALK HEKİMLİĞİ VE ÇANKIRI'DAKİ HALK HEKİMLİĞİ İLE İLGİLİ
İNANIŞ VE UYGULAMALAR**

**HAZIRLAYAN
Candan TORUN**

**DANIŞMAN
Yard.Doç.Dr. Hamiye DURAN**

ANKARA – 2002

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Candan TORUN'a ait "Halk Hekimliği ve Çankırı'daki Halk Hekimliği ile İlgili İnanış ve Uygulamalar" adlı çalışma, jürimiz tarafından YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Üye

Üye

SÖZBAŞI

“Halk Hekimliği ve Çankırı’daki Halk Hekimliği ile İlgili İnanış ve Uygulamalar” adlı bu çalışmamız halk hekimliğini ve Çankırı yöresinde halkın hastalıklara karşı uyguladığı tüm tedavi yöntemlerini anlatmak ve tanıtmak amacıyla hazırlanmıştır.

Halk hekimliği insanlığın tarihi kadar eskidir. Tıp biliminin ilerlemiş olmasına rağmen halkın hastalıkları teşhis ve tedavi amacıyla uyguladığı yöntemler günümüzde de devam etmektedir. Çalışmamız sırasında bu tedavi yöntemleri içinde değerlendirdiğimiz inanış ve uygulamaların Çankırı yöresinde de yaşadığını gördük.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Çankırı’nın tarihi, coğrafyası ve kültür değerleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir. İkinci bölümde halk hekimliği ve halk hekimliği ile ilgili temel kavramlara yer verilmiş, ardından halk hekimliğinin tarihçesi anlatılmıştır. Bu bölüm sonunda “Türklerde Halk Hekimliği ve Ölümsüzlük Arayışı” başlığı altında ölümsüzlük arayışı ve Türklerde halk hekimliğinin tarihi gelişimi anlatılmıştır. Üçüncü bölüm ise Çankırı yöresinde halkın hastalıklara karşı uyguladığı tedavi yöntemlerinden oluşmaktadır. Bu tedavi yöntemleri ocaklar, ziyaret yerleri, şifalı sular ve kaplıcalar, nebatî kaynaklı tedavi yöntemleri, hayvanî kaynaklı tedavi yöntemleri ve diğerleri olmak üzere altı başlık altında toplanmıştır. Çalışmamızın sonunda tedavide kullanılan bitkilerin fotoğrafları bulunmaktadır.

Çankırı’nın kültürel değerlerini ve folklorik zenginliklerini gün ışığına çıkartacak olan bu çalışmanın ileriki yıllarda Çankırı folkloru ve edebiyatı hususunda yapılacak araştırmalara ışık tutmasını ümit etmekteyiz. Çalışmamızın bazı eksiklikleri bulunduğunu, bu eksiklikleri zaman içinde

yapılan eleştirileri de dikkate alarak tamamlamaya çalışacağımızı belirtmekte fayda görmekteyim.

Çalışmalarım sırasında her türlü yardımı esirgemeyen başta yöre halkına, fikir ve tecrübelerinden yararlandığım bütün hocalarıma, çalışmamızın her safhasında yardım aldığım Sayın Danışmanım Yard. Doç. Dr. Hamiye DURAN'a, yöreyle ilgili çeşitli bilgilerin sağlanmasında yardımları dokunan Orta Öğretmenevi Müdürü Ömer Gönül, Korgun Halk Eğitim Müdürü Ali Kader, Eldivan Halk Eğitim Müdür Yardımcısı İsmail Küçük, Yapraklı Halk Eğitim Müdürü Hidayet Sarıkaya, Bayramören Yatılı Bölge Okulu Müdürü Nadir Kayaş, Çankırı Hazım Dağlı İlköğretim Okulu öğretmenlerinden Sadık Softa ve Kurşunlu Tarım Kredi Kooperatifi Müdürü Mustafa Yazıcı'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

SÖZBAŞI	1
BİRİNCİ BÖLÜM	1
ÇANKIRI'DA FİZİKİ VE TARİHİ ÇEVRE, KÜLTÜREL YAPI	1
FİZİKİ VE TARİHİ ÇEVRE, KÜLTÜREL YAPI	1
A. Fizikî Çevre	1
1. Çankırı'nın Coğrafi Konumu	1
2. Çankırı'nın Fizikî Yapısı, Yöredeki Dağlar, Tepeler, Ovalar, Akarsular Ve Göller	1
B. Tarihî Çevre	3
1. Çankırı'nın Tarihi	3
2. Çankırı'da Tarihî Eserler	10
C. Kültürel Yapı	11
1. Çankırı'nın Yetiştirdiği Meşhur Şahsiyetler	11
a) Hacı Murad-ı Veli	11
b) Çerkeşi Mustafa Efendi	12
c) Çerkeşizade Osman Vehbi Efendi	12
d) Çerkeşizade Muhammed Tefvik Efendi	12
e) Halil Halit Bey	13
f) Yavsi Muhammed Muhyiddin İmadi	14
g) Ebussûd Mehmet Efendi	14
h) Kayyımzade Abdullah Efendi	14
i) Hafız Ahmet Abduşoğlu	15
j) Hasan Sarıkaya (Hacı Hafız)	15
k) Mustafa Abduşoğlu	16
2. Çankırı'daki Eğitim Ve Öğretim Kurumları	16
3. Çankırı'daki Sağlık Kurumları	16
İKİNCİ BÖLÜM	17
HALK HEKİMLİĞİ İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR VE TOPLUMUMUZDA HALK HEKİMLİĞİ	17
A. HALK HEKİMLİĞİ VE HALK HEKİMLİĞİ İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR	17
B. HALK HEKİMLİĞİNİN TARİHÇESİ	22
C. TÜRKLER'DE HALK HEKİMLİĞİ VE ÖLÜMSÜZLÜK ARAYIŞI	32
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	47
HALK HEKİMLİĞİNDE TEDAVİ YÖNTEMLERİ	47
A. OCAKLAR	47
1. Siğil Ocağı	48

2. Alazlama Ocağı.....	54
3. Gelincik Ocağı.....	58
4. Yılcık Ocağı.....	61
5. Bakır Basması Ocağı	64
6. Üç Günlük Ocağı.....	67
7. Nazar Değmesi ve Kurşun Dökme Ocağı.....	69
1. Nazar Değmesinden Korunma Yolları.....	70
a) Nazarlık Taşımak	70
b) Sure Okumak	72
2. Nazar Değmesinin Tedavisi İçin Yapılan İşlemler	72
a) Nazar Değdiğine İnanılan Kişiyi Hocaya Okutmak	72
b) Tütsüleme Yoluyla Nazarın Tedavisi	73
c) Kurşun Dökme Yoluyla Nazarın Tedavisi	73
8. Silkin Ocağı.....	75
9. Sarılık Ocağı	77
10. Bulgur Püskürtmesi Ocağı.....	78
11. Yel Ocağı	79
12. Korku Ocağı	79
13. Saddak Ocağı	80
14. Köstebek Ocağı.....	81
15. Göbek Düşme Ocağı.....	82
16. Dilgöz Ocağı	82
17. Sıkma Ocağı	82
B. ZİYARET YERLERİ.....	84
1. Ziyaret Yerleri ve Vefî Kültü Hakkında Genel Bilgiler	84
2. Çankırı'daki Ziyaret Yerleri.....	90
1. Emir Karatekin Türbesi.....	90
2. Taş Mescit.....	90
3. Şeyh Mehdi (Billur Bey) Türbesi.....	91
4. Beyazıtöğlu Şeyh Kara Mustafa Paşa Türbesi.....	92
5. Akkız Sultan	92
6. Toprak Baba Türbesi.....	93
7. Çare Baba.....	93
8. Yeşil Türbe.....	93
9. Hoşislâmlar Türbesi	94
10. Balıdede Türbesi	96
11. Âşık Hasan Türbesi.....	97
12. Pir-i Sani Çerkeşi Hacı Mustafa Efendi Türbesi	97
13. Vehbi Sultan.....	99

14. Aliözü Türbesi	99
15. Hacı Murad-ı Veli Türbesi.....	99
16. Hacı Zekeriya Türbesi	101
17. Ilgaz Kayı Türbesi	101
18. Kara Dede Türbesi	102
19. Şeyh Yunus Türbesi.....	102
20. Alıç Türbesi	102
21. Yağlı Dede Türbesi	103
22. Eskice Türbesi.....	103
23. Mülayimli Ali Efendi Türbesi	104
24. Hacı Baba Türbesi	104
25. Şaban Dede Türbesi	105
26. Akçaören Türbesi.....	105
27. Mitik Türbesi.....	105
28. Bicek Türbesi	106
29. Çal Türbesi.....	106
30. Zeyve Türbesi	106
31. İğdir Türbesi	107
32. Çırdak Türbesi.....	107
33. Osman Dede Türbesi	108
34. Dağlı Oğlan Türbesi	109
35. Horasnalı Recep Şih.....	109
36. Hoca Sinan.....	110
37. Erenler Türbesi.....	111
38. Paşa Sultan Türbesi.....	111
39. Elvanseydi Türbesi.....	113
40. S.Hacı Ali Turab-ı Veli Türbesi	113
41. Kızıl Deli Yahya Dede Türbesi	114
42. Şeyh İsmail Rumi Yeşil Direk Tekkesi.....	117
43. Yavısı Muhammed Muhviddin (Benli Muhyiddin) Türbesi	119
44. Tuhtlu() Mustafa Efendi Türbesi	119
C. ŞİFALI SULAR VE KAPLICALAR.....	121
1. Şihlar Nezle (Nuzla) Suyu.....	121
2. Çavundur Kaplıcası.....	121
3. Akçakese İçmecesı	121
4. Köse Hamamı	121
5. Sarıkaya Kaynak Suyu.....	122
6. Bozan Suyu.....	122
7. Kazancı Suyu.....	122

8. Ödemiş Suyu.....	122
9. Olukdağı Kaynak Suyu.....	122
10. Acı Su	122
11. Tercesu	122
12. Karakocaş Kaplıcası	123
13. Dalak Suyu.....	123
14. Giciyik Suyu	123
15. Kullar Suyu.....	123
D. NEBATİ KAYNAKLI TEDAVİ YÖNTEMLERİ.....	124
1. Acı Biber.....	124
2. Acı Elma.....	124
3. Acı Kelek.....	124
4. Acı Yavşan.....	125
5. Ada Çayı	125
6. Ardiç.....	126
7. Arpa	126
8. Ayva.....	127
9. Badem Yağı	128
10. Bağa (Sinir Otu)	128
11. Bamyas.....	129
12. Bögürtlen.....	129
13. Ceviz.....	130
14. Çam Katranı	130
15. Çam Kozalağı.....	131
16. Çam Reçinesi.....	131
17. Çay.....	132
18. Çörek Otu.....	132
19. Damla Sakızı.....	133
20. Domates.....	133
21. Dut	134
22. Ebe Gümeci	134
23. Ekmek	135
24. Elma.....	135
25. Erik Zamkı	135
26. Erzurum Şekeri	136
27. Gelincik Çiçeği	136
28. Geven	137
29. Greyfurt	137
30. Gürgen.....	138

31. Hamur	138
32. Hatmi.....	138
33. İhlamur	139
34. Isırgan Otu	139
35. İncir	141
36. Kabak.....	141
37. Karaağaç.....	142
38. Karabiber.....	142
39. Karaçalı.....	144
40. Karamuk.....	144
41. Karpuz.....	145
42. Kavun.....	145
43. Kayısı	145
44. Kekik	145
45. Keten Tohumu.....	146
46. Kızılıcık.....	147
47. Kiraz.....	147
48. Kudret Narı.....	148
49. Kuşburnu.....	148
50. Lâbada	148
51. Lavanta Çiçeği (Karabaş Otu).....	149
52. Leblebi	150
53. Limon	150
54. Maydanoz.....	152
55. Mercimek.....	152
56. Meşe Ağacı	153
57. Meyan	153
58. Mısır Püskülü	153
59. Nane	154
60. Nar	155
61. Nar Ekşisi	155
62. Nişasta	156
63. Nohut	156
64. Nöbet Şekeri	156
65. Patates.....	157
66. Patlıcan.....	157
67. Papatya.....	158
68. Pekmez	159
69. Pestil	159

70. Peygamber Çiçeği.....	159
71. Pirinç.....	160
72. Pudra Şekeri	160
73. Sarımsak.....	160
74. Sığır Kuyruğu	162
75. Sinameki	163
76. Sirke.....	163
77. Soğan.....	164
78. Soymuk	165
79. Tahin.....	165
80. Tarçın.....	166
81. Tarhana.....	166
82. Toz Şeker.....	167
83. Turp.....	168
84. Udu Hindi	168
85. Ulak Otu.....	168
86. Un	168
87. Üvez.....	169
88. Üzerlik	169
89. Üzüm.....	170
90. Yabanî Erik.....	171
91. Yarma	171
92. Yemlik	172
93. Yulaf.....	172
94. Zencefil.....	172
95. Zeytin	173
96. Zeytinyağı.....	174
E. HAYVANÎ KAYNAKLI TEDAVİ YÖNTEMLERİ.....	176
1. Ayı.....	176
2. Ayrar.....	176
3. Bal.....	177
4. Bal Mumu.....	180
5. Balık.....	180
6. Bildircin.....	181
7. Dalak.....	181
8. Et.....	181
9. Haraza	182
10. Kirpi.....	182
11. Koyun.....	183

12. Köpek.....	184
13. Peynir.....	184
14. Pirebolu.....	184
15. Tavuk.....	185
16. Tereyağı.....	185
17. Sülük.....	186
18. Süt.....	186
19. Yoğurt.....	188
20. Yumurta.....	189
F. DİĞERLERİ.....	192
1. Aspirin.....	192
2. Endam Aynası.....	192
3. Gazete.....	192
4. Göz Taşı.....	193
5. İdrar.....	193
6. Karbonat.....	193
7. Kil.....	194
8. Kükürt.....	194
9. Limon Tuzu.....	194
10. Lokum.....	195
11. Rakı.....	195
12. Sabun.....	195
13. Su.....	196
14. Tuz.....	196

SONUÇ.....	198
------------	-----

KAYNAKÇA

KAYNAK KİŞİLER LİSTESİ

EKLER

Fotoğraflar

ÖZET

Türkçe Özet

İngilizce Özet

KISALTMALAR

age	: Adı geçen eser
agm	: Adı geçen makale
Ank.	: Ankara
Ank.Ünv.	: Ankara Üniversitesi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DTCFD	: Dil ve Tarih Coğrafiya Fakültesi Dergisi
İst.	: İstanbul
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
THHSB	: Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri
Yay.	: Yayın

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇANKIRI'DA FİZİKİ VE TARİHİ ÇEVRE, KÜLTÜREL YAPI

FİZİKİ VE TARİHİ ÇEVRE, KÜLTÜREL YAPI

A. Fizikî Çevre

1. Çankırı'nın Coğrafi Konumu

Çankırı ili, Orta Anadolu'nun kuzeyinde, Kızılırmak ve Batı Karadeniz ana havzaları içinde yer alır. İl toprakları 40° 30' ve 41° kuzey enlemleri ile 32° 30' ve 34° doğu boylamları arasında kalmaktadır.⁽¹⁾

Komşuları batıda Bolu, kuzeybatıda Karabük, kuzeyde Kastamonu, doğuda Çorum, güneyde Ankara ile Kırıkkale olan ilin denizden yüksekliği 723 metredir.

2. Çankırı'nın Fizikî Yapısı, Yöredeki Dağlar, Tepeler, Ovalar, Akarsular Ve Göller

İl topraklarının %60'ını aşan bölümünü yüksek dağlar kaplar.⁽²⁾ Kuzeyde, Kuzey Anadolu Dağları'nın ikinci kademesi olan ve Çankırı – Kastamonu doğal sınırını meydana getiren Ilgaz Dağları yer alır. Doğu – batı doğrultusunda uzanan bu dağ sırası üzerinde Çatalılgaz, Küçük Hacet, Kulpi, Bulancak, Altunsivrisi ve Kocadağ bulunmaktadır. Bunlara ilâveten Softa Sırtı (Kurşunlu) Doğdu ve Çamcalı (Çerkeş) dağları da Ilgaz'ın daha az olan yükseltileridir.⁽³⁾

Doğu ve güneydoğu tabii sınırı Çorum – Tosya sınırından başlar ve doğuya doğru uzanır. Üçüncü kademedede yer alan bu yükseltiler Erikli, Sarıkaya, Karakaya, Yapraklı, Ilıslık, Doğdu, Taşyakası, Batıbeli ile Dumanlı dağları, Işık Dağı'nın kısmen ormanlarla kaplı uzantısı olan yükseltileridir.

(1) Yurt Ansiklopedisi, "Çankırı Maddesi", C. III, İst., 1982, s. 1935.

(2) Yurt Ansiklopedisi, "Çankırı Maddesi", C. III, İst., 1982, s. 1935.

(3) Bahattin Ayhan, Çankırı, Neyir Matbaası, Ank., 1984, s. 1.

Çankırı Ankara doğal sınırını oluşturan dağlar ise Çerkeş, Gerede – Kızılcahamam sınırından başlayan Çit, Karataş, Işık, Elden, Aydos, Eldivan, Bozkır dağlarıdır.⁽⁴⁾ Batı ve kuzeybatıdaki Elaman, Hodalca ve Eğriova dağları ise Çankırı ilini Karabük ve Bolu'dan ayıran doğal sınırlar durumundadır.⁽⁵⁾

İl merkezinin güneyinde Hıdırlık Tepesi veya Kaşı, Meryemana Tepesi, Sanı Dağı – Aydos Dağı arasında kalan Sanı Yaylası ilin belli başlı yükseklikleridir.⁽⁶⁾

Kızılırmak Havzası ovaları, Tatlıçay ve Devrez Çayı çevresindeki ovalar ile Çerkeş ve Orta ovasını ildeki ovalar arasında saymak mümkündür.

Daha çok dağlar ve platolarla kaplı olan ilde, yaylalık alanlar fazla değildir. Yaylalar toprakların %3'ünden daha azını oluşturur. İlin kuzeyinde, Kuzey Anadolu Dağları'nın ikinci sırası olan Ilgaz Dağları üzerinde Karapınar ve Mülâyim yaylaları; Çorum – Tosya sınırından batıya doğru uzanan dağ sırası üzerinde Yapraklı Yaylası; Taşyakası, Dumanlı ve Aydos dağları arasındaki Sanı Yaylası ildeki yaylaların başlıcalarıdır. Kızılcahamam – Gerede sınırını oluşturan dağlar üzerindeki Eldivan ve Aydos yaylaları ile Karapazar ve Aliözü yaylaları ise ikincil önemde yayla gruplarıdır.⁽⁷⁾

Çankırı ili sınırları içindeki akarsuların en büyüğü Kızılırmak'tır. Yaklaşık 30 km'lik bölümü Çankırı sınırları içinde kalan nehir geçtiği bölgedeki tarımsal araziye sulamaktadır. Ankara'nın Kızılcahamam ilçesinden doğan Devrez Çayı sırasıyla Orta, Kurşunlu, Ilgaz ilçe arazilerini suladıktan sonra Kızılırmak'a karışır. Kızılırmak'a karışan bir başka akarsu Acıçay'dır. Önemli bir kolu da kent merkezinden geçen Tatlıçay olan Acıçay sularının oldukça tuzlu olmasından dolayı yararlanılan bir akarsu değildir. Şabanözü Çayı olarak da bilinen Terme Çayı Çankırı Ankara sınırını çizdikten sonra Acıçayla

(4) Bahattin Ayhan, age, s.1.

(5) Yurt Ansiklopedisi, "Çankırı Maddesi", C. III, İst., 1982, s.1935.

(6) Bahattin Ayhan, Çankırı ve İlçeleri, Ank., 1988, s.11.

(7) Yurt Ansiklopedisi, "Çankırı Maddesi", C. III, İst., 1982, s.1936.

birleşir. Kurşunlu ve Çerkeş'ten gelen küçük çaylarla beslenen ve sulamaya elverişli olan Uluçay ise Melan Çayı ile birleşmektedir. Bolu'nun Gerede ilçesinden çıkan ve Uluçay'la birleşen Melan (Soğanlı) Çayı da ilerleyen kesimlerde Filyos'a karışır.

Önemli büyüklükte göllerin bulunmadığı ilde, Şabanözü, Eldivan ve Kurşunlu ilçelerinde üçer tane, Yapraklı ilçesinde bir tane olmak üzere tarım ve hayvancılığa yönelik olarak yapılmış toplam on gölet bulunmaktadır.

Karadeniz iklim kuşağından İç Anadolu Bölgesi'ne özgü kara iklimine geçiş kuşağında yer almasına rağmen Çankırı'da genellikle İç Anadolu'ya özgü iklim hüküm sürmektedir. Merkez, Ilgaz ve Yapraklı ilçelerinde kışlar serin, yazlar ılık geçmektedir. Çerkeş ilçesinde ise kışlar soğuk, yazlar serin geçer. İlin en fazla yağış alan ilçesi Yapraklı'dır.⁽⁸⁾

Çankırı'da kuzeyden güneye inildikçe bitki örtüsünde fakirleşme görülür. Kuzey kısımlarda Karadeniz Bölgesi'nin ormanlık görüntüsü olan çam, köknar, ardıç ve koruluklar yer alırken, akarsu boyları bağlık ve bahçeliktir. İlin iç ve güney kısımları ise step görünümü ile İç Anadolu iklimi özelliğini taşır. Yüksek kısımlar mera bitkileri, çalı cinsi ağaç ve yabani meyve ağaçları ile kaplıdır.⁽⁹⁾

B. Tarihi Çevre

1. Çankırı'nın Tarihi

Çankırı'ya hâkim olduğu bilinen devletlerin en eskisi Hititlerdir.⁽¹⁰⁾ Yapılan araştırmalar M.Ö. 5000 li yıllardan bu yana kesintisiz bir yerleşimin sürdüğü bölgede M.Ö. 2000-1200 yılları arasında Hitit Krallığının yaşadığını ve bölgenin kesin bir Hitit medeniyeti içinde yer aldığını göstermektedir.⁽¹¹⁾

(8) Çankırı İl Yıllığı 1999, Çankırı Valiliği, Çankırı, 1999, s.7.

(9) Bahattin Ayhan, Çankırı ve İlçeleri, Ank., 1988, s.18.

(10) Ali Gökmen, Çankırı'nın 22 Nolu Şer'iyye Siciline Göre XIX. Yüzyıl Başlarında Çankırı Sancağı (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, Ank., 1995, s. 7.

(11) Bahattin Ayhan, Çankırı ve İlçeleri, Ank., 1988, s.94.

Hititlerden önce, M.Ö. 3000 yıllarında ve öncesinde yöre halkının Hattiler, Luviler ve Arzavalılar gibi küçük Asya toplulukları olduğu bilinmektedir.

Hitit Devleti'nin M.Ö. 1200 lü yıllarda Yunanistan'ın kuzeyinden gelerek Trakya'dan geçen Ege göç kavimlerinin saldırıları sonucunda yıkılmasından sonra bölgeye Trakya'dan gelen Paflagon, Bitin ve Tin'ler ile Kafkasya'dan gelen Kimmerler yerleşir. (M.Ö. 1100) Bu tarihten sonra bölge Paflagonya adını alır. Kastamonu, Çankırı, Sinop, Çorum, Bartın ve Amasra adları, Homeros'un İliada Destanı'nda geçen Paflagonların kent merkezleri olmuştur.⁽¹²⁾ M.Ö.684 yılında başlayan Kimmer hâkimiyeti ise yaklaşık yüz yıl sürmüştür.⁽¹³⁾ Kimmerlerden sonra Lidyalıların egemen olduğu kısa bir dönem geçiren Çankırı, daha sonraları Pers idaresine girmiştir.⁽¹⁴⁾ Pers hâkimiyetinin zayıfladığı yıllarda (M.Ö. 515-516) Ankara ve Kastamonu ile Çankırı'nın Tanrı Dağları'nın batı bölgeleri ile İli Irmağı dolaylarında Hunlara tâbi olarak yaşayan ve 508 yılında hâkimiyet alanlarını Doğu-Avrupa yönünde genişleten⁽¹⁵⁾ Sabir Türkleri'nin etki alanına girdiği görülmektedir.⁽¹⁶⁾ Pers yönetimi Anadolu'nun Büyük İskender'in orduları tarafından fethedilip, Makedonya'ya katılmasıyla sona ermiştir. Çankırı ve çevresi Büyük İskender'in ölümünden hemen sonra Galatya Krallığı'nın eline geçmiştir.⁽¹⁷⁾ Önceleri Batı Anadolu'da oturan Galatlar sonraları Sakarya ile Kızılırmak nehirleri arasında kalan alanı kendilerine yurt edinmişler ve bu bölgeye Galatia adını vermişlerdir. Çankırı'ya Gangrae adı bu dönemde verilmiştir.⁽¹⁸⁾ Bir ara Pontus hâkimiyetine giren Çankırı M.S. 5 yılında Roma'nın Galatia

(12) Ali Gökmen, age, s.8.

(13) Ali Gökmen, age, s.8.

(14) Bahattin Ayhan, age, s.97.

(15) Yaşar Yücel – Ali Sevim, Türkiye Tarihi I, TTK Yayınları, TTK Basım Evi, Ank.,1995, s.26.

(16) Bahattin Ayhan, age, s.97.

(17) Ahmet Elibol, Şer'iyye Siciline Göre XIX. Yüzyıl Başlarında Çankırı'nın İdari ve Sosyal Durumu (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, Ank., 1995, s.4.

(18) Bahattin Ayhan, age, s.98.

vilâyetine bağlanmıştır. Roma hâkimiyeti altında önemini koruyan ve Germanikopolis de denen şehir ⁽¹⁹⁾ Roma İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla Bizans topraklarında kalmıştır. Bizans döneminde "Pilaimenes teması" adıyla bilinen idari bir yönetim birimi içindedir. ⁽²⁰⁾ Bu dönemde bir sürgün yeri olarak bilinen Çankırı 711-712, 727-728 de birkaç defa Emevi akınlarına hedef olmuş; ancak kalesinin müstahkem olmasından dolayı alınamamıştır. ⁽²¹⁾

Anadolu'daki Türk nüfusunun hızla artış gösterdiği yıllarda Emir Karatekin tarafından fethedilen (1082) Çankırı I. Haçlı seferinin sonuna kadar Türklerin elinde kalmıştır. 1097 de İznik'i alan Haçlı ordularının güneye yönelmeleri Çankırı'yı Haçlı işgalinden kurtarmıştır; ancak Danişmendli Emir Gazi Gümüştekin'in Haçlı Kontu Bohemond'u esir etmesi üzerine 1101 yılında Raymond de Toulouse komutasındaki bir haçlı ordusu Ankara, Çankırı, Merzifon yolu ile Anadolu'yu geçerken Çankırı'yı kuşatmış, başarısızlığa uğrayınca yöreyi yağmalayarak Kastamonu'ya geçmiştir. Çankırı Haçlılara yardım eden Bizanslılar tarafından kısa bir süre işgal edildi ise de, 1106 yılında Emir Gazi Gümüştekin tarafından kurtarılmıştır. ⁽²²⁾ I. Haçlı seferinden sonra Anadolu Selçukluları ile Danişmendliler arasında anlaşmazlıklar başlamış, bu durumdan yararlanan Bizanslılar 1132'de vali Alp Arslan yönetimindeki şehri ele geçirmişlerdir. Bir yıl sonra Çankırı'yı Bizans egemenliğinden kurtaran Emir Gazi Gümüştekin'in 1134'de ölümünden sonra Anadolu Selçuklu sultanı I. Mesud ile oğulları arasında anlaşmazlıklar başlamıştır. Bu arada Kastamonu'da bozguna uğratılan Bizans güçlerinin öcünü almak isteyen imparator İoannes 1135'te ordusuyla harekete geçerek Kastamonu ve Çankırı kentlerini kuşatmış, Çankırı'yı ele geçirmiş, tutsak alınan Türkler İstanbul'a gönderilmiştir. Vefat eden babası Emir Gazi'nin yerine Danişmendli tahtına geçen Melik Muhammed, bütün anlaşmazlıkları bir tarafa bırakarak sultan Mesut'la bir ittifak yapmış,

(19) İslâm Ansiklopedisi, C. VIII, İst., 1993, s.216.

(20) İslâm Ansiklopedisi, C. VIII, İst., 1993, s.216.

(21) İslâm Ansiklopedisi, C. VIII, İst., 1993, s.216.

(22) Ali Gökmen, age, s.9.

İoannes'e karşı mücadeleye girişmiş, Çankırı ve yöreleri Bizans'tan kurtarılmıştır.⁽²³⁾

Anadolu Selçuklu sultanı I. Mesud ölmeden önce ülkesini üç oğlu arasında bölüştürmüş, Ankara, Çankırı ve Kastamonu yöresini küçük oğlu Şahinşah'a vermiştir. Ancak ölümünden sonra kardeşler arasında çıkan taht kavgaları II. Kılıçarslan'la Şahinşah'ı karşı karşıya getirmiş, çıkan savaşlar sonucunda Çankırı yöresi II. Kılıçarslan'ın egemenliği altına girmiştir. II. Kılıçarslan'dan sonra oğlu Muineddin Mesud'un yönetimine giren yöre, Muineddin Mesud'un ölümünden sonra Konya tahtına bağlanmış, I.Keykavus'un 1214'te Sinop'u almasıyla Karadeniz üstünden gelebilecek tehlikelere karşı daha güvenli bir duruma gelmiştir. Selçuklu hükümdarı Alaaddin Keykubat döneminde (1219-1237) Çankırı en sakin dönemini yaşamış, bu durumun devam ettiği II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde Anadolu'nun Moğol akınlarına uğraması Anadolu Selçuklularını sarsmıştır. 1243 Köseadağ savaşından sonra ülkenin bütünüyle Moğol egemenliğine girdiği dönemde Çankırı çeşitli baskılara uğramış, 1293'te Moğolların yöredeki egemenliğini temsil eden Sinop beyi Muineddin Mehmed Pervane tarafından yağmalanmıştır.

Bu tarihlerden sonra Çankırı ve çevresinde Çobanoğulları Beyliği'nin etkili olduğu görülmektedir. Çobanoğulları Beyliği'nin bilinen ilk ismi Melikü'l-Ümera (beylerbeyi) ünvanıyla anılan⁽²⁴⁾ Hüsamettin Çoban Bey'dir. Emir Karatekin'in soyundan geldiği kabul edilen ⁽²⁵⁾ Hüsamettin Çoban Bey Alaaddin Keykubat'ın sultanlığı döneminde Kırım'a yapılan sefere katılmış (1243), kumandasındaki Türk donanması Kırım sahiline başarılı bir çıkarma yapmış ve Suğdak şehrini teslim almıştır.⁽²⁶⁾ Bu deniz seferinden sonra devrin kaynaklarında Hüsameddin Çoban Bey'in adına rastlanmamaktadır. Ölüm

(23) Yaşar Yücel – Ali Sevim, Türkiye Tarihi I, TTK Yayınları, TTK Basım Evi, Ank.,1995, s.92.

(24) Yaşar Yücel – Ali Sevim, age, s.181.

(25) Yaşar Yücel – Ali Sevim, age, s.181.

(26) Yaşar Yücel, XIII-XV. Yüzyıllar Kuzey – Batı Anadolu Tarihi Çoban – Oğulları Candar – Oğulları beylikleri, TTK Yayınları, TTK Basım Evi Ank., 1980, s.38.

tarihi kesin olarak tespit edilemediği gibi mezarının bulunduğu yer hakkında bir şey bilinmemektedir.⁽²⁷⁾

Hüsameddin Çoban Bey'den Sonra Kastamonu beyliğine oğlu Alp Yürek geçmiştir. Alp Yürek'in Kastamonu beyliği yapmış olduğu dönem Anadolu Selçukluları'nın Moğol egemenliğine girdiği dönemdir. Bu sebeple devrin kaynaklarında Alp Yürek'in hayatı ve faaliyetleri hakkında hiçbir bilgiye rastlanmaz.⁽²⁸⁾ Çobanoğulları'nın Moğol hâkimiyeti dönemindeki sessizliği Alp Yürek'in oğlu Yavlak Arslan'ın Kastamonu Emirliği'ne geçmesiyle sona ermiştir. Yörede egemenlik kuran Yavlak Arslan'ın, Moğol baskısına karşı çıkması sonucu Selçuk-Moğol orduları Çobanoğulları üzerine yürümüş ve Yavlak Arslan öldürülmüştür. Yavlak Arslan'ın öldürülmesinden sonra Kastamonu ve havalisi savaşta Sultan Mesud'a yardım eden Şemseddin Yaman Candar'a verilmiş, Böylece yörede Candaroğulları egemenliği başlamıştır.

Şemseddin Yaman Candar'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Süleyman Paşa, Sinop'u ve Safranbolu'yu kendi hâkimiyeti altına almış, Sinop'un idaresini büyük oğlu İbrahim Bey'e, Safranbolu'nun idaresini de ortanca oğlu Ali Bey'e vermiştir. Süleyman Paşa'nın ölümünden sonra beyliğin başına büyük oğlu İbrahim Bey, onun ölümünden sonra da amcasının oğlu Adil Bey geçmiştir. Osmanlı tarihlerinde (Kötürüm Bayezid) denilen Celâlüddin Bayezid Bey 1362 den evvel babası Âdil Bey'in vefat etmesi üzerine hükümdar olmuştur.⁽²⁹⁾ Kendisinden evvelki Candar beylerine nazaran zamanı olayları oldukça bilinmekte sert ve haşin bir zat olduğu anlaşılmaktadır.⁽³⁰⁾ Celâlüddin Bayezid Bey beyliğin idaresini küçük oğlu İskender Bey'e vermek istemiş, bundan dolayı büyük oğlu Süleyman Paşa kardeşini öldürerek Osmanlılara sığınmıştır. Bayezid Bey'in ölümünden sonra

(27) Yaşar Yücel, age, s.40.

(28) Yaşar Yücel, age, s.40.

(29) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, TTK Yayınları, TTK Basım Evi, Ank., 1988, s.125.

(30) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age, s.125.

beyliğin yönetimini kesin olarak eline geçiren Süleyman Bey önceleri dostça geçindiği Osmanlılara sonraları karşı çıkmaya başlamıştır. Bunun üzerine Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid Süleyman Paşa'yı yenmiş ve beyliğin topraklarının büyük bir bölümünü Osmanlı topraklarına katmıştır. 1402'de Yıldırım Bayezid'in Timur'a yenilmesiyle Süleyman Paşa'nın kardeşi İsfendiyar Bey Candaroğulları'nın eski topraklarını yeniden ele geçirmiştir. Çelebi Mehmet döneminde bir ara Osmanlı'ya geçen Çankırı sonraları İsfendiyar Paşa'nın oğlu Kasım Bey'e verilir. 1421 de Çelebi Mehmet'in ölümünden sonra onun yerine geçen II. Murat Çankırı'yı tekrar geri alır. Çankırı'nın da içinde bulunduğu yöre 1461 yılına kadar Candaroğulları Beyliği'nden Kasım Bey'in yönetiminde Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmıştır. Fatih Sultan Mehmet'in 1461'de Candaroğulları Beyliği'ni ortadan kaldırması, 1464'ten sonra Kasım Bey'in ölümüyle Çankırı Osmanlı yönetim düzeninde Anadolu Eyaleti'ne bağlı bir sancak olmuştur.

XVI. yüzyılın sonlarına doğru kendini gösteren iktisadî, askerî ve toplumsal sorunlar Çankırı'yı da etkilemiştir. Sancaklardaki, hububat darlığı ve gitgide artan kıtlık nedeniyle 1574'te Anadolu, Karaman, Rum(Sivas) Erzurum, Adana vilâyetlerine zahire mübaşirleri yollanmış, kadılar, beylerbeyi ve sancak beyleri bu mübaşirlerle birlikte zahire satın almakla görevlendirilmişlerdir. Fakat ellerinde fazla buğdayları olan nüfuslu kimseler, resmî hüviyet sahipleri himaye edilmişler, fukaranın nesi varsa alınmış, bunlarla birlikte rüşvet de bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Gelen şikâyetlerde Çankırı sancağında da kadıların, naipinin, zahire mübaşiri olan çavuşun halktan zahire yerine rüşvet topladıkları bildirilmiştir.⁽³¹⁾ Yine bu yüzyılda tüm Anadolu'yu etkileyen suhte(medrese öğrencisi) hareketleri, Çankırı ve dolaylarında da görülmüştür. Çankırı XVII.yy.da Anadolu'da görülen Celâlî isyanlarından da etkilenir.

Özellikle vergilerin toplanmasında devlet görevlilerinin büyük yolsuzluklar yaptıkları üzerine şikâyetlerin devam ettiği 18. yy.da Çankırı

(31) Mustafa Akdağ, Celâlî İsyanları, Ank., Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ank., Üniversitesi Basım Evi, Ank., 1963, s.55,56.

mütesellim⁽³²⁾ tarafından yönetilen bir sancak merkezidir. XIX yüzyıla gelindiğinde bazı taşra idarecilerinin suiistimalleri yanında toplum içinde de suçların arttığı ve yaygınlaştığı söylenebilir.⁽³³⁾ Bu yüzyılda Çankırı tarihinin önemli olaylarından biri Kadıkıran isyanıdır. Türkmen kökenli olan ve doğum yeri bilinmeyen Kadıkıran Mehmet ilk ayaklanması sonucunda yakalanmış, ceza verilmeyerek Viranşehir müteselliminin yakalanmasında görevlendirilmiştir. O bu görevi yerine getirmeyerek etrafına topladığı üç bin kişiyle, kendisine yöneteceği bir il verilmesi için ayaklanmıştır. Padişahın sert tepkisi sonucu kendisinin affedilmesini istemiş, istekleri reddedilince İran üzerinden Rusya'ya kaçmış; fakat Ruslar kendisini Osmanlı İmparatorluğu'na iade etmişler.⁽³⁴⁾ Çankırı tarihinin önemli olaylarından biri de I. Dünya savaşı sonunda Anadolu'nun kuzeydoğusunda bir Rum-Pontus Devleti kurmayı amaçlayan örgütün Ilgaz Dağı doruk mevkiindeki jandarma karakolunu basmasıdır. Çankırı halkının büyük tepki gösterdiği bu olay Müslüman halkla Ermeni ve Rumlar arasında sürtüşmelerin başlamasına sebep olmuştur.

13 Nisan 1920 de başlayan birinci Düzce-Bolu ayaklanması bölgedeki diğer ilçelerle birlikte Çerkeş'e de sirayet etmiş, ayaklanma 25 Nisan'da Çankırı'ya gelen 58. alay tarafından bastırılmıştır. Çankırı'da işgallere karşı örgütlenmeler kentin işgal bölgelerine uzak olması sebebiyle Mart 1920'den sonra başlamış, merkezde kurulan Çankırı Geçler Mahfili ve Çerkeş'te kurulan Çerkeş Gençler Mahfili adlı örgütler millî mücadele yıllarında faaliyet göstermişlerdir.

(32) XVII. yüzyıldan itibaren yüksek yönetim kademelerinde görev almaları gerekenlerin sayıları artmış, rütbelere uygun görev bulma zorluğu doğmuştur. Vali olmaları gerekirken boş eyalet bulunmamasından ötürü kendilerine görev verilmeyen bir çok bey ve paşaya bazı sancakların idarî gelirleri "arpalık" olarak verilmiştir. Bu göreve kendileri gitmemişler yönetimine karşılık geliri kendilerine bırakılan sancaklara vekillerini göndermeye başlamışlardır. Bu vekillere mütesellim denir. (Musa Çadircı, Tanzimat Döneminde Anadolu kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, TTK Yayınları, TTK Basım Evi, Ank., 1991, s.23)

(33) Cemil Bingöl, Çankırı'nın idari, Nüfuz ve Sosyal Yapısı (1839-1903), (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, Ank., 1997, s.90.

(34) Bahattin Ayhan, Çankırı ve İlçeleri, Ank., 1988, s.111.

Atatürk Cumhuriyetçin ilânından sonra 23 Ağustos 1925 günü şapka devrimi nedeniyle çıktığı Kastamonu gezisinde Çankırı'ya uğramış, Çankırı halkı tarafından büyük coşkuyla karşılanmıştır.

Çankırı'ya Paflagonya döneminde verilen Gangra adı "dişi keçi" anlamına gelmektedir. Kente bu adın, keçilerin otlamasına elverişli bitkilerin bol olması sebebiyle çobanlar tarafından verildiği sanılmaktadır. Burası Arap kaynaklarında Hancere adıyla anılırken, Selçuklu ve Osmanlı hâkimiyeti dönemlerinde Kengiri ve Kângiri şekillerinde adlandırılmış, halk arasında söylenen Çangırı veya Çengiri Cumhuriyet döneminde Çankırı şeklinde resmîyet kazanmıştır.⁽³⁵⁾

2. Çankırı'da Tarihî Eserler

Tarihi M.Ö. 3000 lere kadar uzanan kentte ilk akla gelen eserlerden biri Selçuklular döneminde yapılmış olan Taş Mescit'tir. Selçuklu hükümdarlarından Alâeddin Keykubat bin Keyhüsrev'in zamanında Selçuklu askerî ümerasından Atabey Cemaleddin Ferruh tarafından (Darülâfiye) olarak yapılan bina, yeni bazı ilâvelerle tekkelerin kaldırılmasına kadar mevlevî tekkesi olarak kullanılmıştır.⁽³⁶⁾ Kitabesinin tercümesi şöyledir:

"Kasimi emirülmüminin, sultanı azam Alâüddünya Veddin, Ebülfeth Keyhusrev oğlu Keykubat-Cenabihak yardımcılarını, dostlarını aziz etsin-in zamanı saltanatında bendei zaif, Mevlâsının rahmetine muhtaç, atabey Cemaleddin Ferruhul Meliküyyül İtaki bu meymun (ve mübarek) Darülâfiyenin (bina ve imarını emretmiştir. Altı yüz otuz üç senesi muharremin yirmi ikisinde)"⁽³⁷⁾

Taş Mescit'in üst kısmı bugün cami olarak kullanılmaktadır.

Çankırı'nın önemli tarihî yapılarından bir diğeri Kanuni Sultan Süleyman döneminde Mimar Sinan'ın kalfalarından Sadık Kalfa tarafından inşa edilmiş

(35) İslâm Ansiklopedisi, C. VIII, İst., 1993, s.216.

(36) Süheyl Ünver, Selçuk Tababeti XI.-XIV. Asırlar, TTK Yayınları, Ank., 1940, s.70.

(37) Süheyl Ünver, age, s.71.

olan Sultan Süleyman Camii'dir. 1324 yılında Selçuklular döneminde yapılmış ve sonra yıkılmış olan bir caminin yerine yaptırılmıştır.⁽³⁸⁾ Yapımı 1558 yılında tamamlanmış olan bu yapıdan Evliyâ Çelebi "Câmilerin en meşhuru Sultan Süleyman Han Câmii olup bir minâreli kurşunla örtülü müzeyyen mâmur câmidir." diye bahseder.⁽³⁹⁾

Taş Mescit ve Sultan Süleyman Camii dışında, merkez ilçe Mimar Sinan Mahallesi'nde bulunan ve 1720 yılında Hacı Mehmet adlı hayırsever tarafından yaptırıldığı sanılan⁽⁴⁰⁾ Yeni Camii, 1397 yılında Candaroğlu Kasım Bey tarafından yaptırılan İmaret Camii, Ali Bey Camii (1609), Mirahor Camii (1797), Çankırı Kalesi'nin içinde bulunan Emir Karatekin Türbesi, Ali Bey Camii bitişiğindeki Karataş Hamamı, Çarşı Hamamı, Büyük Cami'nin doğusunda bulunan Çivitçioğlu Medresesi, Buğday Pazarı Camisi'nin bahçesindeki Buğday Pazarı Medresesi, Taş Mektep, Saat Kulesi, Kurşunlu ilçesindeki Pazar Camii ilin bazı önemli tarihî yapılarıdır.

C. Kültürel Yapı

1. Çankırı'nın Yetiştirdiği Meşhur Şahsiyetler

a) Hacı Murad-ı Veli

12. yüzyılda Türkistan'dan gelerek önce Hicaz, Şam ve Urfa civarlarında, en sonunda da Çankırı ve Tosya bölgesinde yerleşen Aliyyü'l Bükâ'nın oğludur. Muhitinde İslâmiyet'in yayılması için çalışmış, arzu edenleri tenvir ve irşat etmiş âlim bir zattır. Eldivan Seydiköy'de medfundur.⁽⁴¹⁾

(38) Cemil Bingöl, Çankırı'nın İdarî, Nüfus ve Sosyal Yapısı (1839-1903), (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, Ank., 1997, s.90.

(39) Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. III, Türkçeleştiren Zuhuri Danışman, Kardeş Matbaası, İstanbul, 1970, s.136.

(40) Cemil Bingöl, age, s.88.

(41) Tayyip Başer, Çankırı Karatekin Uluları, Ajans-Türk Matbaası, Ank., 1967, s.16.

b) Çerkeşî Mustafa Efendi

Şabanî tarikatının büyük şeyhlerinden bir zat olup Çerkeşlidir. Meşhur âlimlerden Kuşadalı İbrahim Efendi'nin mürşidinin mürşididir. Tarikatın yayılmasını başarmış adamlardandır. 1329 H.(1911 M.) de vatanında vefat etti. Bir âlimler ve ârifler silsilesi teşkil eden Çerkeşizadeler, bu zatın evlat ve torunlarıdır.

Tarikatın sınıflarına ve hâllerine dair olan Türkçe risalesi basılmıştır.⁽⁴²⁾

c) Çerkeşîzade Osman Vehbi Efendi

Sultan Abdülmecit Han devrinin başlarında yetişen âlimlerden olup, Şabaniye şeyhlerinin büyüklerinden Çerkeşli Mustafa Efendi'nin oğludur. Aşağıdaki risalelerini ihtiva eden matbu bir mecmuası mevcuttur.

- 1- Emsile
- 2- Kelimat-ı Mutasarrife ve Kavaid-i ilâî
- 3- Âmil, Mâmûl, İrab ve Mûribat
- 4- Mamulât-ı Mevsule ile'l-Meçhulât
- 5- Tercemettü'r-Risaleti'l-Müteallikati bi tilke'l-Malûmat

Esad Efendi kütüphanesinde Sultan II.Mahmud namına Hısnü'l-Hasin isminde bir eseri ve Mısır'da basılmış innelahe Yuhibbül Abde Et-takiyyen-nakiyye'l-hafiyye hadisinin şerhine dair risalesi vardır. 1277 H. (1860 M.) de Ankara'da vefat etti. Erzurum Mahallesi kenarında Topraklık denen yerde medfundur.⁽⁴³⁾

d) Çerkeşîzade Muhammed Tevfik Efendi

Büyük kazaskerlerden faziletli bir zat olup yukarıda hâl tercemesi geçen Osman Efendi'nin oğludur. Ankara'da doğmuş, tahsilini İstanbul'da yapmıştır. Tahsilini bitirdikten sonra naib olarak seyahat etmiştir. 1302 H. (1884 M.) de

(42) Osmanlı Müellifleri, C.I, s.84.

(43) Osmanlı Müellifleri, C.I, s.295,296.

Meclis-i Tetkikatı Şer'iyye azalığı ile beraber Meclis-i Meşayih nazırlığına tayin olundu. 1319 H. (1901 M.) de vefat ederek Aksaray civarında Sofularda Şeyh Ekmelüddin dergâhına defnedildi.

Matbu eserleri : Meziyyet-i İslâmiyye, Gayetü'l Beyan fi ilmi'l-Mizan, Behçetü't-Taraf fi ilmi's-sarf, İsmalü Nahvi Arabi, Hediyyetü's-Sibyan, Miftahü'l-Akaid, Levayihu'l-Kudsiye Fi Fezail-i Şeyh'i-Ekber, Mecmua-yı Fezail-El-İtikan Fi Tahkiki'il-iman, Tahkiku idrakat, Risale fi kabulü't-Tevbe ile 1283 H. de Mısır yüksek kadılığında iken bastırıldığı "Divançe"sinden ibarettir.⁽⁴⁴⁾ "Divançe"deki "Vücut" redifli Nâ'ta ait kasidesinden:

Mey gibi verdi safa, halka tecellâ-yı vücut

Böyle pür neşe midir camı mücellâ-yı vücut

Oldu dibace tarrazi suhufi sun'i Kadir

Cevher-i harf-i güherpâreyi esma-yı vücut

Keşfolur dide-i sahibi nazara sırr-ı kader

Çeşm-i im'ânına düş olsa meraya-yı vücut

Zahir olmazsa nola dide-i zahir bine

Sirriker nek-i rûyi gül rana-yı vücut⁽⁴⁵⁾

e) Halil Halit Bey

19. yüzyılda yetişmiş âlimlerden olup Çerkeşlidir ve Çerkeşizadelerden Ahmet Refii Efendi'nin oğludur. İstanbul'da ve Mısır'da okumuş, İngiltere'de Oxford Üniversitesin'de hocalık yapmıştır. Hindistan'da felsefe hocalığı, Londra Üniversitelerinde Arapça öğretmenliği de yapmış olan Halil Halit Bey T.V. Arnold'un yazmış olduğu İslâm Misyonerliği Tarihi adlı eseri "İntişâr-ı İslâm" adı ile dilimize çevirmiştir.⁽⁴⁶⁾

(44) Osmanlı Müellifleri, C.I, s.296.

(45) Osmanlı Müellifleri, C.I, s.296, 297.

(46) Tayyip Başer, age,s.27.

f) Yavsi Muhammed Muhyiddin İmadi

Muhitinde Benli Muhyiddin adıyla anılan⁽⁴⁷⁾ Yavsi Muhammed Muhyiddin Mevlânâ Ebussûd'un babasıdır.⁽⁴⁸⁾ Aslen Yapraklı'nın Akyazı köyündendir.⁽⁴⁹⁾ Zâhiri ve Bâtînî ilimlere vakıf âlimlerdendir. Akşemseddin'in halifelerinden İbrahim Tennûrî'nin makamına geçmiştir. Resmî ilimleri Mevlânâ Ali Kuşçu'dan tahsil etmiştir. Basılmamış olan eserleri:

Şerhu alâ varidat-ı kübra li's-Şeyh Bedreddin Simavî, Talikat alâ tefsiri'l-Beyzavi, Risale fi ahvali's-sülûk ile bazı ârifane risalelerinden ibarettir.⁽⁵⁰⁾

Osmanlı Müellifleri'nde Muhammed Muhyiddin'in İskilip'te doğduğu, 922 H. (1516 M) de İskilip'te vefat ettiği yazılı ise de İskilip'in o devride Çankırı sancağına, Yapraklı ve Akyazı'nın da İskilip'e bağlı olması Benli Muhyiddin'in Çankırı – Akyazılı olduğunu göstermektedir.⁽⁵¹⁾

g) Ebussûd Mehmet Efendi

Şeyh Yavsi Muhammed Muhyiddin'in oğludur. Babasının İstanbul civarındaki Müderris köyünde hocalık yapması dolayısıyla orada doğmuştur. Medrese tahsilini İstanbul ve Kütahya'da tamamlayan Ebussûd Mehmet Efendi Kanuni Sultan Süleyman tarafından Şeyhülislâmlığa getirilmiş, Kanuni ve II. Selim dönemlerinde otuz yıl kadar bu görevde bulunmuştur. İstanbul'da vefat etmiştir.⁽⁵²⁾

h) Kayyımzade Abdullah Efendi

Son devrin faziletli âlimlerindendir. Çankırlıdır. Eserlerinin en meşhuru âlimler arasında geçerli olan "Fenarî Haaşiyesi" dir. 1259 H. (1843 M.)

(47) Tayyip Başer, age,s.24.

(48) Osmanlı Müellifleri, C.I, s.226.

(49) Tayyip Başer, age,s.24.

(50) Osmanlı Müellifleri, C.I, s.226.

(51) Tayyip Başer, age,s.24.

(52) Tayyip Başer, age,s.25.

tarikhinde Kudüs-i Şerif Mevleviyetini elde ettikten sonra yolda gelirken Şuur adlı yerde vefat etmiştir. Eserleri:

Haaşiye-i Fenarî, Haaşiye ale'l-Celâl, Haaşiye ale'l-Hayalî, Haaşiye alet Tekzib ve Haaşiye-i Âdab-ı Mîrî'dir.⁽⁵³⁾

i) Hafız Ahmet Abduşoğlu

Son yüzyılın din âlimlerinden olan, halk arasında Hacı Baba olarak bilinen gönül dostunun asıl adı Ahmet'tir. 1882 yılında Ilgaz'ın Aşağıdere köyünde doğmuş, 08.12.1975 tarihinde Ilgaz'da vefat etmiştir. Mezarı Cendere köyünde olan bu muhterem zatın bilhassa Feraiz ilmi konusunda tam bir otorite olduğu söylenmektedir. Aynı zamanda kendisi Nakşibendi tarikatının önde gelen şeyhlerindendir.⁽⁵⁴⁾

j) Hasan Sarıkaya (Hacı Hafız)

Yapraklı'da doğmuştur. Genç yaşında medrese tahsili için İstanbul'a gitmiş, Fatih medrese'sinde on yedi yıl tahsil görmüş, icazetini oradan almıştır. Tahsilinin son on ilâ on iki yılında Osmanlı Padişahı Abdülhamit'in sarayında özel imam olarak görev yapmış, İstanbul'da devrin mevlithanları arasında yer almıştır. Arkadaşları tarafından "Altın Sesli Hafız" olarak isimlendirilmiştir. Genç yaşta gittiği hac farızası sırasında okuduğu Kur'an-ı Kerim ile Mekke valisinin dikkatini çekmiş, onun bahşişi olan bir kese altınla tahsilini tamamlamıştır.⁽⁵⁵⁾

Memleketi olan Yapraklı'ya döndükten sonra yaptırdığı medresede bir çok öğrenci yetiştirmiştir. Âlim bir zat, etkili bir hatip olan Hasan Sarıkaya 1970 yılında vefat etmiştir. Yapraklı'da medfundur.

(53) Osmanlı Müellifleri, C.I, s.272.

(54) Osmanlı – Cumhuriyet Dönemlerinde Ülkeye ve İlimize Hizmeti Geçen Çankırlılar, Çankırı Valiliği, 1992.

(55) Osmanlı – Cumhuriyet Dönemlerinde Ülkeye ve İlimize Hizmeti Geçen Çankırlılar, Çankırı Valiliği, 1992.

k) Mustafa Abduşoğlu

Yapraklı'da doğmuştur. İstanbul'da tahsilini tamamlayıp icazetini almış, memleketi olan Yapraklı'ya gelmiştir. Eşrefiye Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. Bu arada Kastamonu ilindeki Hacı Merdan Efendi'ye intisap ederek kendisini yetiştirmiştir. Hacı Merdan Efendi'nin ölümü üzerine Nakşibendi tarikatının şeyhliği görevi verilmiş, ölümüne kadar bu görev üzerinde halkı irşat etmeye çalışmıştır.

Yazmaya başladığı Hac Risâlesi, İhlas Risâlesi gibi eserleri basılamamış, ölümünden sonra da kaybolmuştur.⁽⁵⁶⁾

2. Çankırı'daki Eğitim Ve Öğretim Kurumları

Çankırı'da, Merkez ilçede ve Kurşunlu'da birer olmak üzere toplam iki ana okulu; merkezde 50, Atkaracalar'da 2, Bayramören'de 3, Çerkeş'te 12, Eldivan'da 6, Ilgaz'da 12, Kızılırmak'ta 23, Korgun'da 4, Kurşunlu'da 14, Orta'da 12, Şabanözü'nde 12, Yapraklı'da 27 olmak üzere toplam 177 ilk öğretim okulu; merkezde 13, Atkaracalar'da 2, Çerkeş'te 2, Ilgaz'da 3, Kurşunlu'da 3, Orta'da 2, diğer ilçelerde birer olmak üzere toplam 31 lise; 1 fakülte 2 yüksek okul bulunmaktadır. Ayrıca merkezde 1 Ziraat Meslek Lisesi, merkez ilçede, Eldivan, Ilgaz, Yapraklı, Kurşunlu, Orta ve Çerkeş ilçelerinde birer olmak üzere toplam 7 Sağlık Meslek Lisesi; Merkez ilçede, Çerkeş, Ilgaz ve Kurşunlu ilçelerinde birer olmak üzere toplam 4 Pratik Kız Sanat Okulu; Merkez ilçede ve tüm ilçelerde birer olmak üzere toplam 12 Halk Eğitim Merkezi; merkezde 1 Çıraklık Eğitim Merkezi mevcuttur.

3. Çankırı'daki Sağlık Kurumları

Çankırı'da biri merkezde, biri Ilgaz'da, biri de Kurşunlu'da olmak üzere toplam 3 devlet hastahanesi; Çerkeş, Eldivan, Orta, Şabanözü ve Yapraklı ilçelerinde birer olmak üzere toplam 5 sağlık merkezi; il genelinde toplam 38 sağlık ocağı vardır. 26'sı mahalle 81'i köyde olmak üzere toplam 107 sağlık evi mevcuttur.

(56) Osmanlı – Cumhuriyet Dönemlerinde Ülkeye ve İlimize Hizmeti Geçen Çankırlılar, Çankırı Valiliği, 1992.

İKİNCİ BÖLÜM

HALK HEKİMLİĞİ İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR VE TOPLUMUMUZDA HALK HEKİMLİĞİ

A. HALK HEKİMLİĞİ VE HALK HEKİMLİĞİ İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

Halk hekimliği Türk folklorunun en önemli dallarından biridir. Halk hekimliği üzerinde çalışan araştırmacılar konuyla ilgili farklı tanımlar ve değerlendirmeler yapmışlardır.

“Halk” kavramı Türk Dil Kurumu sözlüğünde şöyle tanımlanır:

“Aynı ülkede yaşayan, aynı uyrukta olan insan topluluğu” ⁽¹⁾

Tahir Alangu'nun Türkiye Folkloru El Kitabı adlı çalışmasında “halk” kavramı için şunlar yazılmıştır:

“Halk kelimesi günümüzün Türkçe'sinde yer etmeden önce, aynı anlamı taşıyan “kara budun” kelimesinin Orkun Anıtlarında bulunduğunu görüyoruz. Bizde ve başka ülkelerde halk denilince, sınıflaşmadan önceki çağlarda var olan, feodal – soylu zümrelerin altında, sosyal – ekonomik düzeni yürüten, geniş bir alt tabaka kastedilir.”⁽²⁾

Prof. Dr. Sedat Veyis Örnek'e göre ise “halk”, “Belli bir ülkede yaşayan, kan birliği taşıyan, aynı dili konuşan, benzer yaşama alışkanlıklarını sürdüren, ortak bir tarihi olan insanların oluşturdukları büyük birlik”⁽³⁾ tir.

(1) Türkçe Sözlük, TDK Yay. TTK Basım Evi, Ank., 1998, s.933.

(2) Tahir Alangu, Türkiye Folkloru El Kitabı, Adam Yayınları, İst., 1983, s.27.

(3) Sedat Veyis Örnek, Budun Bilim Terimleri Sözlüğü, TDK Yay. 388, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ank., 1973, s.32.

Bu çalışmada halk kavramı Çankırı yöresinde yaşayan tüm insanlar anlamında ele alınmış ve Çankırı'da oturan kimselere herhangi bir gruplandırma yapılmadan görüşülmüştür.

"Hekim" için Türkçe Sözlük'te "İnsanlardaki hastalıkları teşhis ve onları ilâçlarla veya bazı araçlarla tedavi eden kimse, doktor, tabip"⁽⁴⁾ tanımı yer almaktadır.

Şemseddin Sami'nin Kâmûs-ı Türkî adlı sözlüğünde hekim karşılığı olarak "tabip" kelimesi kullanılmış, tabip ise "İnsana arz olan emrâzı iyi etmek, muhafaza-i sıhhat eylemek ilmini bilen ve icra eden adam"⁽⁵⁾ şeklinde tanımlanmıştır.

Kaşgarlı Mahmut Divanında ilaca ot, hekime otaçı, yine hekime atasagun denildiğini görmekteyiz.⁽⁶⁾

Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eserinde tabiplerden şöyle bahsedilir:

"olarda birisi otaçı turur

kamug ig togaka bu emçi erür.

(Bunlardan birisi tabiplerdir; bütün hastalıkları ve ağrıları bunlar tedavi ederler.)

yime ök kereklig sanga bu kişi

aningsız ongulmaz tiriglik işi

(Bu insanlar da senin için lüzumludur; hayat işi onlarsız sağlanamaz.)

(4) Türkçe Sözlük, TDK Yay. 549, TTK Basım Evi, Ank., 1998, s.975.

(5) Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türkî, Çağrı Yayınları, İst., 1996, s.877.

(6) Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lügati't Türk, Çev. Besim Atalay, C. I-IV, TTK Basım Evi, Ank., 1986, s.35, 48, 444.

tirig bolsa yalnguk yime igler ök

igin emçi körse otun emler ök

(İnsan hayatta iken hastalanabilir; tabibe müracaat ederse, tabip o hastalığı ilâç ile tedavi eder.

bularnı yime edgü tutgıl yakın

kereklig kişi bu küdezgıl hakın" (7)

(Bunlara karşı iyi davran ve onları kendine yakın tut; bunlar lüzumlu insanlardır, haklarını gözet.) (8)

Kutadgu Bilig'de ilâç için ot, hekim için otaçı kelimelerinin kullanıldığını görmekteyiz. Eserde tabiplerden sonra efsunculara yer verilmekte ve bunların ruhi tedavi uyguladıklarından bahsedilmektedir:

"bularda basa keldi afsunçılar

bu yil yeklig igke bu ol emçiler

(Bunlardan sonra, efsuncular gelir; cin ve periden gelen hastalıkları bunlar tedavi ederler.)

bularka yime ök katılgu kerek

bu yil yeklig igke okıgu kerek

(Bunlar ile de görüşmek – tanışmak gerektir; cin ve peri çarpmasından gelen hastalıkları okutmak lâzımdır.)

kalı asgı tegsün tise sen sanga

(7) Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig (Metin), Reşit Rahmeti Arat, TDK Yay. 458, Ank., 1979, s.438.

(8) Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig (Çeviri), Reşit Rahmeti Arat, TTK Basım Evi, Ank., 1959, s.315.

yime edgü tutgıl ay ersig tonga

(Eğer sana faydaları dokunmasını istersen, ey merd yiğit, onlara karşı da iyi muamele et.)

ol aymış otug yise igke yarar

bu aymış bitig tutsa yekler yırar”⁽⁹⁾

(Birinin sözüne göre, ilaç alınırsa hastalığa iyi gelir; diğerinin sözüne göre muska taşırsan cinler senden uzaklaşır.)⁽¹⁰⁾

Halk hekimliği folklorun üzerinde en çok durulan dallarından biridir. Günümüzde “Geleneksel Tıp”, “Tıbbî Folklor” veya “Folklorik Tıp” olarak adlandırılan bu kavram araştırmacılar tarafından farklı şekillerde değerlendirilmiş ve tanımlanmıştır:

Halk hekimliği, halkın imkânları bulunmadığı için, ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince, hastalıklarını tanılama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümüne denir.⁽¹¹⁾

Halk hekimliğinin amacı kullandığı maddî ve manevî araçlar yardımıyla, halkın sağlığını korumak ve hasta kimseleri sağlıklarına kavuşturmadır.⁽¹²⁾

Hastalıkların tanrı vergisi olduğuna inanan Türk halkı derdine deva bulmak için çeşitli uğraşlara girer, hastalığını tedavi etmeye veya ettirmeye uğraşır. Halk hastalıklarını iyileştirmek amacıyla -doktor dışında- şu kişilere

(9) Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig (Metin), Reşit Rahmeti Arat, TDK Yay. 458, Ank., 1979, s.438,439.

(10) Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig (Çeviri), Reşit Rahmeti Arat, TTK Basım Evi, Ank., 1959, s.315.

(11) Pertev Naili Boratav, 100 Soruda Türk Folkloru, Gerçek Yayınevi, İst., 1973, s.149.

(12) Orhan Acıpayamalı, “Türkiye Folklorunda Halk Hekimliğinin Morfolojik ve Fonksiyonel Yönden İncelenmesi”, THHSB, MFAD Yay. 110, Ank. Ün. Basım Evi, Ank., 1989, s.5.

başvurmaktadır. Şeyh, hoca, abdal, okuyucu, üfürükçü, büyücü, ocaklı, izinli ve tecrübeli kimseler.⁽¹³⁾

Şeyh: Esas kimlikleri yönünden idareci kişilerdir. Bunlar başlarında bulunmakta oldukları aşiretleri yönetirler. Şeyhler aslında göçebe topluluklarının başlarıdır. Bununla beraber, bu toplulukların yerleşik hayata geçişleri, şeyhlerin fonksiyonunda büyük ölçüde bir değişiklik meydana getirmemiştir. Doğu ve güneydoğu Türkiye’de rastlanılmakta olan şeyhlerin, idarî özelliklerinin yanında dinsel özellikleri de vardır.

Hoca: Halk hekimliği uygulamalarında hoca, dinsel kimliğinin tam karşıtı olan sihirselsel görev yapmaktadır.

Abdal: Yörüklerin bir kolu olarak kabul edilmektedir. Başlıca geçim araçları halk hekimliğidir. Topladıkları bitkilerle ilâç yaptıkları gibi kulunç çıkarır ve kan alırlar.

Okuyucu, üfürükçü ve büyücü: Halk arasında tedavilerini yalnız sihirselsel esaslara göre yaparlar. Bunların çoğunluğu bilgilerini yazılı kitaplardan elde ederler. Genellikle erkektirler.

Ocaklı: Türk halkının hakiki doktoru bunlardır. Her hastalığın ayrı bir ocağı vardır. Ocak deyince akla, belirli bir hastalıkla uğraşan aile gelir. Bu ailenin tedavi ile meşgul olan fertlerine ocaklı adı verilmektedir. Bir ocaklı, tedavi etmek kudretini ailesinden kan yoluyla alır. Bunun için bir öğrenim ve eğitim devresine ihtiyaç yoktur; fakat ocaklının başarı gösterebilmesi için, bazı kurallara dikkat etmesi gerekir. Bu yönden eğitim ve öğretime tâbi tutulan ocaklı Orta Asya şamanının bugüne ulaşmış şeklidir.

İzinli: Kan bağlantısına dayanmayan ocaklıdır. Ocağı devam ettirecek yetenekli çocuğu veya yakın akrabası bulunmayan ocaklı, kabiliyetli gördüğü bir çocuğu daha küçükken yanına alarak özel bir eğitime tutar.

(13) Orhan Acıpayamlı, “Türkiye Folklorunda Halk Hekimliği ve Özellikleri”, Ank. Üniv. DTCTFD, C. XXVI, S. 1-2, Ocak-Haziran 1969, s.4,5.

Zamanı gelince, ocaklı el verme adı verilen bir merasimle, hastalık tedavi etme gücünü çırağına devreder. Böylece izinli adını alan çocuk, ocaklı gibi hastalık sağıltmak yeteneğine sahip olur. ⁽¹⁴⁾

Halkın hastalıkların tedavisi için, ilâç kullanmanın yanı sıra şeyh, hoca, büyücü, ocaklı, izinli gibi kişilere müracaat etmesi, folklorun zengin bir müessesesi olan halk hekimliğinin hastalıkların tedavisinde halk tarafından uygulanan yöntemlerin tümünü içerdiğini göstermektedir.

Sedat Veyis Örnek'e göre halk hekimliği, hastalık teşhisi kullandığı ilâç ve bazı metotlarında rasyonel bir düşünüşle hareket etmekte, hatta tıbbın bunlardan yararlandığı bilinmektedir. Ancak, bu çeşit uygulamalar azınlıkta olup, çoğunun temelini batıl inançlara ve majik (büyü ile ilgili) düşüncenin ilkelerine dayanan işlemler teşkil etmektedir. ⁽¹⁵⁾

Tıbbî folklorda halk hastalıkları bitki veya çeşitli terkiplerden meydana gelmiş ilâçlarla ve dinî inanışlarla kaynaşmış bir takım uygulamalarla tedavi etmektedir. Bu uygulamaların çoğu batıl inançlara dayalı olmakla birlikte kullanılan ilâçlar ile bazı yöntemler tıp ve eczacılık biliminin gelişimine katkıda bulunmuştur.

B. HALK HEKİMLİĞİNİN TARİHÇESİ

Folklorumuzun önemli bir bölümünü oluşturan halk hekimliği, insanlığın tarihi kadar eskidir. Hayvanların iç güdüleriyle yaptıklarını gözleyen insanoğlu daha sonra bunları kendilerine uygulayarak kendi kendilerinin hem doktoru hem eczacısı olmuşlardır. Bu dönemlerde hastalıkların nedenlerinde ve tedavisinde insanoğlu yetersiz kalmış ve hastalıklar ay ve güneş tutulmaları, yıldızlar, fırtınalar ve şimşek çakması gibi tabiat olaylarına bağlanmıştır. Bu nedenle eski çağlarda insanlar hastalıklarını tedavi etmek için büyüden yani sihirden yararlanmışlardır.

(14) Orhan Acıpayamlı, agm, s. 4,5.

(15) Sedat Veyis Örnek, Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki, Ank., 1966, s.105.

Zamanla ilk insan bu tür varlıkları kutsal tutmaya başlamış ve böylece totem – klân anlayışı doğmuştur. Tedavi amacı olarak totemin sembolü olan muskalar, sihir ve düğmeler kullanılmıştır.⁽¹⁶⁾

İlk insanın açıklamaktan âciz kaldığı her olayı metafiziğe bağlama eğilimi zamanla yerini dinî tesirlere bırakmıştır. Bu dönemde hastalıklarına çare bulamayanlar, hastalarını meydana veya mabedlerin önüne koyarak, gelip geçen halktan buna benzer bir derde uğrayıp iyileşenlerin tecrübe ve fikirlerinden faydalanmak isterlerdi. Daha sonra bu gibi hastalıklardan şifa bulanlar dertlerini ve devalarını mabet duvarlarına yazdırmışlar, böylece o devrin sağlık alanında bir arşive sahip olmuşlardır. Bu kaynakların mabedlerden dışarıya çıkarılması yasak olduğundan tıp ve eczacılık rahiplerin eline geçmiştir.⁽¹⁷⁾

Dinî ve mistik devrelerden geçen ilk insan, karşılaştığı tecrübelerle hangi bitkileri kullanıp kullanmayacağını öğrenerek ampirizm dönemini başlatmıştır.⁽¹⁸⁾

Eski Mezopotamya'da yapılan kazılarda çıkartılan kil tabletlerinden, o dönemlere ait hastalıklar, nedenleri ve tedavi yöntemleri, dolayısıyla halk hekimliğine ait bilgiler öğrenilmektedir.

Eski Mezopotamya'da tıp rahiplerin elindedir.⁽¹⁹⁾ Tedavi yapan üç rahip sınıfından birincisi kahinler sınıfıdır ve bârû adını taşımaktadır. Doktor olan bârûların vazifesi diyagnoz ve prognoz yapmaktır. İkinci sınıf üfürükçüler ile efsunculardır ve aşipu adını taşımaktadır. Üçüncü sınıf ise Â-zu veya Â-su

(16) Sevgi Şar, "Halk Hekimliğinin Dünü ve Bugünü", THHSB, MFAD Yay. 110, Ank. Üniv. Basım Evi. Ank., 1989, s.222.

(17) Sevgi Şar, agm, s.222.

(18) Sevgi Şar, agm, s.222.

(19) Mübahat Türker Küyel, Aydın Sayılı'nın Mısırlılarda ve Mezopotomyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp Adlı Eserin Muhtasarı, AKM Yay., Ank., 1996, s.25.

adlı rahip veya doktorlardır. Bunların ihtisası tedavidir ve faaliyetleri, tamamen tıp sahası içinde bulunmaktadır.⁽²⁰⁾

Mezopotomyalılarda yaratıcı tanrı fikri vardır. Her tanrı yarattığı kişinin ömrü boyunca koruyucusu olur. Fakat bu koruyuculuğun devamı ferdin tanrıya saygıda ve ona karşı vazifelerinde kusurda bulunmaması ile mümkündür. Tanrının himayesi kalkar kalkmaz kişinin başına türlü felaketler ve musibetler gelebilir; bunlardan biri de hastalıktır.⁽²¹⁾

Hastalık nedeni günah işlemek veya tanrılara karşı olan görevlerde kusurda bulunmak olduğu gibi şeytanlar, cinler ve zararlı ruhlar da olabilir. Bu sebeple hastalıkların tedavisinde tanrıları teskin için dua etmek, kurban kesmek gibi dini pratiklerin yanında, üfürükçülük, muska yazmak gibi sihir pratikler de bulunmaktadır.⁽²²⁾

Mezopotomya tıbbında görülen sihir ve duaya dayalı tedavi yöntemleri günümüze kadar uzanan ve ülkemizin bir çok yöresinde halk hekimliği tedavisinde yer alan ilkel bir telkin tedavisi olarak düşünülebilir.⁽²³⁾ Süheyl Ünver tıbbî folklorda kullanılan telkine dayalı tedavi yöntemleriyle ilgili olarak şunları söylemektedir:

Halkın ruhiyatını tutan ve onları, telkin ve tesellileriyle iyi etmeyi umde ittihaz eden zümreler arasında hangi din ve milliyette olurlarsa olsunlar çok benzerlikler vardır.

Meselâ vaktiyle şarkta mistik teşekküller ve onların tekkeleri halkın telkin ve tesellilerinde büyük ve esaslı rol oynamışlardır. Garbda da bu vazifeyi manastırlar ve onun mensupları görmüştür.

(20) Aydın Sayılı, Mısırlarda ve Mozopotomyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp, TTK Yay., TTK Basım Evi, Ank., 1982, s.43.

(21) Aydın Sayılı, age, s.414-415.

(22) Aydın Sayılı, age, s.415,429,430.

(23) Sevgi Şar, "Halk Hekimliğinin Dünü ve Bugünü", THHSB, MFAD Yayınları 110, Ank. Üniv. Basım Evi. Ank., 1989, s.223.

İslâm ve Türk memleketlerinde camilerin mistik folklorda oynadığı rolü gayrı memleketlerde kiliseler ve mabedler yapmıştır. Şark türbeleri ve hazireleri ve mezarlıklarının yaptığı tesirleri garpta buna benzer yerler temin etmiştir. Bütün muhtelif dini teşekküllerdeki şahsiyetler mensup oldukları dinlerin tatbikatına göre aynı telkin ve teselli usullerini tatbik etmişlerdir.

Halkın ruhiyatını takviye etmekle mühim roller oynayan mistik teşekküllerin yaptıkları bu farklar dairesinde hristiyan mezheplerin, aynı teselli tarzları ve her iki suretle temayüz etmiş ve şöhret sahibi olmuş şahsiyetler vardır. Sonra her dinde ve millette yaşayan ihtiyarlar, bilhassa kadın ihtiyarlar çok esaslı ve sarsılmaz itikatler ile bütün mistik cereyanların kökleşmesinde ve tatbikat sahasının genişlemesinde amil olmuşlardır. ⁽²⁴⁾

Eski Mezopotomya tıbbında telkin tedavisinin yanısıra ilmî tedavi yöntemleri de mevcuttur. Çeşitli hastalıklara karşı kullanılan ilâçlar arasında hayvan menşeli maddeler ve bitkiler bulunduğu gibi mineraller ve kimyasal maddeler de yer almaktadır. ⁽²⁵⁾

Eski Mısır'daki halk hekimliği ile ilgili bilgiler hiyeroglif yazısıyla yazılmış papirüslerden öğrenilmektedir. Bu papirüslerden elde edilen bilgilere göre Eski Mısır'da doktor, üfürükçü ve rahipler olmak üzere hastalıkların tedavisinde uğraşan üç sınıf vardır. Hastalıklar dinî, sihrî ve ilmî yöntemlerle tedavi edilir. Hastalığın belli bir tanrı tarafından verilmiş olduğuna inanıldığı hâllerde bu hastalığı gidermesi için aynı tanrıya dua edilir, kurbanlar sunulur. Özellikle iç hastalıklarında sıklıkla kullanılan sihrî tedavide ise hastalığa sebep olduğu sanılan kötü ve zararlı ruhları vücuttan çıkarmak veya bu zararlı ruhların tesirini gidermek için çeşitli yöntemlere başvurulur. Mısırlıların sihrî tedavisinde hastalıkların adeta kişileştirildiği,

(24) Süheyl Ünver, Tıbbi Folklor ve İyi Telkinler, Bürhaneddin Basım Evi, İst., 1938, s.14.

(25) Aydın Sayılı, Mısırlarda ve Mozopotomyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp, TTK Yay., TTK Basım Evi, Ank., 1982, s.430.

yani tedavi maksadı ile yapılan üfürükte hastalığa hitap şeklindeki formüllerin kullanıldığı görülmektedir. ⁽²⁶⁾

Eski Mezopotomya'da olduğu gibi Mısır tıbbında da dinî ve sihrî tedavinin yanısıra bitki, hayvan ve mineral kaynaklı maddeler tedavide kullanılmıştır. Mısır tıbbında kullanılan ilâçların çoğunlukla basit olmasına karşı bu tıpta çeşitli maddelerin karışımından teşekkül eden bir takım ilâç ve reçetelerle de karşılaşmaktadır. Basit olmayan ilâçların bazılarında reçeteye giren her maddenin miktarı sarıh bir şekilde belirtilmekte ve bu ilâçların hazırlanış tarzları tafsîlâtı bir şekilde anlatılmaktadır. Böylece Eski Mısırlılarda bir uzmanlık dalı olarak eczacılığın başlangıcı ile karşılaşıldığı söylenebilir. ⁽²⁷⁾

Önceleri çok tanrılı sonraları da tek tanrılı bir din sistemi bulunan eski Hint'te halk hekimliği bilgileri daha önceki toplumların etkilerini taşır. Eski Hint'teki halk hekimliği bilgileri günümüze kadar gelen bazı tıbbî yazmalardan ve kutsal kitaplar – Vedalardan öğrenilmektedir. Bu dört kutsal kitaptan Rig – Veda ve Ayur – Veda tıpla ilgili olup, tıbbî folklor bilgileri verirler. ⁽²⁸⁾ Bu bilgilere göre eski Hint'teki halk hekimliği uygulamalarında sihir, büyü gibi mistik tedavinin yanı sıra, hijyenik kurallara ve diyeteye önem verildiği, çeşitli ilâç tedavisinin yanı sıra yoga ve özel soluk alma tekniklerinin de uygulandığı görülmektedir. Ayrıca hipnoz ile anestezinin yapıldığına, sonda ve hacamat uygulamalarına da rastlanmaktadır. ⁽²⁹⁾ Bu

(26) Aydın Sayılı, Mısırlarda ve Mozopotomyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp, TTK Yayınları, TTK. Basım Evi, Ank., 1982, s.130-131.

(27) Aydın Sayılı, age, s.146.

(28) Ayşegül Demirhan, "Halk Hekimliğinin Tanımı, Tarihi Gelişimi ve Özellikleri", Tıp Dünyası, Cilt 58, Kasım – Aralık 1985, s.194.

(29) Sevgi Şar, "Halk Hekimliğinin Dünü ve Bugünü", THHSB, MFAD Yayınları 110, Ank. Üniv. Basım Evi. Ank., 1989, s.223.

gün de halk arasında çeşitli hastalıklara sebep olduğu sanılan pis kanın vücuttan atılması için köylerde sülük vurdurulduğu bilinmektedir. ⁽³⁰⁾

Antik çağın en uygar toplumlarından biri olan eski Çin'de hastalık sebebi olarak rüzgârlar, mevsimler ve dinî tesirlerin yer aldığı görülmektedir. Hastalıkların tedavisinde afyon, efedra, ravent kökü gibi bitkisel; cıva, kükürt gibi madensel drogların yanısıra acupuncture, masaj, jimnastik gibi günümüz modern tıbbında kullanılan yöntemler de uygulanmıştır. ⁽³¹⁾

Eski Çin'deki halk hekimliği uygulamalarında Hint ve Orta Asya halk hekimliğinin özellikle Uygurların etkileri görülmüştür. Çinlilerin bitkisel ilâçlar hakkındaki inanışlarına göre kırmızı çiçekli bitkiler kan hastalıklarında, sarı çiçekli bitkiler sarılıkta, kalp şeklinde çiçeği olan bitkiler ise kalp hastalıklarında tedavi edici özelliğe sahiptirler. "Theorie de Signature" adı verilen bu inanışa bugün halk arasında da rastlanmaktadır. ⁽³²⁾

M.Ö. V. yüzyılda başlayan bilimsel tıptan önce, eski Yunan'da mitolojik dönemde halk hekimliği hâkimdi. Çok tanrılı bir din anlayışı görülen eski Yunan'da Asklepios, sağlık tanrısı olarak kabul edilirdi. Anadolu'da Asklepios adına kurulan ve dünyada ilk ruhî telkin tedavisinin esasını teşkil eden sağlık mabetlerinde, bugün de halk arasında kullanılan su ve güneş tedavileri ile birlikte, rüya tabirlerine dayanan telkin tedavisi de yer

(30) Zeki Başar, "Halk Hekimliğinde Sülük", I Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, MFAD Yayınları 21, Ank., 1976, s. 29 – 40; Müjgan Üçer, "Halk Hekimliğinde Bazı Tedavi Usulleri", Sivas Folkloru, S. 14, Mart 1974, s.5-6.

(31) Sevgi Şar, "Halk Hekimliğinin Dünü ve Bugünü", THHSB, MFAD Yayınları 110, Ank. Üniv. Basım Evi. Ank., 1989, s.223.

(32) Sevgi Şar, agm, s. 223; Rifat Araz, Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği, AKM Yayınları 108, Ank., 1995, s.161.

almaktaydı. ⁽³³⁾ Rüya tabirine dayanan telkin tedavisini eski Türkler arasında da görmekteyiz. ⁽³⁴⁾

Mitolojiye göre Asklepios sıhhat tanrısıdır. Yılan sarılmış asasına dayanan bir insan şeklinde tasvir edilmiştir. ⁽³⁵⁾ Asklepios'un iki kızı, üç oğlu vardır. Kızlarından biri Hygieia diğeri ise Panacea'dır. Hygieia, sağlığın temsilcisidir. Tedavi ile bir ilgisi yoktur. Tapınağa başvuranlara da yardım eden bir tanrıçadır. Ayrıca tapınaktaki kutsal yılanların bakımlarından da sorumludur. Başlangıçta ayrı bir tanrıça olduğu ancak zaman içinde Asklepios kültünün bir parçası haline geldiği sanılmaktadır. Panacea ise şifalı bitkilerin tanrıçasıdır. Asklepios'un oğullarından Telesphorus nekahat döneminin tanrısıdır. Genellikle küçük bir çocuk olarak tasvir edilir. Oğlu Euryplos Mysia'da (bugünkü Bursa civarında) doğmuştur. Machaon, yaraları sarıp iyileştirmekte yeteneklidir. Aynı zamanda iyi bir cerrahdır. Anası Cos Kralı Morops'un kızıdır. Üçüncü oğul Podalire ise "görülmeyen kötülükleri" iyi eder. ⁽³⁶⁾

Akdeniz medeniyetlerinde hastalıkları dinî telkin yoluyla tedaviyi, Batı Anadolu, Ege Adaları, Yunanistan ve İtalya'da M.Ö. VIII. yy.da kurulmaya başlayan ve yaklaşık bin yıl bölge halkına umut dağıtan asklepionlarda görmekteyiz. Asklepionlar, tıp tanrısı asklepios adına kurulmuş, temeli telkine dayanan, bunun yanında güneş, su, müzik ve basit ilâçlardan yararlanan tedavi merkezleridir. Asklepion hekimlerince seçilen ve daha sonra abatron denilen karanlık koridorlarda uykuya yatırılan hastalar, telkinle rüyalarında gördükleri asklepios'un tavsiyelerine göre tedaviye

(33) Sevgi Şar, agm, s. 224; Süheyl Ünver, "Hemen Her Yerde Birbirinden Farklı Mistik Folklor ile Telkin Tedavileri Esasları ve Buna Bursa'nın Verdiği Tam Bir Örnek", I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, MFAD Yayınları 21, Ank., 1976, s.386.

(34) Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig (Metin), Reşit Rahmeti Arat, İst., 1947, s. 594-603.; Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig (Çeviri), Reşit Rahmeti Arat, TTK Basım Evi, Ank., 1959, s.249-435.

(35) Fevzi Samuk, Anadolu'da Akıl Hastalıkları, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Psikiyatri Kliniği Vakfı Yayınları, İst., 1981, s.12.

(36) Şefik Görkey, "Asklepios Kültü ve Anadolu'da Bazı Örnekler", III. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul 20-23 Eylül 1993, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ank., 1999, s.347.

alınırlardı. ⁽³⁷⁾ Bugün de Anadolu'da bazı tekkelerde hastaların tedavileri asklepionlardaki tedavi şekli ile büyük bir benzerlik göstermektedir. ⁽³⁸⁾

Yine eski Yunan uygarlığında rastlanan Gymnasium adı verilen sağlık kuruluşlarında, ilaçla tedavinin yanısıra kırık-çıkık tedavisinin yapıldığına da rastlanılmaktadır. ⁽³⁹⁾ Bugün de Anadolu'da halk arasında sınıkçı-kırıkçı adıyla anılan kimselerin benzer tedavi uyguladıkları bilinmektedir. ⁽⁴⁰⁾

Mitolojik dönemde hemen her medeniyetin sağlıkla ve hastalıkla ilgili tanrıları olduğunu görmekteyiz.

Mesela Mezopotomyalılarda Ninutura adlı tanrı tıbbın ve doktorların koruyucu tanrısıydı. Eşi Gula'ya da yine bu vasıflar izafe olunmaktaydı. Ea adlı tanrı daha ön plânda olmak üzere üfürükçülükle münasebetli sayılıyordu. Fakat tıpla da yakın ilgisi vardı. Yine, Sin ve İştar tıp alanı için önemli sayılmaktaydılar. Sin'in özellikle şifalı bitkilerle ilişkisi olduğu tasavvur ediliyordu. Bu bitkilerin yetişmesi bu tanrının tesirlerine atfedilmekteydi. ⁽⁴¹⁾

Babiller'in tıp tanrısı özellikle sihir bakımından ön plânda gelen Marduk'tur. Asurluların tıp tanrısına verdikleri ad ise "Nabû" dur. ⁽⁴²⁾

Eski Mısır'da Sekhmet adlı tanrıçanın hem şifa dağıttığına hem de veba salgınları yolladığına inanılırdı. Şifa getirme vasfı bakımından tıp

(37) Ali Haydar Bayat, "Türk Dünyasında Özellikle Anadolu Tıbbi Folklorunda Akıl Hastalıklarının Tedavi Yolları ve Kaynakları", THHSB, MFAD Yayınları, Ank. Ün. Basım Evi, Ank., 1989, s.71-72.

(38) Ali Haydar Bayat, agm; Süheyl Ünver, "IX Asırlık Mistik Folklor Açısından Tarihimizde Ruh Sağlığı Çalışmaları Hakkında", I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri, Ank., 1974, s.53-55.

(39) Sevgi Şar, agm, s.224.

(40) Nermin Ersoy, "Bursa Tıbbi Folklorunda Kırık-Çıkıklar ve Kırık-Çıkık Tedavi Yöntemleri", THHSB, MFAD Yayınları 110, Ank. Ün. Basım Evi, Ank., 1989, s.145-154; Sevgi Şar, agm, s.224.

(41) Aydın Sayılı, Mısırlarda ve Mozopotomyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp, TTK Yayınları, TTK. Basım Evi, Ank., 1982, s.416.

(42) Aydın Sayılı, age, s. 416.

tanrılarının en önemlisi Thot'tu. Umumiyetle ibis kuşu ile temsil edilen Thot'un ilimlerin kurucusu olduğu kabul edilmekteydi. Kendisi sihirde çok bilgili bir tanrıydı. Daha sonraları Yunanlılar bu tanrıya Hermes Trismegistos adını vermişlerdir. Eski ve ortaçağlarda Akdeniz'e civar bölgelerde yerleşip yaygınlaşan uzun ömürlü bir geleneğe göre bu tanrı insanlara ilimleri ve pratik sanatları öğretmiş olan tanrıdır. ⁽⁴³⁾

Osiris ile İsis'in çocukları olan Horus ile Seth şifa tanrılarının en önemlileri arasında yer almaktaydılar. Osiris'in eşi olan İsis adlı tanrıça sihir mesleği mensuplarının koruyucusuydu. Seth'in ise insanlara hastalık ve salgınlar yolladığı kabul ediliyordu. Horus'un gözleri Seth tarafından parçalanmış, Thot ise ona, sihrin de aracılığı ile, gözlerini yeniden kazandırmış, onun gözlerini tedavi etmişti. Bu efsaneyle ahenkli olarak, Thot'un göz doktorlarının koruyucu patronu olduğu kabul ediliyordu. ⁽⁴⁴⁾

Eski Roma'da önemli bir yer tutan halk ilâçları, Pharmacopolos yani "aktar" adı verilen drog satıcıları tarafından hazırlanırdı. Bunlardan dükkanı olanlara Sellularii, gezgincilerine Circulatores adı verilirdi. Ayrıca taze ve kurutulmuş tıbbî bitkileri özel olarak yetiştirip satanlara Rhizotome veya Herbarii, başka ülkelerden gelen her türlü drogu satan kişilere de Pigmentarii denmekteydi. Bugün de Anadolu'nun her yerinde aktar dükkanlarına rastlanmaktadır. Günümüze kadar uygulamasını sürdürmüş olan Mithridaticum ve Theriaque gibi içine çeşitli baharat, bitkisel, hayvansal ve madensel maddeler katılarak hazırlanan antidotlar bir çok hastalığın tedavisinde kullanılmıştır. Manisa'da yapılan Mesir Şenliklerinde dağıtılan, biraz değişikliklerle hazırlanan mesir macunu, bu tarihlere kadar uzanmaktadır. ⁽⁴⁵⁾

(43) Aydın Sayılı, age, s.137.

(44) Aydın Sayılı, age, s.137-138.

(45) Sevgi Şar, "Halk Hekimliğinin Dünü ve Bugünü", THHSB., MFAD Yayınları 110, Ank. Üniv. Basım Evi. Ank., 1989, s.225.

M.S. I. yüzyılda yaşayan ve opiumu bugünkü anlamda ilâç olarak kullanan ilk hekim olan Dioscorides, Materia Medica'sında o dönemde halk arasında kullanılan bitkisel, hayvansal ve madensel drogların yanısıra, zehirli hayvan sokmalarından ve tedavilerinden bahsetmektedir. ⁽⁴⁶⁾

Eczacılığın babası sayılan Eski Romalı Hekim Galen, tedavide soğuk ilâçları, sıcak hastalıklarda; sıcak ilâçları ise soğuk hastalıklarda kullanmıştır. Bugün halk arasında soğuk algınlığı gibi hastalıklarda sıcak bitkisel çayların, ateşli hastalıklarda ise ıslak çarşafa sarmak gibi usullerin kullanıldığı bilinmektedir. ⁽⁴⁷⁾

Halk arasında kaplıca, çermik, ılıca gibi isimler verilen sıcak ve soğuk su kaynaklarından kaplıca tedavisinden faydalanılması hijyenik kurallara önem veren ve birçok hamam ve havuzlar inşa ettiren Eski Roma dönemine hatta Asklepionlardaki tedavinin bir parçası olduğu için eski Yunan mitolojik dönemine kadar uzanmaktadır. ⁽⁴⁸⁾

Antik çağda Hipokrat'tan ⁽⁴⁹⁾ önce efsane ve mitoloji ile karışık olan halk hekimliği bilgileri nesilden nesile, çağdan çağa geçerek günümüze kadar gelmiş ve çeşitli ülkelerin kendilerine özgü folklor bilgileriyle karışarak onların bugünkü halk hekimliği bilgilerini oluşturmuştur. ⁽⁵⁰⁾

Avrupa'da VI. yüzyılda tıp ve eczacılık da, diğer bilimlerde olduğu gibi karanlık bir döneme girmiştir. Bu dönemdeki uygulamalara "Manastır Tababeti" adını veriyoruz. Manastırın içinde açılan hastahanelerde çalışan

(46) Sevgi Şar, agm, s.225.

(47) Sevgi Şar, agm, s.225.

(48) Nurten Özer, "Türk Halk Hekimliğinde Kaplıcalarımız", THHSB, MFAD Yayınları 110, Ank. Ün. Basım Evi, Ank., 1989, s.203-210; A.Haydar Bayat, "Türk Dünyasında Özellikle Anadolu Tıbbi Folklorunda Akıl Hastalıklarının Tedavi Yolları ve Kaynakları" THHSB, MFAD Yayınları, Ank. Ün. Basım Evi, Ank., 1989, s.59-73; Sevgi Şar, agm, s.225.

(49) Müjgan Üçer, "Halk Hekimliği", Sivas Folkloru, S. 7, Ağustos 1973, Sivas, s. 3; Fevzi Samuk, Anadolu'da Akıl Hastalıkları, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Psikiyatri Kliniği Vakfı Yayınları, İst., 1981, s.12.

(50) Ayşegül Demirhan, "Halk Hekimliğinin Tanımı, Tarihi Gelişimi ve Özellikleri", Tıp Dünyası, C. 58, S. 6, Kasım-Aralık 1985, s.199.

rahip ve rahibeler, hastaların beslenmeleri ve tedavileriyle de uğraşıyorlardı. Hastalık, insanın günahları için cezalandırılması veya büyü sonucu olarak kabul edilirdi. Uygulanan tedavi ise dua, efsun ve madalyonlar içinde muhafaza edilen aziz ve azizelere ait mukaddes kalıntıların taşınması gibi tıbbî folklor usullerine göre yapılırdı. Bilimsel Avrupa tıbbının başladığı Rönesans döneminde de modern tıbbın yanında halk tıbbının da yer aldığı görülmektedir. M.S. 6. ve 8. yüzyıllarda Batı'da gerileyen bilim Yakın Doğu'da İslâm ülkelerinde ilerlemeye başlamıştır. İslâm Tercüme Ekolü, eski Yunan, Hint ve diğer milletlere ait pek çok eseri Arapça'ya çevirmiştir. Böylece Antik Çağa ait halk hekimliği bilgileri İslâm dünyasına geçerek günümüze kadar gelmiştir.⁽⁵¹⁾

C. TÜRKLER'DE HALK HEKİMLİĞİ VE ÖLÜMSÜZLÜK ARAYIŞI

İnsanlığın yeryüzünde görülmesinden itibaren sonsuz bir hayat fikri içerisinde olan insanoğlu, eski çağlardan beri kendine ölümsüzlük vasfı kazandıracak çarelerin peşinde koşmuş, bu tıbbî eğilimler milletlerin mitolojik mahsullerine konu olmuştur.

Ölümsüzlük arayışını Türk folklorundaki hıdırellez inancından Sümer destanı "Gılgamış" a kadar pekçok destan ve inanışta görmek mümkündür.

Hıdırellez Türklerin İslâmiyet'e girdikten sonra, kışın bittiğini ve yazın başladığını haber veren, tabiatın önemli bir geçiş döneminin törenlerle kutlandığı güne denir. Orta-Asya kültürlerinde yer alan yaz ve bahar ayinleri, İslâmiyet'in benimsenmesinden sonra Kur'an'da Hızır'a atfedilen ayetlerle desteklenmiştir.⁽⁵²⁾

Eski Türklerde baharın gelişi önemlidir. Çin kaynaklarına göre Hunlar ve Göktürkler senenin beşinci ayında büyük bir bayram yaparlardı. Mayıs ayına rastlayan bu dönemde kurbanlar kesilir, at yarışları düzenlenir,

(51) Sevgi Şar, "Halk Hekimliğinin Dünü ve Bugünü", THHSB, MFAD Yayınları 110, Ank. Üniv. Basım Evi. Ank., 1989, s.226.

(52) Lütfi Sezen, "Türk Folklorunda Hıdırellez", Milli Folklor Dergisi, S.14, Ank., 1992, s.32-33.

şarkılar söylenirdi. Bu tarih, XII. asırdan sonra Anadolu sahasında yapılan Hıdırellez geleneği ile yakın zamana rastlamaktadır. Türkler Anadolu'ya girdiklerinde mayıs ayının ilk haftasında veya başlarında kutlaya geldikleri şenlikleri beraberlerinde getirmişlerdir. Zamanla "Hıdırellez" adını alan bu şenlikler, Türkün benliğinde asırlar boyu yaşamıştır.⁽⁵³⁾

Seneyi "Rûz-ı Hızır" ve "Rûz-ı Kasım" diye iki mevsime ayıran takvimi bilgilere göre, Rûz-ı Hızır yaz mevsiminin başlangıcı sayılır. 6 Mayıs'tan 8 Kasım'a kadar süren bu dönem "Hızır Günleri" adıyla anılmakta ve 186 gün sürmektedir. Rumî 23 Nisan gününe rastlayan bu tarih, hâlen kullandığımız Milâdî takvime göre 6 Mayıs gününe tekabül etmektedir.⁽⁵⁴⁾

Günün adlanması, âb-ı hayat içmiş olan Hızır Peygamber ile İlyas Peygamber'in buluşmalarının bu güne rastlamasından kaynaklanmaktadır. Halk inanışına göre Hızır ve İlyas peygamberler, 5 Mayıs 6 Mayıs'a bağlayan gecenin sabahında buluşup görüşürler. Bu buluşmanın neticesinde tabiata hayat, canlılık ve yeşillik gelir.⁽⁵⁵⁾

Müslümanlığı kabûl ettikten sonra, Arap, Fars ve Türk gibi milletlerin dinî ve lâdinî edebiyatlarında Hızır, Hızır-İlyas, Âb-ı Hayat gibi kavramlar, bunlarla ilgili giderek zenginleşen mitolojik mahsuller, sık sık işlenip yeni örnekler meydana konmuştur. Pek çok Arap edip ve şairinin, Attar, Fâhru'd – Din İraki, Hâfız gibi mutasavvıf veya şair pek çok İran edibinin de bu mevzuları işlediği yahut mazmun olarak kullandığı görülür. Bundan başka, muhtelif İslâm milletlerinin halk edebiyatı mahsullerinin çeşitli türlerine bu sayılan kavramlar birer motif olarak girmiş ve yüzyıllardan beri kullanılagelmiştir. İslâmî Türk edebiyatı da bu genel eğilime kayıtsız kalmamıştır. Orta Asya, Çağatay ve Azerî edebiyat sahaları kadar Anadolu Türk

(53) Lütfi Sezen, agm, s.32-33.

(54) Lütfi Sezen, agm, s.32-33.

(55) Lütfi Sezen, agm, s.32-33.

edebiyatı da, Hızır, Hızır-İlyas ve Âb-ı Hayat konularında zengin bir varlık meydana getirmiştir.⁽⁵⁶⁾

Türk edebiyatında Hızır figürünün yazılı olarak yer aldığı ilk eser, XI. yüzyılda Karahanlılar Devleti'nde yazılmış olan Tezkire-i Satuk Buğra Han'dır. Bu kitapta Hızır, henüz Müslüman olmadan önce, Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han'a İslâm'ı telkin eden bir çehre hüviyetiyle yer almaktadır.⁽⁵⁷⁾

İslâm inançlarında Hızır ermiştir, tanrı tarafından Müslümanlığı korumakla görevlendirilmiştir., Kudüs'te oturur, ama istediği anda istediği yerde görülebilir. Kimi anlatımlarda İlyas'la kardeştir, biri karada öbürü denizde Müslümanların koruyucusudur.⁽⁵⁸⁾

Hızır darda kalanların imdadına yetişen ve insanlara servet ve tabiata yeniden hayat, tazelik veren kudret şeklinde tasavvur edilir.⁽⁵⁹⁾ Onun Âb-ı Hayat içtiği için ölmezliğe erişmiş olduğu, zaman zaman dünyayı ziyaret ettiği, kendini tanıtmadan insanların arasına karıştığı, sevdiklerine iyilik ettiği inanışları yaygındır.⁽⁶⁰⁾ Türkçe'deki "Kul sıkışmayınca Hızır yetişmez", "Hızır gibi yetişti" ve benzeri atasözü ve deyimler, hep bu halk inancının bir ifadesidir.⁽⁶¹⁾

İslâm-Türk kaynaklarında ve edebî mahsullerinde karşımıza çıkan ve ölümsüzlük sembolü olan hayat suyu bütün dünya mitolojilerinin olduğu gibi Türk mitolojisinin de önemli motiflerinden biridir. Ölen insanların herhangi bir suretle dirilmesi veya herkesin kendi hesabına bir ölümsüzlüğe erişmesi,

(56) Ahmet Yaşar Ocak, İslâm Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 113, Ank., 1990, s.124.

(57) Ahmet Yaşar Ocak, age, s.165.

(58) Orhan Hançerlioğlu, İnanç Sözlüğü, İst., 1975, s.241.

(59) M. Şakir Ülkütaşır, "Hıdırellez Hakkında Bir Araştırma", Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı 1975, MFAD Yayınları 17, Ank. Ün. Basım Evi, Ank., 1976, s.161.

(60) İsmail Özmel, "Bizim Hıdırellez", Milli Kültür Dergisi, S. 84, Mayıs 1991, s.27-28.

(61) Ahmet Yaşar Ocak, age, s.103.

bütün insanlığın özlemidir. Altay ve Anadolu masalları ölüp de kutsal ve sihirli bir güçle yeniden dirilenlerle doludur. Eski Türkler yeniden can veren bu suya hayat suyu derlerdi. Meselâ Yunus Emre bir şiirinde şöyle demektedir:

“Nideriz Hayat Suyun biz canı yağmaya verdik

Gevherleri sarrafa, ma'den yağmaya verdik.”⁽⁶²⁾

Bazı Altay efsanelerine göre göğün 12'inci katına kadar yükselen Dünya Dağı'nın üzerinde bir kayın ağacı vardı. Hayat suyu da bu kayının altındaki kutsal bir çukurda bulunurdu.⁽⁶³⁾

Türk masal ve efsanelerinde Hayat Suyu'nun çeşitleri vardır. Bazı masalarda Hayat Suyu yalnızca ölüleri veya hastaları iyileştirir. Bazı efsanelerde ise ihtiyarlara gençlik verir. Yakut destanlarındaki Hayat Suyu Er-Sogotah'a yeni ve sonsuz bir güç vermiştir. Buna benzer Hayat Suları Anadolu masallarında da mevcuttur.⁽⁶⁴⁾

Asırlardan beri milletlerin destan, masal, efsane gibi mahsullerine konu olan ölümsüzlük arayışını Türk kültürünün temel taşlarından biri olan Dede Korkut'ta da görmek mümkündür.

Dede Korkut düşünde, insanların onun mezarını kazdıklarını görür. Uyanınca ölümden kaçmaya karar verir. Dünyanın dört bucağını gezer ve her yerde onun mezarının kazıldığını görür. Ölümden kurtulamayacağını görünce memleketi Sırderya'ya döner ve nehrin ortasına bir halı serer, oraya yerleşir. Ölümden kaçmak için kopuz adındaki müzik aletini yapar ve gece gündüz onu çalar. Bir gün o tamamen bitkin bir hâlde uyuyakalır ve o

(62) Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar), C. I, TTK Basım Evi, Ank., 1998, s.107.

(63) Bahaeddin Ögel, age, s.107.

(64) Bahaeddin Ögel, age, s.107.

anda ölüm zehirli bir yılan şeklinde halısına yaklaşır, onu vurur ve Dede Korkut da bundan ölür.⁽⁶⁵⁾

İlyada destanından bin yıl daha eski olan "Gılgamış" destanında da yaşam ve ölüm, ölümsüzlük arayışı işlenmiştir.⁽⁶⁶⁾ Destanda tanrılar tarafından özenilerek üçte ikisi tanrı, üçte biri insan olarak yaratılan Gılgamış'ın, yardımcısı olan, kendisi kadar güçlü yaratılan ve birlikte büyük işler becerdikleri ilkel insan (lula) öldükten sonra, ölümsüzlük sırrını bulma çabasıyla büyük bir sergüzeşte giriştiği görülür.⁽⁶⁷⁾

Ölümsüzlük arayışının en önemli kahramanlarından biri de Lokman Hekim'dir. Türk ve Müslüman dünyamızda Lokman Hekim'den öğüt şeklinde menkabe ve efsaneler anlatılır, ondan misaller verilerek halkımızın sağlıklı ve düzenli yaşayışı için adeta ışık tutulmak istenir. Memleketimizin her yöresinde Lokman Hekim efsane, darb-ı mesel ve öğütlerine rastlanmakta peygamber veya veli olduğu da rivayet edilen yüksek bilgili tabip bir sağlık sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır.⁽⁶⁸⁾

Şarkın birçok memleketlerinde tıp ilahları vardır. Bunlar muhtelif isimler almışlardır. Eski Mısır'da Hürmüz, Hermes, Araplar'da İdris, İran'da Trita, Yunanistan'da Aesculape, Hindistan'da Danvantari ve İslâm ülkelerinde Lokman gibi. Bu isimlerin çoğu unutulmuş, değişikliklere uğramış, fakat Lokman zamanımıza kadar gelmiştir.⁽⁶⁹⁾

Bergama'da bundan üç bin sene önce faaliyette bulunan eski Yunan devrinin tıp tanrısı Aesulape adına Atina, Bergama, Knidos, İstanköy, Epidor, Efes ve Alaşehir gibi yerlerde açılan büyük sağlık mabetlerinden

(65) Seîf Kaskabasov, "Ölümsüzlük Arayışı", (Çev. Hilmiye Barlas) Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1994, Kültür Bakanlığı Yayınları 224, Ank., 1996, s.93.

(66) Seîf Kaskabasov, agm, s.93.

(67) Veysel Donbaz, "Mezopotomya ve Anadolu'da Eski Tıp", III. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul 20-23 Eylül 1993, TTK Basım Evi, Ank., 1999, s.321.

(68) Müjgan Üçer, "Sivas'ta Lokman Hekim", Sivas Folkloru, S. 21, Ekim 1974, s.3.

(69) İlhan Yardımcı, Sağlık Folklorumuzda Lokman Hekim, Lokman Sağlık Yayınları 9, Tan Matbaası, İst., 1969, s.7.

gelen bir an'ane vardır ki bu tıp ilâhının efsaneleşmiş menkabe ve hikâyeleri ve sözlerinin her yerde esaslı bir, fakat değişik suretlerde naklolunur. Bunlarla birlikte söylenen Lokman Hekim efsaneleri ile yakından ve uzaktan bile olsa benzerlikler vardır. Aesculape ve diğer tıp tanrıları İslâm alemine ve oradan Türk dünyasına yeni bir isimle ve Lokman olarak intikal etmiştir. Günümüzde Lokman Hekim gibi güzel bir isimle anılan zat da muhtelif memleketlerin çeşitli adlarla söylenen tek tıp tanrısından başka bir kimse değildir.⁽⁷⁰⁾

Lokman'ın Eyyüb Peygamber'in kız kardeşinin yahut teyzesinin oğlu veya Habeşi bir köle olduğu söylenir. Hakim olduğu, yani hikmetli sözler söyleyen bir kişi olduğu hâlde, sonradan halk arasında hekim olmuştur.⁽⁷¹⁾

Yazmalardaki silsilenâmelerde eski büyük hekimler arasında yer almıştır. Lokman Hekim'in Antakya, Ceyhan, Tarsus gibi güney illerimizde hekimlik yaptığı, Danyal ve Şit Peygamberlerle Tarsus'ta Ulu Cami bitişiğindeki Türbede yattığı yaygın inançlar arasındadır.⁽⁷²⁾ Kat'î olarak nerede gömülü olduğu hakkında bir vesika yoktur.⁽⁷³⁾ Hızır Peygamberden sonra en uzun yaşayanın Lokman olduğu, 3500 yıl ömür sürdüğü, bir başka inanmaya göre de yedi kartal ömrü yaşadığı söylenir.⁽⁷⁴⁾

Lokman Hekim'in ölümsüzlüğü arayışı ile ilgili rivayetlerden biri şöyledir:

Lokman Hekim ölüme çare bulmak için kitaplarını alarak dağlara çiçek toplamaya giderken, önüne bir köprü çıkar. Köprünün üzerinden geçerken, Cenabı Hak Cebrail isimli meleğe emir verir;

(70) Süheyl Ünver, Lokman Hekim, Lokman Sağlık Yayınları 8, İst., 1972, s.6-7.

(71) Müjgan Üçer, "Lokman Hekim Üzerine", Halk Kültürü 1984/2, s.117.

(72) Müjgan Üçer, agm, s.117.

(73) İlhan Yardımcı, Sağlık Folklorumuzda Lokman Hekim, Lokman Sağlık Yayınları 9, Tan Matbaası, İst., 1969, s.7.

(74) Müjgan Üçer, "Lokman Hekim Üzerine", Halk Kültürü 1984/2, s.117.

- Ya Cebrail yetiş. Lokman Hekim ölüme çare bulmak için köprünün üzerinden geçiyor. Hemen git elindeki bütün kitapları suya at.

- Cebrail hemen köprü üzerinde Lokman Hekim'in önünü keser:

- Dur nereye gidiyorsun?

- Ecel derdine derman buldum, şu karşığı dağdan çiçeklerini toplamaya gidiyorum.

- Öyle ise şu anda Cebrail nerede bulunuyor, bil bakalım?

- Lokman Hekim cevap verir:

- Gökleri aradım göklerde bulamadım. Yerleri aradım, yerlerde bulamadım. Yerle gök arasında su üzerinde kurulmuş muallak bir köprü üzerinde bir insanla konuşurken buldum. Öyle ise Cebrail sensin.

Bunun üzerine Cebrail hemen kolunu vurarak Lokman Hekim'in bütün kitaplarını suya düşürmüştü. Lokman Hekim'in elinde sadece birkaç yaprak kalmış. Rivayete göre bu nehir Nil veya yurdumuzdaki Seyhan nehridir. Yine rivayetlere göre piyasada bulunan şimdiki bütün ilâçların aslı, Lokman Hekim'in kolları arasında kalan birkaç yaprak içerisinden alınmıştır.⁽⁷⁵⁾

Lokman Hekim efsanesinin çekirdeğindeki öykü, ölümsüzlüğün sırrına eren bir hekimin tanrının gazabına uğramasıdır. Bu en bilinen versiyonu Asklepios'un hazin sonuna dair mitos olan eski bir temadır.⁽⁷⁶⁾

Ölüleri diriltmeyi rutin uygulama hâline getiren Asklepios, Zeus'un üzerine yolladığı yıldırımın etkisiyle can verirken, ölümsüzlüğün yordamını henüz keşfetmiş, formül ya da iksir elde köprüden geçen Lokman Hekim,

(75) İlhan Yardımcı, Sağlık Folklorumuzda Lokman Hekim, Lokman Sağlık Yayınları 9, Tan Matbaası, İst., 1969, s.20.

(76) Selim Kadioğlu, "Tıp Tarihinin Şekillendirildiği Bir Mitos Olarak Lokman Hekim Efsanesi", III. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul 20-23 Eylül 1993, TTK Basım Evi, Ank., 1999, s.338.

Cebrail'in (kanat) darbesiyle buluşunu ve onu yeniden bulabilme şevkini veya erkini yitirmiştir. ⁽⁷⁷⁾

Lokman Hekim'in nebi mi veli mi olduğuna dair münakaşalar hâlâ devam etmektedir. Lokman Hekim ister nebi, ister veli olsun, zamanımıza kadar gelen gerçek, Lokman Hekim'in tababetin piri olduğu ve tababet ilmine büyük hizmetleri dokunduğudur. Lokman Hekim tababet ilminin bir sembolü olmuştur. ⁽⁷⁸⁾

Eski Türk tıbbında hastalık telâkkisi ilkel tıbbın temel özelliklerini taşır. Bu telâkkiye göre hastalık;

- a. İnsan ruhunun kötü ruhlar veya cinler tarafından çalınması.
- b. İnsanın içine kötü ruh veya cin girmesidir. Bunlar insanın bedenini, ruhunu işgal ederler, kişiyi tutarlar. Bu telâkkinin izlerini günümüz Türk halk hekimliğinde görebilmekteyiz. Halk arasında "çalınma" denilen hastalığın sebebi cinlerin kötülüğü; kişinin ruhunu çalmalarıdır. Halk arasında "tutarık" da denilen epilepsinin sebebi kişinin bedenine cin girmesi ve onu tutmasıdır. ⁽⁷⁹⁾

Sağlığın, ruhlarla dolu olan çevre ile insanın dengeli olmasıyla kaim olduğuna inanılan İslâm öncesi Orta Asya Türklüğünde, hastalıkların bu dengenin bozulmasıyla yani insan ruhunun, kötü ruhlar tarafından kaçırılması veya bedenine kötü ruhların girmesiyle ortaya çıktığı kabul edildiğinden, bu düşüncenin hâkim olduğu ortamda göz ile görülebilen, maddî sebeplerle ortaya çıkan hastalıklar genellikle yörenin bitki maden ve hayvanlarını ilâç olarak kullanan emci, otacı denilen günümüz hekiminin eş değeri kişiler tarafından tedavi edilirken, ruhî bozukluklar ve akıl hastalıkları

(77) Selim Kadioğlu, agm, s.338.

(78) İlhan Yardımcı, Sağlık Folklorumuzda Lokman Hekim, Lokman Sağlık Yayınları 9, Tan Matbaası, İst., 1969, s.7.

(79) Ayşenur Çavdar, "Günümüz Türk Halk Hekimliğinde İslâm Öncesi Türk Tıbbının İzleri", I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İst., 17-19 Şubat 1988, s.309.

gibi, sebebi bilinmeyen, ancak kötü ruhların tesiri altına girmiş olduğuna inanılan kimselerin tedavilerini de kam, şaman ve İslâmi devirdeki adıyla baksılar üstlenmiştir. ⁽⁸⁰⁾ Bu iki farklı tedavi tarzını Kutadgu Bilig'de görmekteyiz:

olarda birisi otaçı turur.

kamug ig togaka bu emçi erür.

(Bunlardan biri tabiplerdir; bütün hastalıkları ve ağrıları bunlar tedavi ederler.)

bularda basa keldi afsunçılar

bu yil yeklig igke bu ol emçiler

(Bunlardan sonra, efsuncular gelir; cin ve periden gelen hastalıkları bunlar tedavi ederler.)

ol aymış otug yise igke yarar

bu aymış bitig tutsa yekler yırar ⁽⁸¹⁾

(Birinin sözüne göre, ilâç alınırsa, hastalığa iyi gelir; diğerlerinin sözüne göre, muska taşırsan, cinler senden uzaklaşır.) ⁽⁸²⁾

Eski Türkler arasında kamların etkisi büyüktü. Kamlar, tedavi sırasında sihirli unsurlar taşıdığına inanılan davulları eşliğinde döne döne yaptıkları ekstazik dans ve söyledikleri şarkılarla hastanın baskı altındaki duygu ve düşüncelerini açığa çıkartıp bir çeşit telkin meydana getirmekteydiler. Bu

(80) A.Haydar Bayat, "Türk Dünyasında Özellikle Anadolu Tıbbi Folklorunda Akıl Hastalıklarının Tedavi Yolları ve Kaynakları", THHSB, MFAD Yayınları 110, Ank. Üniv. Basım Evi, Ank., 1989, s.61.

(81) Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig Tercümesi (Metin), Reşit Rahmeti Arat, TDK Yay. 458, Ank., 1979, s.438.

(82) Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig Tercümesi (Çeviri), Reşit Rahmeti Arat, TTK Basım Evi, Ank., 1959, s.315.

seanslar sonunda hastaların sakinleştığı, melankolik hastaların uyarıldığı tespit edilmiştir. ⁽⁸³⁾

İslâm öncesi Türklerde cadı ve hayvan formlu ruhların hastalıklara yol açtığı düşüncesi günümüz halk hekimliğinde de vardır. ⁽⁸⁴⁾ Cadı şeklinde düşünülen ruhlardan birisi Türk zümrelerinde Alkarısı, Albastı, Albis, Albıs, Almis, Abası, Al, Hal, Alperisi, Alanası, Alruh ve Almış gibi muhtelif adlarla bilinen, genellikle loğusa kadınlara ve yeni doğmuş çocuklara musallat olan ruhtur. ⁽⁸⁵⁾

Eski Türk tıbbındaki hastalık ve sağlık durumunu belirten bazı terimler, günümüzde de halk arasında aynen yaşamaktadır:

“ig” hastalık, eski Uygur Türkçesi

“yiyig” hastalık, XX. yy. Anadolu Türkçesi

“agrığ” hastalık, ağrı, eski Uygur Türkçesi

“ağrı” ağrı, sızı, XX. yy. Anadolu Türkçesi

“iglig” hasta, eski Uygur Türkçesi

“iğli, iğdir, iydir” hasta, XX. yy. Anadolu Türkçesi

“sökel” hasta, eski Oğuz Türkçesi

“sökel” hasta, XX. yy. Anadolu Türkçesi

Ayrıca hasta “sayru” ve hastalanmak “sayrulanmak” terimleri ile sıhhatli olmayı ifade eden “sağ” kelimesi, eskiden bulaşıcı hastalıkları ifade

(83) Ali Haydar Bayat, agm, s.61.

(84) Ayşenur Çavdar, agm, s.309.

(85) Rıfat Araz, Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği, AKM Yayınları 108, Ank., 1995, S.31.

için kullanılan “ölet” kelimesi halk arasında bu gün de aynı manâ ve söyleyiş özelliğini korumaktadır. ⁽⁸⁶⁾

Eski Türk tıbbında kam, şaman ve baskılar tarafından uygulanan majik tedavinin esasını:

a - Hastalığın bir başkasına veya bir başka nesneye transferi,

b – Hastalık veya hastalık etmenini hastanın içinden çıkartmak, defetmek oluşturur.

Transfer ; “can yerine can verme” düşüncesini, yani “kurban” fikrini doğurmuştur. Transfer, ya hastanın çevresinde dolaşılıp, yani “aylanıp”; ya da temas (hastalığın ilk dokunana geçmesi prensibiyle) yoluyla gerçekleştirilir. Nakledilen taş, boncuk, ağaç, mezar da olabilir. Eski Türklerin hastalığı, bez, keçe ve tahtadan yapılan “koğurçak” yani bebeklere nakledilmesi hastalığın bir başka nesneye transferidir. ⁽⁸⁷⁾

Hastalık veya hastalık etmeninin hastanın içinden çıkartılmasına dayalı işlemler arasında, eski kamların tedavi ayinlerinde, davul çalmaları, tokmak veya kamçıyla hastanın sırtına vurmaları, maskeler takmaları, ok atmaları ve hastanın bedenini oğuşturmaları sayılabilir. ⁽⁸⁸⁾

Eski Türk tıbbında hastalıklara karşı kam, şaman, baskılar tarafından uygulanan tedavi yöntemlerinden biri Divan-ı Lügati't Türk'te belirtilen “kovuç” tur. Kovuç, “cin çarpması” eseridir, böyle olan adamın yüzüne soğuk su serpilir, sonra “kovuç, kovuş” denir. Üzerlik ve öd ağacı ile tütsülenir. Kaşgarlı Mahmud buna “kaç, kaç! Demek olsa gerektir” der. Oğuzlar “kovuç” yerine “kovuz” kullanırlar. “Yel kovuz bitiği denir ki, cin çarpmasına karşı afsun, üfürük demektir” diye açıklar. Aynı şekilde bir tedavi de “ısrık” tır. Isrık; çocukları perilere ve göz dokunmasına karşı

⁽⁸⁶⁾ Ayşenur Çavdar, agm, s.310.

⁽⁸⁷⁾ Ayşenur Çavdar, agm, s.310.

⁽⁸⁸⁾ Ayşenur Çavdar, agm, s.311.

afsunlamak için ilâç yapıldığı zaman söylenir. Çocuğun yüzüne tütüsü verilerek "ısrık, ısrık" denir ki, "ey peri ısırılmış olasin" demektir. ⁽⁸⁹⁾

İslâmiyet'in Orta Asya'da Türkler arasında yayılmasından sonra eski inançların bir kısmını Müslümanlık cilâsı altında yaşatan kamlar, baksılık adı altında, İslâmî kültürün yüzeysel olduğu yerlerde yakın zamana kadar bu uygulamaları sürdürmüşlerdir. ⁽⁹⁰⁾

Eski Türk tıbbında yukarıda bahsedilen majik tedavilerin yanında, maddi yöntemler de mevcuttur. Bu yöntemlerin başında ilâçla tedavi gelir. Bitkilerden hazırlanan ilâçların yanısıra hayvansal ve madensel maddelerin de çokça kullanıldığı belirtilmektedir.. Bunlara ilave olarak kırık-çıkık ⁽⁹¹⁾, dağlama ⁽⁹²⁾, masaj, moksa, hatta muhtemelen doğuda Çinliler tarafından öğretilen akupunktur tedavisi de uygulanmıştır. ⁽⁹³⁾

İslâmiyet'in kabûlünden sonra ilk Müslüman Türk devletlerinde hayvansal ve madensel droglar, ayrıca bitkisel maddelerle tedavi yanında mistik bir anlayış da vardır. Usta-çırak eğitimiyle yetişen hekimlerin toplumda önemli bir yere sahip oldukları görülür. Yine bu dönemde Râzi, Farabi, Birûni, İbn Sina gibi çağımıza bilimsel damgasını vürmüş olan Türk-İslâm hekimleri yapmış oldukları çalışmalarla tıp dünyasına büyük katkıda bulunmuşlardır. ⁽⁹⁴⁾

Büyük Selçuklular döneminde klâsik tıp anlayışı hâkimdir. Bu dönemde tanı ve tedavi usullerinin oldukça gelişmiş olduğu görülür. Tıp

(89) Ayten Altıntaş, "Eski Türk Tıbbına Bir Bakış", Tıp Tarihi Araştırmaları 1986, s.85.

(90) A.Haydar Bayat, "Türk Dünyasında Özellikle Anadolu Tıbbi Folklorunda Akıl Hastalıklarının Tedavi Yolları ve Kaynakları", THHSB, MFAD Yayınları 110, Ank. Üniv. Basım Evi, Ank., 1989, s.62.

(91) Nermin Ersoy, "Bursa Tıbbi Folklorunda Kırık-Çıkıkçılar ve Kırık Çıkık Tedavi Yöntemleri", THHSB, MFAD Yayınları 110, Ank. Üniv. Basım Evi, Ank., 1989, s.145-154.

(92) Ayşenur Çavdar, "Türk Halk Hekimliğinde Dağlama", THHSB, MFAD Yay. 110, Ank. Üniv. Basım Evi, Ank., 1989, s.83-88.

(93) Ayten Altıntaş, "Eski Türk Tıbbına Bir Bakış", Tıp Tarihi Araştırmaları 1986, s.86.

(94) Bedi N. Şehsuvaroğlu, Türk Tıp Tarihi, Bursa 1984, s.7,8,9,10,11,12.

eğitimi sağlık hizmetleri ve sosyal yardım için bazı kuruluşların meydana getirmiş olduğu kaynaklardan öğrenildiği gibi, günümüze ulaşan yapılardan da anlaşılmaktadır. Hekimlerin usta-çırak yöntemiyle yetiştirildiği Büyük Selçuklular döneminde önemli bazı hekimlerin yetiştiği ve görev yaptığı; bunlar arasında tıp konusunda eserler verenlerin bulunduğu bilinmektedir. (95)

Anadolu Selçukluları döneminde de hekim ve cerrahlık usta-çırak yöntemiyle sürdürülmüş, aktar ve kökçüler tıp eğitimi ve hasta tedavisinde kullanılan ilaçların yapımı için gerekli drogları sağlamakta önemli bir yer tutmuştur. Yine bu dönemde hastahanelerde eczane olarak kullanılan birimlerin bulunduğu ve belli kurallara bağlı olarak ilaç dağıtımı yapıldığı kaynaklardan öğrenilmektedir. (96)

Anadolu Selçukluları döneminde Kayseri, Sivas, Çankırı, Kastamonu, Tokat, Amasya gibi illerde hastahaneler yapılmış ve bu hastaneler ayrı bir nizamname ile idare edilmiştir. Her çeşit hastanın yatırıldığı hastahanelerin hiçbirisi delilere mahsus değildir. Deliler Anadolu'da bazı tekkelerde tecrit ve telkin tedavilerine tâbi tutulmuş, bunlar arasında bilhassa Karaca Ahmet'in muhtelif yerlerdeki tekkeleri akıl hastalıkları tedavileriyle meşhur olmuştur. Bununla birlikte Selçukluların Anadolu kaplıcaları tarihi noktasında mühim bir mevkiye sahip oldukları, halkın Anadolu'daki kaplıca ve ılıcalardan amprik bir surette ifadelerine imkân verdikleri bilinmektedir. (97)

Osmanlı halk hekimliği ise Selçuklu halk hekimliğinin bir devamı olmuştur. (98) Osmanlı tababeti XV. asır ortalarından itibaren batının yeniliklerinden istifade etmeye başlayan buna rağmen XIX. asra kadar İslâm

(95) Bedi N. Şehsuvaroğlu, age, s.15,16.

(96) Bedi N. Şehsuvaroğlu, age, s.17.

(97) Süheyl Ünver, Türk Tıp Tarihinin Esasları, İsmail Akgün Matbaası, İst., 1958, s.7,8,9.

(98) Sevgi Şar, "Halk Hekimliğinin Dünü Bugünü", THHSB, MFAD Yayınları 110, Ank. Üniv. Basım Evi, Ank., 1989, s.226.

tababeti esasından yürüyen ve ancak XIX. asırda tamamen batıya dönen bir tababettir. ⁽⁹⁹⁾

Selçuklu hekimliğiyle Osmanlı hekimliği arasında bir ayırıcı zaman yoktur. Osmanlılar zamanında Anadolu Selçuk hastanelerinin bulundukları bölgelerde yeni bir sıhhi müessese kurmaya hacet kalmamış ve bu eski Selçuk hastahaneleri vakıfların koyduğu şartlara riayet olunarak Osmanlılar devrinde de çalışmalarına devam etmişlerdir. Selçuklularınkinde olduğu gibi Osmanlı hastahaneleri kadrolarında da vakfiyeleri gereğince birçok hekimler, cerrahlar, göz mütehassısları ve eczacı makamına kaim bazı şahıslar vazife almışlardır. Selçuklular zamanında tıp kitaplarının çok defa Arap ve bazen de Fars diliyle yazılmasına karşılık Osmanlılarda ilim dili olarak Türkçe başa geçmiş, bu sebeple XIV. asırdan itibaren Arapça tıp eserlerinin Türkçe'ye tercüme edilmelerine, hatta Türkçe teliflerine de başlanmıştır. ⁽¹⁰⁰⁾

XV. asırda İstanbul'un fethi Osmanlı hekimliğinin inkişafını süratlendirmiştir. Bu yüzyılda medrese ve darüşşifalar yaptırılmış, eczacılığa büyük önem verilmiş ve Türkçe tıbbî eserler çoğaltılmıştır. Altuncuzâde, Amasyalı Mehmed, Konyalı Hacıpaşa, Şerefeddiin Sabuncuoğlu, Ali Ahmed Çelebi bu yüzyılın en güzide hekimlerindendir. ⁽¹⁰¹⁾

XVI. asır Osmanlı hekimliğinin gelişmesi noktasında mühimdir. Kanuni tarafından ikinci üniversite açılmıştır ve burada bir de tıp medresesi bulunmaktadır. Eczacılar bu asırda da bundan önceki asırlarda olduğu gibi pratik yoldan ustaların yanında çırak olarak yetişmişlerdir. Yine bu yüzyılda gerek Edirne'de gerek İstanbul'daki bazı hastahanelerde hastaların musiki nağmeleriyle tedavi edildikleri de söylenir. Ayrıca ruhî tedavi ve tesellilere de dikkat edilmiştir. Kaplıcalar da yine eski amprik usuller çerçevesinde

(99) Süheyl Ünver, Türk Tıp Tarihinin Esasları, İsmail Akgün Matbaası, İst., 1958, s.9,10.

(100) Süheyl Ünver, Osmanlı Türklerinde Hekimlik ve Eczacılık Tarihi Hakkında, Hüsnütabiat Basım Evi, İstanbul, 1952, s 3.

(101) Süheyl Ünver, age, s.3.

faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu asırda ayrıca bazı Türkçe tıp kitaplarının yazıldığı görülmektedir. Bu gelişmeler XVII. asırda da artarak devam etmiştir. Amerika'nın keşfinden sonra bir çok drog Türkiye'ye girmiş, XVIII. asır başında Bursalı Hekim Ali Münşi tarafından bu droglar hakkında Türkçe risaleler yazılmıştır. Yine bu asrın başında garp hekimlerinin tedavideki yeni metod ve formüllerinin dilimize çevrilmesiyle pek çok eserler meydana gelmiştir. ⁽¹⁰²⁾ XIX. asırda tıbbımız tamamen garba dönmüştür. Batıyla olan temaslarımızın sıklaşması sebebiyle Avrupadaki bilgiler bize de yayılmış, bu asırda geçmiş yüzyıllarda kurulan tıbbî müesseseler faaliyette olmakla beraber ikinci Mahmut tarafından bir çok hastahane yaptırılmıştır. ⁽¹⁰³⁾

Osmanlılarda 17., 18. ve 19. yüzyıllarda aktarlık çok önemli ve değerli bir meslek hâline gelmiştir. İstanbul'un çeşitli semtlerinde aktar dükkânlarına rastlanmasına rağmen, genel olarak aktarlar Mısır Çarşısı denilen çarşıda toplanmış ve bu çarşı, bütün ülkenin drog ve baharat ticaret merkezi olmuştur. Önceleri aktarlar sadece drog ve baharat satarken sonraları ilâç yapmaya ve halka satmaya başlamışlardır. ⁽¹⁰⁴⁾

XIX. yüzyıla kadar birçok Türk hekimi, halk hekimliğine önem vermiş ve tıbbî eserlerinde o devrin halk hekimliğinde kullanılan çeşitli bitkisel, hayvansal ve madensel maddelerle tedavi yollarından bahsetmişlerdir. ⁽¹⁰⁵⁾

(102) Süheyl Ünver, age, s.6,7.

(103) Süheyl Ünver, Tıp Tarihinde Şark ile Garbın Münasebetlerine Dair Umumi Bir Mütalâa, İstanbul Üniversitesi, Tıp Fakültesi Mecmuası, C.XIV, S. 1, 1951, s.91.

(104) Sevgi Şar, "Halk Hekimliğinin Dünü ve Bugünü", THHSB, MFAD Yayınları 110, Ank. Üniv. Basım Evi, Ank., 1989, s.226-227.

(105) Sevgi Şar, agm, s.227.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HALK HEKİMLİĞİNDE TEDAVİ YÖNTEMLERİ

A. OCAKLAR

Halk hekimliğinde ocak veya ocaklı diye eş anlamda kullanılan iki kelime ile adlandırılan kişiler, bir veya birkaç hastalığı iyi edebilme gücüne sahip olduklarını söyleyen, bu işin metodlarını bilen kişilerdir.⁽¹⁾ Ocaklıların oturdukları eve ocak adı verilir ve bu ocak tedavi edilen hastalığın adıyla anılır. Ocaklı olabilmek veya böyle bir hassaya sahip olabilmek için öğrenim görmeye gerek yoktur. Bu yetenek tamamen soydan gelen mistik bir karakter taşır.⁽²⁾ Ocak yaşlandığını görerek ölümünün yaklaşmış olduğu düşüncesi ile yaptığı işi üstlenecek birini arar.⁽³⁾ Kendisinde bulunan kabiliyeti, çocuğuna veya kendi soyundan uygun gördüğü birisine el vermek suretiyle devreder. Bu devretme işine "el verme"⁽⁴⁾ adı verilir. Bu aday hangi hastalığa yetkili ise bu işin pratiğini, tedavi sırasında yapılması gerekli olan iş ve işlemleri ocaklının uygulamalarından öğrenir.⁽⁵⁾ Ocağı devam ettiremeyecek yetenekli çocuğu veya yakın akrabası bulunmayan ocaklı elini kendi soyundan olmayan ve kabiliyetli gördüğü birine verir ki böyle kişilere de izinli adı verilir.⁽⁶⁾

Ocaklar kadın ve erkek olabilirse de bazen kadın hastalara kadın, erkek hastalara da erkek ocaklı bakar. Hatta bazı ocaklar insanların yanında hayvanları da tedavi ederler. Hastalardan istenen belli bir ücret yoktur. Fakat

(1) Ayşe Duvarcı, "Halk Hekimliğinde Ocaklar", Milli Folklor, C. I, S. 7, Eylül 1990, s.35.

(2) Rifat Araz, Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği, AKM Yayınları 108, Ank., 1995, s. 85.

(3) Ayşe Duvarcı, agm, s.35.

(4) Hikmet Tanyu, "Fatma Anamız (Fadime Anamız) ve El ile İlgili İnançlar Üzerine" II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, MFAD Yayınları, Ank., 1982.

(5) Rifat Araz, age, s.35.

(6) Orhan Acıpayamlı, "Türkiye Folklorunda Halk Hekimliği ve Özellikleri", Ank. Üniv. Dil-Tarih Coğrafya Fak.Dergisi, C. XXVI, S. 1-2, Ocak-Haziran 1969.

gönülden ne koparsa verilen ve ocak hakkı olarak adlandırılan bir miktar para ödenir. (7)

Tespitimize göre yörede bazı hastalıkların tedavisiyle uğraşan ocakların sayısı birden fazladır. Bu durumda bir kaptaki suyun içine ocak sayısı kadar iğne bırakılır. İğnelerin her birine ocakların adı verilir. Bir müddet beklenir, hangi iğne küflenirse o iğnenin temsil ettiği ocağa gidilir.

Yörede tespit ettiğimiz ocaklarda tedavi için uygulanan pratiklerden sonra hastaya ikramda bulunma yaygın bir gelenektir. Hatta bazı ocaklarda kendisine ikram edilenleri yemeyen hastaların şifa bulamayacağına inanılır. Örneğin Çerkeş'in Şihdoğan Köyü'ndeki alazlama ocağında kendisiyle görüştüğümüz 79 yaşındaki Necati Büyükgenç tedaviyi tamamladıktan sonra hastaya ekmek (ocak ekmeği) verdiğini, hastanın şifa bulmak için bu ekmeği mutlaka yemesi gerektiğini belirtmiştir.

Çankırı yöresinde tespit edebildiğimiz ocaklar şunlardır : Siğil ocağı, alazlama ocağı, gelincik ocağı, yılcık ocağı, bakır basması ocağı, uç günlük ocağı, nazar değmesi ve kurşun dökme ocağı, silkin ocağı, sarılık ocağı, bulgur püskürtmesi ocağı, yel ocağı, korku ocağı, saddak ocağı, köstebek ocağı, göbek düşme ocağı, dilgöz ocağı, sıkma ocağı.

1. Siğil Ocağı

Deride özellikle de ellerde oluşan pürtüklü küçük urlara siğil adı verilir.

Siğillerin tedavisi ile ilgili halk arasında pek çok uygulama mevcuttur:

Orta'nın Dodurga Kasabası'nda, elinde siğil olan kişi abdest alarak herhangi bir kuşburnu ağacının yanına gider. "İnayet Allah'tan" diyerek bu ağaçtan bir dal kırar, kırılan dalı ağacın üzerinde bırakır. Üç kez İhlas, bir kez de Fatiha surelerini okur ve "Ayı gördüm hoş oldum, siğillerimden boş oldum." der.

(7) Ayşe Duvarcı, "Halk Hekimliğinde Ocaklar", Milli Folklor, C. I, S. 7, Eylül 1990, s.36.

Şabanözü'nde ise kişi abdest alarak herhangi bir iğde ağacının yanına gider. Bu ağacın yanında Allah rızası için iki rekat namaz kılarak ağaçtan bir dal kırar, kırılan dalı ağacın üzerinde bırakır. Üç kez İhlas, bir kez de Fatiha surelerini okur ve geri döner.

Bu pratiklerde ağacın mevkii önemli değildir; ancak yörede tespit ettiğimiz bazı uygulamalar, yeri özellikle belirtilen ağaçlarla ilgilidir:

Kızılırmak'ta, Hallaklı Köyü'nün "Dedeyılgını" mevkiindeki yılgın ağacına gidilir. Elinde siğil olan kişi abdest alarak bu ağacın yanında iki rekat namaz kılar, ağaçtan bir dal kırar, kırılan dalı ağacın üzerinde bırakır. Üç kez İhlas bir kez de Fatiha surelerini okuyarak geri döner.

Çerkes'in Aliözü Köyü'nde ise, köyün tepesinde tek hâlde bulunan çam ağacından yeşil bir dal kırılır. Bu dal herhangi birine okutularak, kuruması için bir yere asılır.

Şabanözü'nün Gümerdiğin Kasabası'nda, "Şıh İbrahim" ve "Sarıkız" Türbelerinin yanında bulunan "Uluçam" a gidilir. Elinde siğil olan kişi Perşembe veya Pazar günü burada bulunan çeşmenin suyuyla abdest alarak çamın altında Allah rızası için iki rekat namaz kılar. Uluçam adı verilen bu ağaçtan bir dal kırar, kırılan dalı ağacın üzerinde bırakır. Üç kez İhlas, bir kez de Fatiha surelerini okuyarak hiç konuşmadan ve arkasına bakmadan geri döner.

Korgun'da siğillerin tedavisi için gidilen ağaç Uludağ Mahallesi'nde bulunan ve "siğil iğdesi" olarak bilinen iğde ağacıdır. Elinde siğil olanlar bu iğde ağacına gelir, ağaçtan bir dal kırıp üç kez İhlas, bir kez de Fatiha sürelerini okur, hiç arkalarına bakmadan geri dönerler.

Yörede dal kırmak için gidilen bir başka yer, Çankırı'nın Karatekin Mahallesi'nde bulunan Akkız Türbesi'dir. Elinde siğil olanlar türbenin

bahçesinde bulunan ve “akkız çalısı” olarak bilinen çalılardan dal kırıp dua okurlar, hiç arkalarına bakmadan geri dönerler.

Halk arasında yaygın olan bu uygulamalar dışında yörede siğillerin tedavisi ile uğraşan ocaklar da mevcuttur. Tespit ettiğimiz ocaklarda birbirinden farklı pratiklere rastlanır.

Atkaracalar'daki siğil ocağında eldeki siğiller ocaklı tarafından okunup üflenir, hastaya yiyecek ve içecek bir şeyler ikram edilir. Hasta kendisine ikram edilenleri yedikten sonra ocak evinden ayrılır.

Eldivan'da ise ocaklı avucuna az miktarda bulgur alır, bu bulguru okuduktan sonra tükürüğüyle ıslar. Islanmış bulguru evinde herhangi bir pencerenin önüne bırakır. Bulgur kurudukça eldeki siğillerin de kuruyacağına inanılır.

Siğillerin tedavisi için uygulanan bir başka yöntem de siğilin tuzla okunmasıdır. Kurşunlu'da tespit ettiğimiz siğil ocağında ocaklı eline bir tuz parçası alır. Bu tuz parçasıyla siğillerin etrafını çizer. Bu sırada da bir takım dualar okur.

Orta'da tespit etmiş olduğumuz siğil ocağında ise farklı bir uygulama görülür. Bu ocakta tedavi özellikle cumartesi günü yapılır. Hasta meyve ağacı olmamak kaydıyla herhangi bir ağaçtan kopardığı yeşil dalı ocak evine getirir. Ocaklı bu dalı Arap Alfabetini okuyarak soyar. Soyulmuş dalın üzerini bıçakla yedi yerden çizer. Her çizgi için bir kez Ayete'l Kürsü suresini okur. Hastaya ocak evinden yiyecek veya içecek bir şeyler ikram edilir. Hasta kendisine ikram edilenleri yedikten sonra ocaklı tarafından okunan çubuğu alarak ocak evinden ayrılır. Bu dalı evinde herhangi bir köşeye asar, dal kurudukça siğillerin de kuruyacağına inanılır.

Siğille ilgili pratiklerde ağaç kültürünün etkili olduğunu görmekteyiz.

Bilindiği üzere bir çok toplum ve dinlerde ağaç, ilahların ve ruhların bulunduğu kutsal varlıklardır. Onun gölgesi, meyvesi, ateşi, hışırtısı, renk güzelliği, çiçekleri, mevsimlere göre değişmesi, yaprakları veya kuru, durgun hali veya birden canlanması insanların daima ona karşı dikkatini, hayretini, ilgisini çekmiştir. Ağaçtan türlü faydalanış, işlerde kullanış, hatta ilâç için ona bağlanış, beşikten tabuta kadar oynadığı rol insanları ona doğru yöneltmiştir.⁽⁸⁾

Eski Greklerin, Zeüs'ün sesini, kutsal meşe hışırtısında bulmaları, Apollo'nun Zeytin ağacı, Atina'nın muhtelif ağaçları, Budda'nın altında aydınlandığı, bilgiye erdiği Nirvana'ya girdiği İncir ağacı, mitolojik bir sembol olarak ağacın görülmesi, Hindistan'da dünyayı taşıyan ağaç, Cermen, Romalı, Kelt ve İslav toplumlarında ağaç kutsal birer varlıktır. Çin ve Hint'te dünyanın ekseni olarak düşünülmüş, Kuzey Amerikalı Kızıldereliler de aynı inanca uymuşlardır.⁽⁹⁾

Ağaç kültürünün yeryüzünün çeşitli toplumlarında olduğu kadar Türk tarih ve folklorunda da tezahürlerine tesadüf edilir.⁽¹⁰⁾

Türk mitolojisinin önemli bir motifi olan hayat ağacı⁽¹¹⁾ dünyanın merkezinin sembolü olarak kabul edilir. Bu ağaç gökyüzü ile yeryüzünü birbirine bağlayan dikey merkezdir. Çoğunlukla yüksek bir tepenin, yahut dağın üzerinde yetişmiş olduğu, bu dağın dolayısıyla ağacın dünyanın ortasında olduğu ve dallarının gökyüzünün en yüksek katlarına kadar ulaştığı varsayılır. Hatta zaman zaman cennetin içinde olduğundan bile söz edilmektedir.⁽¹²⁾

(8) Hikmet Tanyu, "Türklerde Ağaçla İlgili İnançlar", Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı 1975, MFAD Yayınları 17, Ank. Üniv. Basım Evi, Ank., 1976, s.129.

(9) Hikmet Tanyu, agm, s.129.

(10) Ahsen Turan, "Hayat Ağacı", Türk Kültürü, XXX, S. 353, Eylül 1992, s.543.

(11) Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar), C. I, TTK Basım Evi, Ank., 1998, s.95.

(12) Ahsen Turan, agm, s.543.

Eski Türklerde mukaddes ağaclar çam, kayın ve ardıçtır.⁽¹³⁾ Şamanist Türklerin takdis ettikleri ağaclardan en şöhretlisi kayın ağacıdır.⁽¹⁴⁾ Doğu Türkistan'ın Müslüman kamları da hastayı afsunla tedavi ederken çevrelerinde kayın ağacı bulundururlar. Son yıllara kadar şamanlığı muhafaza eden Altaylı, Sagay, Şor, Kaç, Televüt ve başka ulusların kamları kayın ağacı bulundurmadan ayin yapmazlar. Kayın ağacı yalnız ayin törenine katılan bir unsur değil, fakat bizzat kendisine tapınılan mukaddes bir varlıktır. Kamların davullarında güneş, ay, yıldız, şimşek resimleri yanında kayın ağacı resmi de bulunur. Altaylıların dualarında daima "Bay Kayın" zikrolunur. Beltirler ve Sagaylar gök veya dağ kurbanı ayinini kayın ağaçları altında yaparlar.⁽¹⁵⁾

Başkurtların rivayetlerinde ağaç kültünün izleri yer almaktadır.⁽¹⁶⁾ Son yıllara kadar Başkurtlar kayın ve ardıç ağaçlarına karşı saygı gösterirlerdi. Ulu Katay urugu Başkurtlarının Çıgay köyü halkının mübarek saydıkları "Bay Kayın" yahut "Bay Savul" dedikleri bir kayın ağacı vardı. Nezir kurbanları bu ağacın yanında kesilir, yağmur duaları burada kılınırdı.⁽¹⁷⁾

Kazan Türkleri arasında da kayın ağacı mübarekti, onun kerametine inanılırdı.⁽¹⁸⁾

Kazak – Kırgızlar, kırlarda tek başına biten ağaçlara saygı gösterirlerdi.⁽¹⁹⁾

(13) Ahsen Turan, agm, s.548.

(14) Abdülkadir İnan, "Türk Boylarında Dağ, Ağaç ve Pınar Kültü", R.R. Arat İçin, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ank., 1966, s.273.

(15) Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, TTK Basım Evi, Ank., 1954, s.64.

(16) Hikmet Tanyu, "Türklerde Ağaçla İlgili İnançlar", Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı 1975, MFAD Yayınları 17, Ank. Üniv. Basım Evi, Ank., 1976, s.132.

(17) Abdülkadir İnan, "Türk Boylarında Dağ, Ağaç ve Pınar Kültü", R.R. Arat İçin, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ank., 1966, s.276.

(18) Hikmet Tanyu, agm, s.132.

(19) Hikmet Tanyu, agm, s.132.

Yakut Türklerinde kayın ağacı kadar, Karaçamlar da önemli idi.⁽²⁰⁾ Çocuğu olmayan Yakut kadını yuvalı karaçam ağacına gelir, beyaz at derisini ağacın altına serer ve ağacın karşısında dua ederdi.⁽²¹⁾

Türk boylarının menşeleri hakkında söylenen efsanelerde ağaç önemli bir yer tutmaktadır.⁽²²⁾ Uygurların türeyiş efsanesinde Uygur hakanlarının, Selenge ve Tola adlı iki nehir arasındaki bir ağaçtan türedikleri söylenir.⁽²³⁾ Oğuz Kağan destanında kıpçak boyunun menşei hakkındaki rivayette de ağaçtan türeme efsanesinin izi mevcuttur.⁽²⁴⁾ Bu rivayete göre Oğuz Han'ın Kıl-Baraklar ile savaşı sırasında ölen askerlerden birisinin karısı hamile kalmış, çocuğunu içi oyulmuş bir ağaca gidip orada doğurmuştur. Oğuz Han da bu çocuğa Kıpçak (Türk dilinde içi çürümüş ve oyulmuş ağaca derler) adını vermiştir.⁽²⁵⁾

Oğuzlarda ağaç kültünün, İslâmiyet'i kabûl etmelerinden sonra bile devam ettiği Dede Korkut hikâyelerinden anlaşılır. Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü hikâyede Basat Tepegöz'e "Atam adın sanar olsan kaba ağaç, anam adın sanar olsan kağan aslan" cevabını verir.⁽²⁶⁾

İslâm gelenekleri arasında cennette bulunan, güzel gölge yapan Tûbâ ağacı vardır.⁽²⁷⁾

(20) Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar), C. I, TTK Basım Evi, Ank., 1998, s.93.

(21) Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, TTK Basım Evi, Ank., 1954, s.64.

(22) Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, TTK Basım Evi, Ank., 1954, s.65.

(23) Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar), C. I, TTK Basım Evi, Ank., 1998, s.81.

(24) Abdülkadir İnan, age, s.65.

(25) A.Zeki Velidi Togan, Oguz Destanı (Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili), Enderun Kitabevi, İst., 1982, s.25-26.

(26) Ahsen Turan, "Hayat Ağacı", Türk Kültürü, XXX, S. 353, Eylül 1992, s.551.

(27) Hikmet Tanyu, "Türklerde Ağaçla İlgili İnançlar", Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı 1975, MFAD Yayınları 17, Ank. Üniv. Basım Evi, Ank., 1976, s.131.

Ağaç kültü günümüzde de varlığını hissettirmektedir. Çalışmamız sırasında siğilin tedavisi ile ilgili tespit etmiş olduğumuz ağaca gidip yanında namaz kılma, dua etme, ağaçtan dal kırıp üzerinde bırakma gibi uygulamalar ağaçla ilgili inanç ve pratiklerin hâlen devam ettiğini göstermektedir.

Siğille ilgili pratiklerde dikkati çeken bir diğer özellik tuzdur.

Çok eskilerde kutsal sayılan tuzun ⁽²⁸⁾ dinî törenlerde, bilhassa Bektaşî ve Alevîlerde önemli rol oynadığı bilinmektedir. ⁽²⁹⁾ Bektaşî ve Alevîlerde yemeğe tuzla başlanır, tuzla bitirilir. Ahiliğin anayasası sayılan Fütuvvet-nâmelerde Adem Peygamber'in mihr olarak Havva'ya tuz verdiği görülür. ⁽³⁰⁾

Tuz bilmeceleler, atasözleri, masallar, deyimler gibi folklorun hemen bütün dallarında kendisinden söz ettirmektedir. "Yoğurdu tuz, insanı söz öldürür.", "Körpe kuzu, evinin tuzu" gibi ata sözlerinde, "Tuz ekmek hakkı" ⁽³¹⁾, "Aşını tuzlandırmak", "Tuzu kurtlanmak" gibi deyimlerde karşımıza çıkan tuza halk arasında yaygın olan bazı tedavi şekilleriyle birlikte değişik amaçla yapılan bir takım büyülerde de rastlamak mümkündür. ⁽³²⁾

2. Alazlama Ocağı

Alazlama ocağı gözlerinde kaşıntı, kızarıklık, sulanma şikâyeti olan hastaların gittikleri bir ocaktır. "Alazlamak" bir şeyin yüzünü alevden geçirmek, aleve tutmak demektir. Çerkeş'in Şihdoğan Köyü'nde tespit etmiş olduğumuz ocakta tedavi alazlama suretiyle yapılır: Hastanın yüzü tülbent veya havlu benzeri bir bezle örtülür. Ocaklı "dızlık" adı verilen dikenlerin kurutulmuşundan bir dal alır, bu dalı ateşte yakar. Yanan dikenin ısı ve

(28) Cahit Öztelli, "Anadolu'da Şamanlığın İzleri", I.Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri, Ank., 1974, s.413.

(29) Nevzat Gözaydın, "Türkiye Folklorunda Tuz", I Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, MFAD Yayınları 19, Ank. Üniv. Basım Evi, Ank., 1976, s.65.

(30) Cahit Öztelli, agm, s.413.

(31) Şükrü Elçin, "Tuz – Ekmek Hakkı Deyimi Üzerine", R.R. Arat İçin, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ank., 1966, s.164-171.

(32) Nevzat Gözaydın, agm, s.61-62-63.

dumanını hastanın yüzüne, özellikle gözlerine tutar. Alazlama işi bittikten sonra bir miktar suya biraz kül karıştırır, bu külden hastanın gözlerinin etrafına ve yanaklarına sürer, sudan da bir – iki yudum hastaya içirir. Hasta kendisine ikram edilenleri (ocak ekmeği) de yedikten sonra ocak evinden ayrılır.

Alazlama ocağında tespit etmiş olduğumuz pratiklerde ateşin önemli olduğunu görmekteyiz. Ateş yapısında koruyuculuk, kurtarıcılık ve temizleyicilik vasıfları taşıyan bir varlıktır.

Ateşin kaynağı hakkındaki düşünceler şöyle özetlenebilir.⁽³³⁾

- 1 - Bazı mitlere göre ateş, tanrılar tarafından insanlara verilmiştir.
- 2 - İnsan ateşi tanrılardan çalmıştır.
- 3 - Ateşin kendisi tanrı veya tanrıçadır.
- 4 - Ateş, Tanrının gücünü gösteren bir işarettir.
- 5 - Ateş kendisine mahsus bir ruhtur. Veya onun bir ruhu vardır.
- 6 - Ateş bir devdir. Veya Helios adlı (Güneş) devinin yeryüzüne inmiş ve evcilleştirilmiş yavrusu olan devdir.

Ateşin bu altı şıktan birisi olması onun kutsallaştırılmasında rol oynamıştır. Ateşin ısınma, pişirme, aydınlanma, vahşi hayvanlardan korunma ve silah yapımında kullanılması gibi çok çeşitli faydası yanında, ateşin kötülükleri giderici, iyileştirici veya önleyici, temizleyici olduğu ve canlılara şifa, sağlık, güç, kuvvet ve bereket, uğur kazandıran bir yönüne inanç bulunmasından başka, ürküten, tahrip eden, öldürücü, tahrip edici, dolayısıyla cezalandırıcı bir kuvvete sahip oluşu da ona tâzim edilmeye yol açmış, onda insanüstü yüksek bir mahiyet ve karakter görülmüştür. Bu

(33) Hikmet Tanyu, "Türklerde Ateşle İlgili İnançlar", I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, MFAD Yayınları 21, Ank., 1976, s.286.

bakımdan en ilkel toplumlardan, en yüksek dinlere kadar ateşin önemi belirmiştir. Hatta onun kıvılcımından, közün durumundan ve çıkan dumanından veya ateşin renginden, sesinden türlü yorumlar yapılmış, bakıcılık, falcılık, hatta büyücülük edilmiştir.⁽³⁴⁾

Bütün Ortaasya ve Sibiry mitolojileri, ateşin gökten geldiği hususunda birleşirler.⁽³⁵⁾ Altaylılar ateşe karşı söyledikleri dualarda ateşe güneş ve aydan ayrılmışsın derler, ateşin gökten Ülgen tanrı tarafından gönderildiğine inanırlar.⁽³⁶⁾ Yakut Türkleri de ateşin gökten indiğine inanırlardı.⁽³⁷⁾

Her şamanın yaptığı törende kanlı, kansız kurban sunulmada daima ateş bulunmaktadır. Kurbanlık hayvanın bir parçası (herhangi bir ruh için) önce ateş ruhuna sunulmaktadır.⁽³⁸⁾ Altay Türkleri ateşe koyun kurban eder. Her kurbanın kemikleri ve derisini ateşte yakarlar. Yakut Türklerinin inancına göre ateş tanrıların kurbanları kabul ettikleri bir kapıdır.⁽³⁹⁾

Ateşe bakıp kehanet etmek Türklerde çok eski bir görenektir. Eski Arap müelliflerinden biri Türklerin büyük hükümdarlarının muayyen bir günü olduğunu, o gün kendisi için ateş yakıldığını, bu ateşe kurbanlar sunulduğunu ve dualar okunduğunu belirtir. Yine müellifin belirttiğine göre bu ateşten yükselen alevlerin yeşilimsi renkte olması bereketli yağmur ve iyi mahsul olacağına, kırmızı renkte olması savaş olacağına, sarı olması hastalık ve salgın olacağına, siyah olması hükümdarın ölümü yahut uzak yolculuğa işarettir.⁽⁴⁰⁾

(34) Hikmet Tanyu, agm, s.286.

(35) Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar), C. I, TTK Basım Evi, Ank., 1998, s.55.

(36) Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, TTK Basım Evi, Ank., 1954, s.67.

(37) Bahaeddin Ögel, age, s.55.

(38) Hikmet Tanyu, agm, s.290.

(39) Yaşar Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, AKM Yayınları, Ank., 1995, s.62.

(40) Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, TTK Basım Evi, Ank., 1954, s.67.

Şamanistlerin inançlarına göre ateş her şeyi temizler, kötü ruhları kovar. VI. yüzyılda Batı Gök Türk hakanına gelen Bizans elçilerini ateşler arasından geçirmişlerdi. Moğol saraylarında da bu adet vardı. Bu tören elçilere gelmesi muhtemel olan kötü ruhları kovmak için yapılırdı. Bu inancın izlerine Müslüman Türklerde de rastlıyoruz. Başkurtlar ve Kazaklar bir yağlı paçavrayı tutuşturup hastanın çevresinde “alas, alas” diye dolaştırırlar. Buna “alaslama” derler. Bu kelime Anadolu Türkçesinde “alazlama” şeklinde muhafaza edilmiştir, ateşle temizleme anlamını ifade eder. “Alas” kelimesi Altay şaman dualarında çok geçer. Yakut oyun-kamları ateşte kötü ruhları kovmak için okudukları afsunlarda “alias, alias” diye bağırırlar. Yakutça “aliastra-“(=alazla) yanan paçavra ile ayin yaparak kötü ruhları kovmak demektir. Yakutlar bu töreni yapan hakkında “oyun aal uatanan aalastır” (şaman kutlu ot-ateş ile alazlıyor) derler. ⁽⁴¹⁾

Türkler ateşi kötülüklerden koruyucu, temizleyici gibi gördükleri için, ona karşı saygısızlık gösterenleri cezalandırmışlardır. Bıçağı ateşe koymak, sönmüş oduna abdest çözmek, ateşin yanında odun bekletmek yasaktı. Bu suçları işleyenlerin ağır cezaları vardı. Yasağı bilerek veya bilmeyerek ihlal edenler, kirli ve suç işlemiş oldukları için temizlenmeleri gerekirdi. Önceki durumlarına dönmeleri için, böyle insanların çadırları, çocukları ve bütün eşyaları iki ateş arasından geçirilirdi. Beltir Türkleri ölen kişinin mezarı başına toplanıp sağ yanına büyük bir ateş yakarlardı. Getirdikleri yemeklerden ve içkiden birer miktar bu ateşin üzerine dökerlerdi. Bu ölenin ruhu göğe çıkarken, ışığın ona yol göstermesi, yolunu aydınlatması için ateşe attıkları saçılırdı. ⁽⁴²⁾

Orta Asya, Altay ve Sibirya Türkleri arasında yeni evlenen çiftlerin mesut bir hayat sürmek için ateşe yağ döktükleri görülür. Altay ve Yakut

(41) Abdülkadir İnan, age, s.68.

(42) Yaşar Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri. AKM Yayınları, Ank., 1995, s.63

Türkleri yemekten ve içkiden, yerken veya içerken pay verirler. ⁽⁴³⁾ Yakutlar, and törenlerini ateş ve ocak karşısında yaparlar. ⁽⁴⁴⁾

Altay Türkleri ateş iyesinin / ruhunun dişi ve otuz ayaklı bir varlık olduğuna inanır. Teleüt Türkleri, ateş iyesine “ot ene” ateş ana adını verirler. Çuvaşlarda ateş iyesi, erkek ve dişi olarak iki tane tasavvur edilir ve inanılır. Birine ateş ana, diğerine ateş baba denir. ⁽⁴⁵⁾

İslâmiyet'in kabûlü ile teşekkül eden Ahilik, Bektaşilik, Rıfailik ve Mevlevilik gibi tarikatlarda da ocak ve ateş kutsal tanınmıştır. ⁽⁴⁶⁾

Yapılan araştırmalar sonunda tespit olunan bütün eski Türk inanç ve pratiklerinde ateş ve ocak, başlangıçtan itibaren koruyuculuk ve kurtarıcılığın, kuvvet ve kudretin uğur, bolluk ve bereketin, servet, mutluluk ve huzurun, cezalandırmanın, felaketin, azap ve ızdırabın, her türlü ağır hastalık ile ümit ve arzunun sembolü olarak tasavvur edilip, canlı bir varlık olduğuna inanılmıştır. Kendisine kanlı kurbanlar sunulup, saçılar saçılmıştır. ⁽⁴⁷⁾

Çalışmamız sırasında tespit etmiş olduğumuz pratiklerde ateşle ilgili inançların Çankırı yöresinde değişik biçimleri ile yaşadığı görülür.

3. Gelincik Ocağı

Yine aynı adla anılan gelincik hastalığının tedavi edildiğine inanılan bir ocaktır. Bu hastalık bilhassa bebeklerde görülen, fazla hararet yapan bir hastalıktır. Hastalıktan dolayı vücut boyanmış gibi kıpkırmızı olur, çocuğun genellikle ayak altlarında veya kafasında yaralar çıkar. Yöredeki gelincik ocaklarında bu hastalığa karşı uygulanan tedavi yöntemleri şöyledir:

(43) Yaşar Kalafat, age, s.62.

(44) Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, TTK Basım Evi, Ank., 1954, s.71.

(45) Yaşar Kalafat, age, s.62.

(46) Hikmet Tanyu, “Türklerde Ateşle İlgili İnançlar”, I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, MFAD Yayınları 21, Ank., 1976, s.289.

(47) Rıfat Araz, Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği, AKM Yayınları 108, Ank., 1995, s.70.

Yapraklı'da tespit etmiş olduğumuz gelincik ocağında tedavi ocak evinde bulunan ve "gelincik taşı" adı verilen taşlarla yapılır. Ocaklı bu taşları hastalık sebebiyle vücudun belli bölgelerinde çıkan yaralar üzerine yapıştırır. Bu sırada çeşitli dualar okur. Yaralar üzerinde bir müddet bekletilen taşlar yine ocaklı tarafından toplanır.

Çerkeş'in Aliözü Köyü'ndeki gelincik ocağında ise farklı bir tedavi yöntemi uygulanır. Ocaklı herhangi bir ağaç dalından kırdığı iki küçük çubuğu kollarını tam açmış bir insan şekline getirir, bu şekli kırmızı bir parçayla sarar, süsler. Yapılan bu işe yörede "gelin düzme" adı verilir. Gelin düzme işi bittikten sonra ocaklı çeşitli dualarla hastayı okur. Hastaya ocak evinden ikramda bulunulur, hasta kendisine ikram edilenleri yiyip içtikten sonra ocaklı tarafından hazırlanan gelini alarak ocak evinden ayrılır, bu gelini herhangi bir kuşburnu ağacının dalına asar.

"Gelin düzme" işinin yapıldığı bir başka ocak Kurşunlu'da tespit etmiş olduğumuz gelincik ocağıdır. Ancak bu ocakta tedavi edilen hastalık sadece gelincik hastalığı değildir. Göz ağrıları, kızarıklıkları gibi gözlerle ilgili problemler ağırlıkta olmakla birlikte, geçmeyen her türlü hastalık için bu ocağa gelinir. Ocakta uygulanan tedavi yöntemi şöyledir : Ocaklı gelincik çiçeğinin kurutulmuş saplarından iki sap alır, bu saplardan birini kırmızı bir bez sarmak suretiyle gelin gibi, diğerini ise beyaz bir bez sarmak suretiyle damat gibi süsler. Bu sırada çeşitli dualar okur. Gelincik saplarından yapılmış gelin ve damat, bir miktar kül ve toprakla birlikte hastaya verilir, hasta bunları evine getirir. Gece yatarken gelini bir gözüne, damadı da bir gözüne bağlar. Sabah güneş doğmadan kalkar, gözlerine bağladığı gelin ve damadı güneş doğuncaya kadar bir gül veya ulu ağaç dibine gömer. Ocak evinden aldığı kül ve toprağı da temiz bir suyun içerisinde eritir, bu sudan üç yudum içer, suyun geri kalanını gözlerinin etrafına sürer.

Gelincik hastalığı ile ilgili pratiklerde taş kültünün ve "göçürme" yani "transfer" inançlarının etkili olduğunu görmekteyiz.

Tabiatta mevcut şekiller arasında taş ve kayalar da, Türklerin muhtelif fonksiyonlar kazandırmak suretiyle inanç yumağına kattığı unsurlardır. ⁽⁴⁸⁾ Türkler'e ait yaratılış efsanelerinde taş, kaya kurtarıcı bir araç ve yaşamaya destek olacak bir zemin, veya çarptığını kıracak, ezecek kuvvette bir varlık olarak belirir. Göç destanında "Kutlu Dağ" parçalandıktan sonra Türk yurdunda bolluk bereket kaybolur ve Türkler her yana dağılırlar. ⁽⁴⁹⁾ Yine Uygurların Türeyiş efsanesinde beyazlar giymiş bir ihtiyar Böğü Han'a rüyasında görünür ve çam kozalağı büyüklüğünde bir yeşim taşı vererek bu taşı muhafaza edebilirse dünyanın dört köşesini buyruğu altına toplayacağını söyler. ⁽⁵⁰⁾

Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lügat'it Türk adlı eserinde "yada" taşı adı verilen bir taştan bahsetmekte ve "yatçı" denen kişilerin Türk hayatında uzun asırlar olağanüstü nitelikleri ile yaşayan ⁽⁵¹⁾ bu taşla yağmur, kar ve dolu yağdırdıklarını belirtmektedir. ⁽⁵²⁾

Gelincik ocağında taş kültü yanında göçürme ya da transfer adı verilen pratikler de etkilidir :

Transfer; "can yerine can verme" düşüncesini, yani "kurban" fikrini doğurmuştur. Transfer, ya hastanın çevresinde dolaşılıp yani "aylanıp"; ya da temas (hastalığın ilk dokunana geçmesi prensibiyle) yoluyla gerçekleştirilir. Nakledilen taş, boncuk, ağaç, mezar da olabilir. ⁽⁵³⁾

(48) Yaşar Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, AKM Yayınları, Ank., 1995, s.45.

(49) Hikmet Tanyu, "Türklerde Taşla İlgili İnançlar", Ank. Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ank. Üniv. Basım Evi, Ank., 1968, s.38-40.

(50) Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar) C. I, TTK Basım Evi, Ank., 1998, s.75.

(51) Yaşar Kalafat, age, s.45.

(52) Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lügat'it Türk, Çev. Besim Atalay, TTK Basım Evi, C. I, Ank., 1939, s.355.

(53) Ayşegül Çavdar, "Günümüz Türk Halk Hekimliğinde İslâm Öncesi Türk Tıbbının İzleri", I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, TTK Basım Evi, Ank., 1992, s.311.

Eski Türklerin hastalığı bez, keçe ve tahtadan yapılan “koğurçak” yani bebeklere nakletmesinin paralelini ⁽⁵⁴⁾ Çerkeş (Aliözü Köyü) ve Kurşunlu’da tespit etmiş olduğumuz gelincik ocaklarındaki pratiklerde görürüz. Çerkeş’te ocaklı tarafından çubuktan yapılan gelin kuşburnu ağacına asılarak, Kurşunlu’da yine ocaklı tarafından saplardan yapılan gelin ve damat bir ağaç dibine gömülerek hastalık ağaca nakledilir.

Türkistan’ın Müslüman baksıları sıtmayı “korçak” dedikleri bez bebeklere naklederler. ⁽⁵⁵⁾

Kurşunlu’da hastanın ocaklı tarafından verilen kül ve toprağı gözlerinin etrafına sürmesinde ateş (kül) in koruyuculuk, kurtarıcılık ve temizleyicilik fonksiyonları görülmektedir.

4. Yılcık Ocağı

Yılcık ocağı yılcık adı verilen hastalığın tedavi edildiğı ocaktır. Bu hastalıkta vücudun bazı bölgeleri şiddetle ağırır ve şişer.

Çalışmamız sırasında Kurşunlu’da tespit etmiş olduğumuz yılcık ocağında şöyle bir tedavi yöntemi uygulanır: Ocaklı avucuna biraz tuz ve kül alır, bu tuz ve külü çeşitli dualar okuyarak karıştırır. “Benim elim değil, Fadime Anamızın eli” der ve bu karışımdan hastaya yalatır. Hastanın yaladığı tuz ve kül ocaklı tarafından akıp gitmekte olan bir suya bırakılır. Hastaya yiyecek bir şeyler (ocak ekmeğı) ikram edilir. Hasta kendisine ikram edilenleri yedikten sonra ocak evinden ayrılır.

Yılcık ocağında tespit etmiş olduğumuz pratiklerde ateş ve su kültünün etkili olduğunu görmekteyiz. Ateş kültünden alazlama ocağında bahsetmiştik.

(54) Ayşenur Çavdar, agm, s.311.

(55) Ayşenur Çavdar, agm, s.311.

Eski Türk inançlarında yir gibi, su da bir lduk/mukaddes idi. Ancak, bu kavramın içine, “çağnam çağnam akan” ve “akıntılı” olan bütün sular, ırmaklar, dereler ve pınarlar dahil idi.⁽⁵⁶⁾

Türkler, her suyun bir iyesi olduğuna inanırdı. Eski Türklerde çocuksuz kadınlar, kurumuş ırmaklara süci/şarap salmak suretiyle, o ırmakların iyelerini memnun etmeye çalışır, onların yardımıyla çocuk sahibi olacaklarına inanırlardı.⁽⁵⁷⁾

Günümüz Yakut Türklerinin de her ırmağın, gölün, pınarın ayrı bir iyesi olduğuna inandıkları bilinmektedir. Yakut Türkleri ilkbaharda balık avına çıkmadan önce, doğurmamış bir ineği U iççite adlı su iyesine kurban ederler, içki ve balık sunarlar. Su iyesinin bir diğeri ise, Ukala Toyon’dur. Ukala Toyon suların kirletilmesine kızar, sular temiz tutulmaz, kirletilirse kaynakları kurutur, o insanları susuz bırakır.⁽⁵⁸⁾

Buryatlar su ruhuna “uhun ecen” adını vermişlerdi. Başlangıçtaki Türk inançlarında genellikle kişioğlunun şeklinde tasavvur edilen yer-su ruhlarının umumi adı “e” (=sahip) dir. Bu ruhlar aynı zamanda bulundukları dağın, gölün veya ırmağın sahibi olarak da telakki ediliyor ve kendilerine bu şekilde inanılıyordu.⁽⁵⁹⁾

Yaratılış efsanelerimizin çoğunda yeryüzü, başlangıçta sonsuz bir sudan ibarettir. Dünyayı yaratan tanrı Ülgen, bu suyu seyrederken yeryüzünü onun üstüne yerleştirmiştir diye inanılır.⁽⁶⁰⁾

(56) Yaşar Kalafat, Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri, AKM Yayınları, Ank., 1995, s.52.

(57) Yaşar Kalafat, age, s.53.

(58) Yaşar Kalafat, age, s.53-54.

(59) Rıfat Araz, Harput’ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği, AKM Yayınları 108, Ank., 1995, s.55.

(60) Yaşar Kalafat, Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri, AKM Yayınları, Ank., 1995, s.52.

Türkler İslâmiyet'i kabûl ettikten sonra su kültünün izlerini uzun müddet muhafaza etmişlerdir. Başkurtlar bir gölde veya ırmakta ilk defa yıkanmak isterlerse, elbiselerinden veya kuşaklarından bir iplik koparıp suya atarlardı. Bir köye yeni gelen geline "hu köründürü" (su gösterme) denilen ve kadınlar tarafından bir merasim yaparlardı. Bu merasim gelin geldiği günün ertesi sabah yapılırdı. Köyün kadınları ve kızları toplanıp gelini köyün yakınındaki ırmağa veya göle götürürlerdi. İhtiyar bir kadın gelini suya, suyu geline gösterdikten sonra "ataylardan kalgan hu, ineylerden kalgan hu" (babalardan kalan su, analardan kalan su) diyerek bir şeyler söyler ve gelinin süslerinden bir gümüş para koparıp suya atardı. ⁽⁶¹⁾

Dede Korkut Kitabındaki ikinci hikâyede Salur Kazan'ın ırmağa hitaben söylediği sözler şamanistlerin yer-su ruhlarına hitaben söyledikleri ilâhilere benzemektedir. ⁽⁶²⁾

Anadolu'nun birçok yerlerinde hıdırellez gününde kadın ve kızların Tanrı'ya dilekçe yazıp suya atma âdetleri tespit edilmiştir. ⁽⁶³⁾

Çankırı'nın Yapraklı ilçesinin 4 km güneyinde bulunan Sazcağız Köyü'ndeki "Asa Suyu" yöre halkının inancına göre Şeyh İsmail Rumi isminde bir zatın Yapraklı'dan fırlattığı asasının, suyun bulunduğu yere düşmesi üzerine çıkmıştır.

Yine Yapraklı'nın Akyazı Köyü'nde bulunan "Asa Kuyusu"ndaki su, inanca göre köye çok önceleri gelen bir efendinin orada bulunanlardan bir kuyu kazmalarını istemesi, işçilerin işi yarıda bırakıp ücretlerini almalarından sonra efendinin asasını kuyuya saptırması üzerine çıkmıştır. Asa kuyusundan çıkan ve yazın serin kışın ılık aktığı belirtilen su felçli hastaların tedavisinde kullanılmaktadır.

(61) Abdülkadir İnan, "Türklerde Su Kültü ile İlgili Gelenekler", Makaleler ve İncelemeler, TTK Basım Evi, Ank., 1968, s.492.

(62) Abdülkadir İnan, age, s.492.

(63) Abdülkadir İnan, age, s.492.

Eldivan'a bağılı Seydiköy'de bulunan "Asa Suyu" da inanca göre köye gelen Aliyyü'l Beka Hazretleri'nin abdest almak için su araması, bulamayınca asasını bir kayaya vurması üzerine çıkmıştır. Yörede "Ulupınar" olarak da bilinen bu suyun şifalı olduğuna inanılır.

Çankırı yöresinde "Asa Suyu" olarak bilinen bir başka kaynak suyu da Bayramören'in Akseki Köyü'nde bulunmaktadır. Bu suyun, Akseki'de türbesi de bulunan Balıdede'nin bir akşamüzeri köye gelirken ezan sesini duyup namaz kılmak istemesi, abdestsiz olduğu için "Ya mübarek" diyerek üzüntüyle asasını yere vurması üzerine çıktığına inanılmaktadır.

Yılancık hastalığının tedavisinde dikkati çeken bir özellik de tuzdur. Siğille ilgili tedavi yöntemlerinde bahsettiğimiz tuz burada kurtarıcılık ve temizleyicilik fonksiyonu taşıyan ateş (kül) unsuruyla birleşmiştir.

5. Bakır Basması Ocağı

Tedavisi için bakır basması ocağına gidilen hastalık vücudun bölüm bölüm kızardığı alerjik bir hastalıktır. Bu hastalıkta, vücuttaki kızarıklıklar güneş doğarken ve batarken hem artar hem de kaşınır.

Yörede tespit etmiş olduğumuz bakır basması ocaklarında tedavi, bakır bir kabın ocaklı tarafından ateşte kızdırılarak hastanın vücudundaki kızarıklıklara bastırılması şeklindedir; ancak uygulanan pratiklerde bazı farklılıklar görülür:

Eldivan'da, ocaklı bakır bir kabı ateşte kızdırır, üç kez İhlâs bir kez de Fatiha surelerini okuyarak hastanın başında döndürdükten sonra, bu kabı hastanın vücudundaki kızarık bölgelere bastırır. Bakır kap hastaya verilir, hasta üç gün süreyle akşamları bu bakır kabı ısıtır, vücudundaki kızarıklıkların üzerine bastırır.

Şabanözü'nün Gümerdiğin Kasabası'nda ocaklı ısıttığı bakır kabı üç kez hastanın başında döndürdükten sonra hastanın vücudundaki kızarık

bölgelere bastırır. Bu sırada çeşitli dualar okur. Bu işlem ocaklı tarafından üç gün yapılır.

Şabanözü'nde ise ocaklı bakır kabı ısıtır, dua okur, bu bakır kabı hastanın vücudundaki kızarıklıklara üç, beş veya yedi kez bastırır. Aynı işlemler üç gün tekrarlanır.

Tespit etmiş olduğumuz birbirine benzer bu pratiklerin yanında aynı hastalığın tedavisiyle ilgili farklı bir uygulama da mevcuttur. Orta'nın Dodurga Kasabası'ndaki bakır basması ocağında ocaklı yanmış odunlardan elde ettiği kömürü bir tabağın içinde ezer, bu kömüre biraz tuz karıştırır. Suyla ıslattığı karışımı "İnayeti Allah'tan" diyerek hastanın vücudunun kızaran bölgelerine sürer. Üç kez İhlâs bir kez de Fatiha sureleriyle hastayı okur.

Tüm bu uygulamalar sonucunda hastalığın geçeceğine inanılır.

Bakır basması adı verilen hastalığın tedavisi ile ilgili pratiklerde demirin kutsiyeti ve koruyuculuğu ile beraber özellikle ateşin kurtarıcılık unsuru taşıması inancı, günümüzde yaşayan demir ve ateşe bağlı eski Türk inançlarının izleridir.

Yöredeki bakır basması ocaklarında tespit etmiş olduğumuz tedavi yöntemi bir çeşit alazlamadır. Anadolu'da alazlamak kızgın demirle hasta yeri dağlamak veya dağlar gibi yapmaktır. ⁽⁶⁴⁾ Bu inancın izlerine muhtelif Türk zümrelerinde rastlanır. Başkurtlar ve kazaklar bir yağlı paçavrayı tutuşturup hastanın çevresinde "alas, alas" diye dolaşırlar. Buna "alaslama" derler. "Alas" kelimesi Altay şaman dualarında çok geçer. Yakut oyun-kamları ateşte kötü ruhları kovmak için okudukları afsunlarda "alias, alias" diye bağırırlar. Yakutça "aliastra-" (=alazlama) yanan paçavra ile ayin yaparak kötü ruhları

(64) Ayşe Duvarcı, "Halk Hekimliğinde Ocaklar", Milli Folklor, C. I, S. 7, Eylül 1990, s.36.

kovmak demektir. Yakutlar bu töreni yapan hakkında "oyun aal uotanan aalastır" (şaman kutlu ateş ile alazlıyor) derler. ⁽⁶⁵⁾

Orta'nın Dodurga Kasabası'ndaki bakır basması ocağında hastalığın tedavisiyle ilgili farklı bir uygulama mevcuttur. Bu uygulamada ocaklı yanmış odunlardan elde ettiği kömürü bir tabakta ezer, bu kömüre biraz tuz karıştırır. Suyu ıslattığı karışımı hastanın vücudunun kızaran bölgelerine sürer. Tespit etmiş olduğumuz bu pratikte de tuzun kurtarıcılık ve temizleyicilik fonksiyonu taşıyan ateş (kömür) unsuruyla birleştiği görülür.

Eldivan'da ve Şabanözü'nün Gümerdiğin Kasabası'nda bulunan bakır basması ocaklarında, ocaklının ateşte kızdırdığı bakır parçayı vücudun kızaran bölgelerine bastırmadan önce üç kez hastanın başında döndürdüğü, Şabanözü'ndeki ocakta da bakırın hastanın vücuduna üç, beş veya yedi kez bastırıldığı görülmektedir. Türk etnolojisinde sihrin malı olmuş 3,4,7,9,40 ve 41 gibi sayılar vardır. Koruyucu maddelerde, hastalıkların iyileştirilmesinde, loğusalıkta, ad koymada, nazarda, ölüm v.b. şeylerde yapılan pratik işlemlerin yanında kullanılan bu sayılardır. Pratiğin isteyen faydayı sağlayabilmesi amacıyla, pratik 3,7,40 ve 41 kere tekrar edilmektedir. Şu halde, pratiğin bu sayılar çerçevesinde tekrar edilmesi sihri bir kuvvete inançtan başka bir şey değildir. ⁽⁶⁶⁾

Koruyucu maddelerden bazılarının 3 ve 7 tane olarak pratikte bulunması da aynı inancın tesiri veya üçler, yediler, kırklar diye adlandırılan muhayyel velilerin Allah'ın sevgili kullarından olup, derecelerinin yüksek olduğuna inanılması dolayısıyla pratikteki bu sayıların bunlara atfedilmesidir. ⁽⁶⁷⁾

(65) Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, TTK Basım Evi, Ank., 1954, s.68.

(66) Tuncer Gülensoy, "Türklerde 3,7 ve 40 Sayıları Hakkında", Bayrak, S. 24, 1 Aralık 1966, s.12.

(67) Tuncer Gülensoy, agm, s.12.

6. Üç Günlük Ocağı

Vücutta kaşıntıya ve derinin benekler halinde soyulmasına sebep olan bu hastalık bir tür deri hastalığıdır. Yörede “üç günlük”, “çizdirme”, “demre”, “temre”, “demirağı”, “gidiyen” gibi değişik isimlerle ifade edilen hastalığın çok sayıda ocağı bulunmaktadır. Bu ocaklarda değişik pratiklere rastlanır.

Hastalığın “üç günlük” olarak bilindiği Orta’da şöyle bir tedavi yöntemi uygulanır: Ocaklı bir tabağın içine tuz koyar, bu tuza az miktarda kül ilave eder. Hastanın yanında bu tuzu okur. Hasta okunmuş tuzdan bir kez yalar, bu tuzu alarak evine götürür. Ocaklı tarafında okunmuş tuzu zeytinyağı ile karıştırır ve üç gün süreyle vücudunda hastalık sebebiyle oluşmuş beneklerin üzerine sürer.

Orta’nın Dodurga Kasabası’ndaki gidiyen ocağında aynı hastalığın tedavisiyle ilgili farklı pratikler mevcuttur. Hastalığın “gidiyen” adıyla anıldığı bu kasabada ocaklı “üfelek”, “öfelek” olarak bilinen ve yörede yemeklik olarak tüketilen bitkiyi hastanın yanında çeşitli dualarla okur. Daha sonra üç kez

Benim elim değil, Fadime Ana’nın eli

Veysel Karani’nin eli

Yatan evliyaların eli

Benim elim değil, Hava, Döne, Ayşe’nin eli”

der. Okunan üfeleği hastaya verir. Hasta ocaklı tarafından okunmuş üfeleği alır, ezerek yoğurtla karıştırır. Bu karışımı gece pencereden dışarı çıkarır, tekrar içeri alır. Daha sonra vücudunda hastalık sebebiyle oluşan beneklerin üzerine sürer. Vakit gece ise “gündüz sürüyorum”, gündüz ise “gece sürüyorum” der.

Ocaklı üfelek bulamadığı zamanlarda kül kullanır. Kül kullanıldığında da yapılan işlemler aynıdır.

Çerkeş'in Aliözü Köyü'ndeki gidiyen ocağında ise hastalığın tedavisi için uygulanan yöntemler şöyledir : Ocaklı "Besmele" ile birlikte üç kez İhlas bir kez de Fatiha sûrelerini okur. "Bu Fadime Anamızın icadı ; Benim elim değil Fadime Anamızın eli" der ve okuduğu sûreleri Fadime Ana'nın ruhu için gönderir. Daha sonra eline 5 – 6 adet arpa tanesi alır. Her bir arpa tanesiyle, vücutta hastalık sebebiyle oluşmuş beneklerden birkaçının etrafını çeşitli dualar okuyarak çizer. Bu işlemlerden sonra yine ocaklı tarafından vücuttaki beneklerin üzerine az miktarda kül sürülür. Ocak evinden hastaya yiyecek veya içecek birşeyler ikram edilir; hasta kendisine ikram edilenleri yedikten sonra gönlünden kopan bir miktar parayı ocaklıya bırakır. Para veremeyecek durumda olan yoksul hastalar, saçlarından kopardıkları bir teli veya üzerlerindeki kıyafetlerden çıkardıkları bir ipliği ocak evine bırakırlar.

Tedavi için ocak evine gelineemediği durumlarda ocaklı bir miktar ekmek (ocak ekmeği) ve külü hastaya gönderir. Hasta kendisine ocaklı tarafından gönderilmiş ekmeği yer, külü de bildiği duaları okuyarak vücutundaki beneklerin üzerine sürer.

Şabanözü'nün Gümerdiğin Kasabası'ndaki demre ocağında da hasta arpa taneleriyle okunur. Ocaklı 7 adet arpa tanesi alır; bu arpa tanelerinin her biriyle, hastanın vücutundaki beneklerden birkaçının etrafını çeşitli dualar okuyarak çizer. Okuma işi bittikten sonra arpa taneleri hastaya verilir. Hasta kasabada bulunan ve "Çanaklı" adı verilen kaynak suyuna gider. Arpaları oraya bırakır; üç İhlas, bir kez de Fatiha surelerini okuyarak kaynak suyundan içer ve geri döner.

Yapraklı'daki demirağı ocağında ise aynı hastalıkla ilgili değişik bir uygulama mevcuttur. Ocaklı eski evlerinden kalan kerpiç duvardan bir miktar toprak alır, bu topraktan hazırladığı çamuru birtakım dualar okuyarak hastanın vücutundaki beneklerin üzerine sürer.

Yöredeki ocaklarda tespit ettiğimiz pratiklerde ateş ve su kültürünün etkili olduğunu görmekteyiz. Çerkes'in Aliözü Köyü'ndeki gidiyen ocağında

hastanın ocaklıya gönlünden kopan bir miktar parayı bırakması da yine eski Türk inançlarının izleridir. Eski Türk inançlarında yapılan her merasimin karşılığı olarak kamlara ücret verilirdi. Kamlar bu ücrete razı olur ve bir pazarlıkta bulunmazlardı. ⁽⁶⁸⁾

7. Nazar Değmesi ve Kurşun Dökme Ocağı

Yörede başta insan olmak üzere, maddî-manevî, büyük ya da küçük her türlü değerlere karşı herhangi bir kimsenin kin, haset ve kıskançlıkla bakmasından doğan kötü sonuçlar “nazar değmek” olarak adlandırılır. “Göz değmek”, “isabet etmek”, “göze gelmek” gibi tabirlerle de ifade edilen nazar canlı ya da cansız bütün varlıklarla ilişkilidir. İnsanın doğduğu andan itibaren yaşadığı süre içerisinde bebekliği, güzelliği, işi, becerikliliği, malı, evi, çocukları gibi sahip olduğu maddî-manevî tüm varlığı nazara hedef olabilir.

Temel sebebi kişinin muhatabına haset ve kıskançlıkla bakması olan nazar, bu bakış sırasında ağızdan çıkacak güzel sözlerle de dokunabilir. Nazar değmemesi için kıskançlıkla değil gıpta ile bakılmalıdır. Yöre halkının inancına göre haset dolu bakış muhataptan önce yere yöneltirse nazar yere geçer. Nazarın yere geçmesi demek bakıştan kaynaklanacak kötü sonuçların ortadan kalkması demektir. Kin, haset ve ihtiras dolu bakışla birlikte söylenecek güzel sözlerin arasında geçen “maşallah” kelimesi kişi veya varlığı nazardan koruyabilir.

Çankırı halkı nazarın bazen bir felakete varabilecek kötü sonuçlarını “Nazar deveyi kazana insanı mezara kor.” ⁽⁶⁹⁾ sözleriyle ifade eder. Halk arasında söylendiğine göre peygamberimiz yakınlarından birkaçı ile birlikte bir mezarlık önünden geçerken durmuş ve yanındakilere “Şu mezarda kaç

⁽⁶⁸⁾ Rifat Araz, Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği, AKM Yayınları 108, Ank., 1998, s.160.

⁽⁶⁹⁾ Kaynak Kişi, Hasan Doğan – Atkaracalar.

kişi yatıyorsa mutlaka yarısından çoğu nazardan ölmüştür.” buyurmuşlardır.
(70)

Bugün Anadolu’da yaygın olan bir inanışa göre gözle nazarı değen kimseler özellikle mavi gözlü kimselerdir. (71) Bu inanış Çankırı’da da mevcut olmakla birlikte nazara esas sebep haset ve kıskançlık dolu bakış gösterilmektedir. Nazarın kötü niyetli, haset ve kıskançlık dolu bakıştan kaynaklandığı inancı Anadolu’nun pek çok yöresinde halkın inanç ve telâkkilerinde aynı şekilde tezahür etmektedir. (72)

1. Nazar Değmesinden Korunma Yolları

a) Nazarlık Taşımak

Çankırı yöresinde başta mavi boncuk olmak üzere bir çok nesne nazarlık olarak kullanılmaktadır. Meselâ karaağaç adı verilen bitkiden kesilen ufak dallar nazarlık olarak kullanılan malzemelerden biridir. Üzerine bir ipe nazar boncuğu bağlanan dal evin bir köşesine nazarlık olarak asılır. (73) Karaağaç dalı, bebekleri ve hayvanları nazardan korumak için de kullanılır. Kurutulmuş dallar nazar boncuğuyla birlikte bebeklerin elbiselerine dikilir veya yine boncuklarla birlikte bir ipe dizilerek hayvanların, özellikle kuzuların boynuna bağlanır. (74)

Nazarlık olarak kullanılan bir başka bitki de üzerliktir. Köküyle birlikte kurutulmuş bitki nazardan korunmak için evin bir köşesine asılır. (75)

(70) Kaynak Kişi, Fatma Sancı – Atkaracalar.

(71) Orhan Acıpayamlı, “Anadolu’da Nazarla İlgili Bazı Adet ve İnanmalar”, Ank. Üniv. Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi, Ocak-Haziran 1962, C. XX, S. 1-2, s.1.

(72) Şakir Ülkütaşır, “Sinop ve Çevresinde Sıhhat Hakkında İnanmalar”, HBH , 1934, S 43, s.203.

(73) Kaynak Kişi, Sultan Koca, Dodurga Kasabası, Orta.

(74) Kaynak Kişi, Meryem Demir, Kırşakal Köyü, Orta.

(75) Kaynak Kişi, Satılmış Bardakçı, Şabanözü.

Halkımız tarafından nazar otu olarak da bilinen üzerliğin fosfatça zengin toprakları sevmesi sebebiyle mezarlıklarda yetişmesi, nazarlıkla üzerlik arasında bir münasebet düşündürmektedir. Ölümün çoğunun nedeninin nazardan olduğu inancının mezarlık bitkisine üstün nitelikler kazandırdığını, üzerlik bulundurmak suretiyle ölümden ve kötülüklerden kaçınılmak istendiğini görmekteyiz. ⁽⁷⁶⁾

Günümüzde sık rastlanmamakla birlikte nazardan korunmak için alınan tedbirlerden biri de farklı nesnelerin bir top halinde bir araya getirilmesiyle hazırlanmış nazarlıklardır. Tek bir çocuk ayakkabısı, nazar boncuğu, kürdan büyüklüğünde kurutulmuş iğde dalı, katır boncuğu ⁽⁷⁷⁾, kurutulmuş sarımsak, kaplumbağa kabuğu ve yumurta bir araya getirilerek evin bir köşesine asılır.

Özellikle bebekleri nazardan korumak için uçan böceklerden biri olan ve "moz" adı verilen böceğin yumurtası nazarlık olarak kullanılır. Rengi siyah olan böceğin küçük ve saydam olan yumurtası da siyahtır. Bu yumurta kurutulduktan sonra bebeklerin elbisesine takılır. ⁽⁷⁸⁾

Bebekleri nazardan korumak için nazarlık olarak kullanılan malzemelerden biri de sarımsak püskülüdür. Kurutulmuş sarımsak püskülleri bebeklerin elbiselerine bir iğne ile asılır. ⁽⁷⁹⁾

Yörede iğde ağacından kırılmış ve kurutulmuş ufak dallar ve kurşun da nazarlık olarak kullanılır. Şabanözü'nde kendisiyle görüşmüş olduğumuz 66 yaşındaki Satılmış Bardakçı nazara karşı ufak bir kurşun parçasının elbiseye takılarak taşınabileceğini; fakat en etkili nazarlığın kurutulmuş iğde dalı olduğunu belirtmiştir.

(76) Müjgan Üçer, "Üzerlik", Sivas Folkloru, Temmuz 1973, S. 6, s.3.

(77) Katır boncuğu ipe dizilerek katırların boynuna takılan iri, mavi bir boncuktur.

(78) Kaynak Kişi, Sadık Softa, Çankırı.

(79) Kaynak Kişi, Sultan Koca, Dodurga Kasabası, Orta.

b) Sure Okumak

Yöre halkının nazardan korunmak için aldığı tedbirlerden biri de Kur'an-ı Kerim'de yer alan bazı sûreleri okumaktır. Çankırı halkı özellikle Felak ve Nas surelerinin nazara karşı etkili olduğuna inanır. Evden çıkmadan önce okunan Fatiha, İhlâs, Felak ve Nas sureleri kişiyi nazara karşı korur.

Yörede koruyucu olduğu belirtilen bir diğer sure de Ayete'l Kürsü'dür. İnsanı her türlü kötülükten, kaza ve beladan koruduğuna inanılan bu sure halk arasında nazardan korunmak için de okunur. ⁽⁸⁰⁾

2. Nazar Değmesinin Tedavisi İçin Yapılan İşlemler

a) Nazar Değdiğine İnanılan Kişiyi Hocaya Okutmak

Küçük veya büyük nazar değdiğine inanılan kişiyi tecrübeli bir hocaya okutmak, yörede nazara karşı sıklıkla başvurulmuş bir tedavi yöntemidir. Nazarın esneme, titreme, hastalık, gözlerin yaşarması gibi birçok belirtisi vardır. Kendisinde bu belirtiler görülen ve nazar değdiğine inanılan kimseler tecrübeli bir hocaya getirilir ve okutulurlar.

Tecrübeli olduğu belirtilen ve nazarı okuyarak tedavi eden Hasan Doğan (Atkaracalar) kendisiyle bizzat görüştüğümüzde nazar değen kişiye önce Fatiha'yı ardından Kur'an-ı Kerim'deki Kalem Suresi'nin son iki ayetini okuduğunu belirtmiştir. Okunan kişinin rahatsızlığının sebebi gerçekten nazar ise, esneme veya gözlerin yaşarması gibi belirtiler okuma sırasında hocaya da geçer.

Okutma, hayvanlara nazar değdiğinde de baş vurulan bir tedavi yöntemidir. Böyle durumlarda hayvan sahibi tarafından bir parça tuz alınır ve hocaya götürülür. Hoca tuzu okur. Okunan tuz nazar değdiğine inanılan hayvana yalattılır. ⁽⁸¹⁾

(80) Kaynak Kişi, Hasan Doğan, Atkaracalar.

(81) Kaynak Kişi, Hasan Doğan , Atkaracalar.

b) Tütsüleme Yoluyla Nazarın Tedavisi

Nazar değdiğine inanılan kişiler için üzerlik tütsüsü yapılır. Üzerlik tohumları ateşte (közde) yakılır, nazardan zarar gören kişi yanan tohumların dumanını koklar. Bir başka pratikte de nazarından şüphelenilen kişinin ayakkabısının altından ve kapısından gizlice alınan parçalar ateşte yakılır, nazar değen kişiye yanan parçalardan çıkan duman koklatılır. ⁽⁸²⁾

Tütsüleme inancının Moğollarda da mevcut olduğunu görmekteyiz. Yeni doğan bir bebek ateş üzerine şarap saçılmak suretiyle tütsülenmiştir. ⁽⁸³⁾ Yörede ayrıca nazarlık olarak da kullanılan üzerlik kamların merasimlerinde kullandıkları mukaddes eşyalar arasındadır. ⁽⁸⁴⁾

c) Kurşun Dökme Yoluyla Nazarın Tedavisi

Kurşun dökme nazar değdiğine inanılan kişiler için baş vurulan en yaygın tedavi yöntemidir. Yörede bulunan kurşun dökme ocaklarında birbirine benzer pratiklere rastlanır:

Çerkeş'in Aliözü Köyü'nde tespit etmiş olduğumuz ocakta, hasta yere yatırılarak üzerine bir çarşaf örtülür. Bir tase temiz su doldurulur. Tavada eritilen bir miktar kurşun hastanın üzerinde, tasta bulunan suyun içine dökülür. Nazar değdiğine inanılan kişi çocuksa bu işlem üç kez, yetişkin insansa yedi kez tekrarlanır. Ocaklı bu sırada dualar okur. Suyu dökülen kurşun çeşitli şekiller alır, ocaklı bu şekillere bakarak nazarı değen kişinin eşkâlini belirlemeye çalışır.

Şabanözü'nde ziyaret ettiğimiz bir kurşun dökme ocağında ise hasta yatırılır, üzerine bir çarşaf gerilir. Bir tase su doldurulur, bu tasin içine bir iğne

(82) Kaynak Kişi, Satılmış Bardakçı, Şabanözü.

(83) Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar), C. I, TTK Basım Evi, Ank., 1998, s.560.

(84) Rifat Araz, Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği, AKM Yayınları 108, Ank., 1995, s.95.

birkaç tane de arpa veya buğday tanesi atılır. Tavada eritilen kurşun hastanın üzerinde tasta bulunan suya dökülür. Bu işlem üç kez tekrarlanır. Ocaklı kurşunun suyun içine atıldıktan sonra aldığı şekillere bakarak nazarı değen kişinin eşgalini belirlemeye çalışır. Kurşunun döküldüğü suya biraz kül atar, bu suyun bir kısmını okuyup üfleyerek hastanın üzerine, bir kısmını da hasta evden çıkarken peşine serper. Suyun kalanı yine ocaklı tarafından ayak basılmayacak bir yere, mesela bir çalılık içine atılır.

Yine Şabanözü'nde uygulanan bir pratikte, kurşunun döküldüğü suya bir iğne, yedi arpa tanesi, bir miktar sarımsak kabuğu atılır ve ocaklı kurşunu dökerken "Benim elim değil, Fadime Anamızın eli." der.

Eldivan'da tespit etmiş olduğumuz kurşun dökme ocağında şöyle bir uygulama mevcuttur: Hastanın başına bir örtü örtülür. Bir tencereye temiz su doldurulur. Su dolu tencere kevgirin içine oturtulur. Suyun içine birkaç tane arpa tanesiyle bir iğne, kevgirin içine de makas, tuz ve ekmek konur. Ocaklı çeşitli dualar okuyarak erittiği kurşunu "El benden sebep Allah'tan, Allahım Peygamberin şefaatinin bundan esirgeme." diyerek tencerenin içindeki suya döker. Kurşunun suyun içine döküldükten sonra aldığı şekillere bakarak nazarı değen kişinin eşkâlini belirlemeye çalışır.

Kurşun dökme âdeti şamanizm geleneklerindendir. Şamanistlerde buna "kut kuyma" denir ki "kut dökme" demektir. Kötü ruhlardan birinin çaldığı kutu, yani "talih", "saadet unsurunu" geri döndürmek için yapılan bir sihrî ayındır. ⁽⁸⁵⁾ Ateşin kurşun (demir) la, kurşunun ise su ile teması neticesinde hastalığın tedavisi inancı; demir, ateş ve suyun kutsallığına ait başlangıçtaki inançlarla, dolayısıyla "koruyucu ruh" inancıyla bütünleşmektedir. ⁽⁸⁶⁾

(85) Abdülkadir İnan, "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", Makaleler ve İncelemeler, TTK Basım Evi, Ank., 1968, s.477.

(86) Rıfat Araz, Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği, AKM Yayınları 108, Ank., 1995, s.178.

8. Silkin Ocağı

Şabanözü'nde tespit etmiş olduğumuz bu ocak kırk bastığına inanılan çocukların tedavisi için geline bir ocaktır. Kırk basan çocuk hastalıklı, zayıf, çelimsiz olur, kilo alamaz.

Kırk basmasının sebebi yeni doğum yapmış iki annenin kırk gün içerisinde karşılaşmaları ve çocuklarını kırk basacağını düşünmeleridir. Kırk basmasının çeşitleri de vardır: Yeni doğum yapmış bir anne, kırk gün içerisinde yeni civciv çıkarmış bir tavukla karşılaşsa bebeği civciv kırkı, yeni yavrulamış bir kediyle karşılaşsa kedi kırkının basacağına inanılır. Loğusanın bulunduğu eve kırkı çıkıncaya kadar et getirilir loğusa da bunu görürse bebeği et kırkı basar. Ancak kırk basmasının temel sebebi annenin kırk gün içerisinde (bebeğin kırkı çıkıncaya kadar) bir diğer anneyle karşılaşması veya bulunduğu eve getirilen eti görmesi değil, böyle bir karşılaşmada bebeğini kırk basacağını düşünmesi, ona inanmasıdır.

Yörede annelerin bebeklerini kırk baskınından önlemek için aldıkları en yaygın önlem karşılaştıkları zaman üzerlerindeki iğneyi değiştirerek birbirlerinin yakalarına takmaları veya sarılmalarıdır. Bu önlemlere rağmen bebeği kırk bastığına inanılıyorsa çeşitli tedavi yöntemlerine başvurulur. Bu yöntemlerden biri bebeği ocak evine götürmektir.

Şabanözü'ndeki silkin ocağında, ocaklı herhangi bir yerden hiç konuşmadan su getirir, bu su ocak evinde ısıtılır. Hasta çocuğun koluna bir nazar boncuğu bağlanır. Çocuk yakınları ve ocaklı tarafından ilçede bulunan ve adına silkin taşı adı verilen taşta getirilir. Ocaklı çocuğu daha önceden hazırlamış olduğu suyla silkin taşının üzerinde yıkar. Yıkama işi bittikten sonra çocuğun kolundaki mavi boncuğu kırar, çocuğu ters çevirerek kafasını silkin taşına üç kez değdirir. Böylece kırk baskınından kaynaklanan hastalığın geçeceğine inanılır.

Kırk baskınının geçmesi için Orta'nın Dodurga Kasabası'nda bebeğin yakınları tarafından şöyle bir tedavi yöntemi uygulanır: Bir terazi bulunur, terazinin bir gözüne bebek diğer gözüne bir yıl önce yapılmış tezekten bir miktar konur. Tartma işi tezek miktarı arttırılmadan üç cuma tekrarlanır. Bebek kilo almamışsa bir kez de yanına Kur'an koyularak tartılır. Temiz bir sudan kırk kaşık alınır, bu su ısıtılır. Isıtılan suya altın veya gümüş yüzük ya da hem altın hem gümüş yüzük atılır. Bir kara tavuk kalburun altına kapatılır. Bebek önceden hazırlanmış suyla kalburun üzerinde yıkanır. Bu sırada bebeği yıkayanlar çeşitli dualar okurlar. Bebeğin yıkandığı su hiç ayak basılmayan bir yere, bir çalı içerisine atılır.

Benzer bir uygulama Yapraklı'da da görülür: Yedi çeşmeden gece hiç kimse görmeden su toplanır. Bir su güğümü de herhangi bir değirmenin çarkının altından akan suya ters yönde yatırılır. Güğümün içine dolan suyla yedi çeşmeden toplanan su karıştırılır. Çocuğun yıkanacağı yere bir kara tavuk bir de kalbur getirilir. Tavuk kalburun altına kapatılır. Çocuk hazırlanan suyla kalburun üzerinde yıkanır. Yıkama işi bittikten sonra tavuk kalburun altından çıkarılır. Islanan tavuk kurumak için silkindiğinde kırk baskınının geçeceğine inanılır.

Çerkes'in Aliözü Köyü'nde bebeğin yakınları tarafından kırk baskınına karşı uygulanan tedavi yöntemi şöyledir: Kırk kavak ağacından kırk kabuk toplanır. Kavak ağacı yoksa kırk kapı gezilir, her kapının önünde bulunan bir ağaçtan bir kabuk alınır. Bu kırk kabuk yakılır, ateşiyle bir miktar su ısıtılır. Isıtılan su kırk delik bulunan kalburdan süzülür. Süzülen suyun içerisine bir gümüş yüzük atılır, çocuk bu suyla yıkanır. Çocuğun yıkandığı su ayak basılmayan bir yere, meselâ bir çalılık içine atılır.

Kırk basmasıyla ilgili inanç ve pratiklerde eski Türk inançlarının izleri görülür. Kırkı çıkmamış kadınların herhangi bir yerde karşılaşmaları halinde üstlerinde bulunan iğneleri değiştirmelerindeki amaç genellikle loğusa

kadınlara ve yeni doğmuş çocuklara musallat olan Alkarısı⁽⁸⁷⁾ gibi kara iyeleri aldatmak, şaşırtmak, dikkatlerini başka yöne çekmektir.⁽⁸⁸⁾ Tedavi için gerek silkin ocağında gerekse bebeğin yakınları arasında uygulanan pratiklerde taş ve su kültüyle birlikte göçürme ve transfer inançlarının etkili olduğu görülmektedir.

9. Sarılık Ocağı

Orta'nın Yukarı Kayılar Köyü'nde tespit etmiş olduğumuz sarılık ocağında bu hastalığa karşı şöyle bir tedavi yöntemi uygulanır: Hastalığın yeni başladığı dönemlerde ocaklı hastanın alnını, saçların başladığı kısmın hemen altından jiletle 2-3 cm kadar çizer. Çizilen yerden akan kanı hastanın gözlerinin etrafına sürer, çeşitli dualarla hastayı okur. Hasta kendisine ikram edilenleri yiyip içtikten sonra ocak evinden ayrılır.

Yörede sarılık hastalığına karşı ocaklarda uygulanan tedavi yöntemi aynıdır. Bunların dışında sarılık ocağına gitmeden de uygulanan bazı tedavi şekilleri mevcuttur. Meselâ bal, yoğurt, kayısı, dalak, mangalda pişirilmiş yağsız et, siyah üzümün kurusu yenir. Ya da maydanoz kaynatılır suyu bir gece dışarıda bekletilerek (ayazlatılarak) içilir, ayva yaprağı kaynatılır, suyu içilir. 50 gr. tarçın yarım kilo süzme balla karıştırılarak yenir. Uygulanan yöntemlerden biri de hastaya kendi idrarının içirilmesidir.

Sarılığın tedavisi için uygulanan yöntemlerden bir diğeri yörede acı kelek adı verilen bitkinin meyvelerindeki suyun hastalığın başladığı dönemlerde, çok az olmak kaydıyla hastanın burun deliklerine damlatılmasıdır. Bir diğer tedavi yönteminde mevsimi geçtikten sonra ağacın dibine dökülmüş ve kurumuş olan kirazlar kaynatılır, suyu hastaya içirilir.

(87) Abdülkadir İnan, "Al Ruhü Hakkında", Makaleler ve İncelemeler, TTK Basım Evi, Ank., 1968, s. 259-267; Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, TTK Basım Evi, Ank., 1954, s.169-173.

(88) Rıfat Araz, Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği, AKM Yayınları 108, Ank., 1995, s.99.

10. Bulgur Püskürtmesi Ocağı

Tedavisi için bulgur püskürtmesi ocağına gidilen hastalık, vücutta bulgur büyüklüğünde kırmızı kabarcıkların olduğu alerjik bir hastalıktır. Yörede tespit etmiş olduğumuz ocaklarda birbirine benzer pratiklere rastlanır:

Atkaracalar'da, ocaklı önce hastayı çeşitli dualarla okur, daha sonra ağzına bir miktar bulgur alır, bu bulguru hastanın vücuduna püskürtür. Şabanözü'nün Gümerdiğin Kasabası'ndaki bulgur püskürtmesi ocağında da aynı işlemler yapılır; fakat ocaklı bulguru püskürtmeden önce "Fadime Anamız Hicaz'a gitmiş bunu bize icat etmiş, Allah rızası için yapıyorum." der.

Kurşunlu'da tespit etmiş olduğumuz bulgur püskürtmesi ocağında ocaklı tarafından püskürtülen bulgur, hastanın yedi ayrı evden topladığı bulgurdur. Hasta eline az miktarda bulgur alır, bu bulgurla yedi evi gezer. Her gittiği evde kapıyı çalar ve hiç konuşmadan karşısına çıkan kişiye elindeki bulguru gösterir. Ev sahibi de bir miktar bulgur verir. Hasta, bu şekilde topladığı bulguru ocak evine getirir. Ocaklı hastayı çeşitli dualarla okur, getirilen bulguru ağzına alarak hastanın vücuduna püskürtür.

Aynı hastalığın tedavisi ile ilgili bir başka uygulamada ocaklı bulgurla birlikte tuz da kullanır. Orta'nın Dodurga Kasabası'nda hasta evinden bir miktar bulgur ve tuz alarak ocak evine gelir. Ocaklı bu bulgur ve tuzu tabağa koyarak su ile ıslatır. Daha sonra bu karışımı ağzına alır ve "Niyet Allah'tan" diyerek hastanın vücuduna püskürtür. Üç kez İhlâs, bir kez de Fatiha surelerini okur ve eliyle hastanın sırtını sıvazlar. Hasta üç gün süreyle vücuduna su değdirmez, üç günün sonunda "Niyet Allah'tan" diyerek banyo yapar.

Bütün bu uygulamalarla hastalığın geçeceğine ve hastanın şifa bulacağına inanılır.

11. Yel Ocağı

Yel ocağı yel adı verilen hastalığın tedavisi için gidilen ocaktır. Bu hastalıkta vücudun çeşitli yerlerinde, özellikle kollarda ve bacaklarda romatizmal ağrılar olur. Yörede tespit etmiş olduğumuz yel ocaklarında farklı pratiklere rastlanır.

Çerkeş'in Şihdoğan Köyü'nde, ocaklı bir miktar külü suyla karıştırır, karışımı çeşitli dualar okuyarak hastanın vücudunun ağıran yerlerine sürer. Ocaklı evde olmadığı zamanlarda hasta veya yakınları tarafından ocak evinin bahçesinde bulunan külden bir miktar alınır, bu kül tedavi için kullanılır.

Yapraklı'nın Aşağıöz Köyü'ndeki yel ocağında ise, tedavi bir insanın yatarak sığabileceği genişlik ve uzunluktaki kuyuda yapılır. Kuyuda ateş yakılır, yakılan ateş kuyunun her tarafını ısıttıktan sonra su serpmek suretiyle söndürülür. Kül dışarı boşaltılır, hasta sıcak kuyunun içine yatırılır, buharın dağılmaması için kuyunun üzeri çarşaf benzeri bir bezle örtülür. Bir müddet kuyuda yatan hasta buharın etkisiyle rahatladıktan sonra dışarı çıkarılır.

Çankırı'nın Karaşeyh Köyü'nde tespit etmiş olduğumuz yel ocağında ise şöyle bir tedavi yöntemi uygulanır: Hasta köyde bulunan Şeyh Kara Mustafa Paşa Türbesi'ne gider, orada iki rekat namaz kılarak ocak evine gelir. Ocaklı hastanın vücuduna masaj yapar. Hastaya yiyecek veya içecek bir şeyler ikram edilir, hasta kendisine ikram edilenleri yiyip içtikten sonra ocak evinden ayrılır.

Yel hastalığının tedavisi için Çerkeş'in Şihdoğan Köyü'ndeki yel ocağında uygulanan pratiklerde ateş (kül)in koruyuculuk kurtarıcılık ve temizleyicilik fonksiyonları görülmektedir.

12. Korku Ocağı

Korku ocağı, herhangi bir olaydan korkan kişilerin, bu korkularının geçmesi ve rahatlamak için geldikleri ocaktır.

Orta'nın Yukarı Kayılar Köyü'nde tespit etmiş olduğumuz korku ocağında şöyle bir tedavi yöntemi uygulanır: Ocaklı hastanın sağ veya sol kolunu dirsekten tutar, besmele çekerek

Benim elim değil erenlerin, evliyaların, tekkelerin, türbelerin eli

Fadime Anamızın eli

Meryem Anamızın eli

der ve buradaki korku damarını bulur. Bu damarda uyuşmuş olan kanı harekete geçirmek için kolu bileğe kadar ovar; bu sırada çeşitli dualar okur. Bileğe geldiğinde korkuyla uyuşan kanın atmaya başladığını, harekete geçtiğini hisseder. Bu işlem her iki kolda da yapılır. Ocak evinden hastaya yiyecek, içecek bir şeyler ikram edilir, hasta kendisine ikram edilenleri yiyip içtikten sonra ocak evinden ayrılır.

13. Saddak Ocağı

Karın ağrısının tedavisi için gidilen ocaktır. Yapraklı'da tespit etmiş olduğumuz bu ocakta şöyle bir tedavi yöntemi uygulanır: Bir kişi kollarını hastanın omuzundan uzatarak karın kısmına bir tahta (genellikle yastaç adı verilen bazlama tahtasını) tutar. Saddak atacak kişi de eline bir oklava (oklağaç) alır, dışarı çıkıp geri girer ve hastayı tutan kişiyle arasında şöyle bir konuşma geçer:

- Selâmün aleyküm.
- Aleykümselam. Nerden gelirsin?
- Sancı yerinden gelirim.
- Ne yaparsın?
- Saddak atarım.

- Atamazsın!

- Atarım!

- Atamazsın!

- Atarım!

- Atamazsın!

- Atarım!

Bu konuşmadan sonra saddak atacak kişi elindeki oklavayla hastanın karnında tutulan tahtaya üç defa vurur ve bu olay ve konuşmalar aynen üç defa tekrarlanır.

Saddak ocağında karın ağrısının tedavisi için uygulanan bu yöntemin benzerine "dalak" adı verilen karın şişliğinin tedavisi için Bozkır'da⁽⁸⁹⁾ ve Mersin'de⁽⁹⁰⁾ de rastlanmıştır.

14. Köstebek Ocağı

Köstebek ocağı yörede köstebek adı verilen hastalığın tedavi edildiği ocaktır. Bu hastalıkta vücudun her yerinden iltihaplı ve iri çıbanlar çıkar.

Çerkeş'in Türbaşı Köyü'nde tespit etmiş olduğumuz köstebek ocağında şöyle bir tedavi yöntemi uygulanır: Ocaklı hastanın vücudundaki çıbanların üzerine odun külü sürer, bu sırada çeşitli dualar okur. Hasta vücudundaki çıbanlara sürülen külden bir kez yaladıktan sonra, ocaklı tarafından kendisine verilen kurutulmuş köstebek etini ekmekle yer ve ocak evinden ayrılır. Böylece hastalığın geçeceğine inanılır.

(89) Ahmet Petekçi, "Bozkır'da Bazı Halk Tedavileri", Türk Folklor Araştırmaları, C. II, S. 48, Temmuz 1953, s.756.

(90) Atilla Kılınç, "Mersin'de Kurşun Dökme ve Urasa", Türk Folklor Araştırmaları, C. II, S. 44, Mart 1953, s.691.

Köstebek hastalığının tedavisinde ateş(kül) in koruyuculuk, kurtarıcılık ve temizleyicilik fonksiyonları görülür.

15. Göbek Düşme Ocağı

Göbek düşmesinden kaynaklanan ağrıların tedavisi için gidilen ocaktır. Eldivan ilçesinde tespit etmiş olduğumuz bu ocakta şöyle bir tedavi yöntemi uygulanır:

Ocaklı bir tabağın içine su doldurur, suyun içine de bir iğne atar. Elinin işaret parmağını iğnenin üzerine bastırır, Kur'an'da göbek duası olarak bildiği duayı okumaya başlar. Bu duayı okurken bir taraftan da parmağını yukarı doğru kaldırır. Suyun içindeki iğne ocaklının parmağıyla birlikte yukarı kalkar. Bu sırada hastanın göbeği yerine gelir.

Göbek düşmesini bu şekilde tedavi eden 67 yaşındaki Fatma Ordu, kendisiyle görüştüğümüzde aynı zamanda kurşun da döktüğünü ve göbek düşmesinin tedavisi için değil kurşun dökmek için el aldığını belirtmiştir.

16. Dilgöz Ocağı

Dilgöz hastalığı, vücutta etrafı mor ortası beyaz renkli çıbanların çıkmasına neden olan bir hastalıktır. Çerkeş'in Aliözü Köyü'nde bulunan dilgöz ocağında bu hastalığa karşı şöyle bir tedavi yöntemi uygulanır: Ocak evinde bir tilkiden alınmış kafa kemiği vardır. Bu kafa kemiğine bir de mavi boncuk (gök boncuk) bağlıdır. Hasta, bu kemik başının üzerinde tutulmak ve su kemikten akıtılmak suretiyle yıkanır. Ocak evine gelmeyen veya gelemeyen hastalar bu kemiği alarak kendi evlerinde yıkanır. Bu uygulamayla hastalığın geçeceğine, hastanın şifa bulacağına inanılır.

17. Sıkma Ocağı

Vücudun herhangi bir yerinde çıban çıktığında veya ağrı, şişme, kızarıklık olduğunda geline ocaktır. Bayramören ilçesinde tespit etmiş olduğumuz bu ocakta tedavi şöyle yapılır:

Ocaklı çeşitli dualarla hastayı okur, hastanın vücudunun kızaran, şişen veya ağrıyan bölgesine bir miktar toprak sürer. Hasta kendisine ikram edilenleri (ocak ekmeği) yiyip içtikten sonra ocak evinden ayrılır.

B. ZİYARET YERLERİ

1. Ziyaret Yerleri ve Veli Kültü Hakkında Genel Bilgiler

Çankırı yöresinde oldukça yaygın olan halk inançlarından biri de ziyaret yerleri ile ilgili inançlardır. İstilaî olarak ziyaret kutsal olarak tanınan bir şahsa, bir yere (tekke, türbe v.b.) herhangi bir dileğin olması, yerine getirilmesi şartıyla tek başına veya topluca yapılan gidip görme işlemidir. Bu işlem, ilk çağdan başlamak üzere içinde yaşadığımız füze çağında dahi devamede gelen bir gelenektir.⁽¹⁾

İnsanlar, istek ve ihtiraslarının gerçekleşmesi zorluğu ve imkânsızlığı karşısında ya büyüleyici ya da kutsal bildikleri varlıklara yaklaşılarak ihtiyaçlarını gidermeye ve kaderini değiştirmeye çalışırlar. Günümüzde yatır, türbe, ağaç ve taş gibi kutsal kabul edilen yerler tasavvuf felsefesinin etkisi ve eski inançların kalıntılarıyla birlikte İslâmî bir kisve altında devam etmektedir. Sağlıklarında zühd, takva, ibadet ve muhabbetle birlikte vatani ve milleti uğrunda şehit olan bu veli kimseler Allah katında yüksek hatırlarının kırılmayacağı inancı ile ilk dilek kapısı olarak değerlendirilerek, kültür haline gelmişlerdir. Bu insanların mezar ve türbeleri halk tarafından ziyaret edilmekte ve çeşitli adaklar adanmaktadır.⁽²⁾

Bunun yanı sıra bugün dahi çok yaygın olarak gördüğümüz, mezarların yanı başındaki ağaç ve çalılıklara bez parçası bağlama ya da türbelere havlu, mendil, tülbent bırakma inancı devam etmektedir. Bu, eski Türklerdeki Şamanist inançta görülen bir geleneğin, halk arasında dinî bir görevmiş gibi anlaşılarak sürüp gitmesidir.⁽³⁾

(1) Hasan Köksal, "İzmir ve Çevresindeki Yatırlar ile Bunlara Bağlı Olarak Yaşayan İnançlar", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirgeleri, C. IV, Başbakanlık Basım Evi, Ank., 1987, s.229.

(2) Ali Sarıkoyuncu, "Kütahya Merkez Karaağaç, Kızık, Duva ve Geven Köylerindeki Tekkeler ve Halk İnançları", I. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyalar Kongresi Bildirileri, 13-16 Ağustos 1998, Ervak Yayınları Ank., 1998, s.444.

(3) Ali Sarıkoyuncu, agm, s.445.

Öte yandan diğer topluluklarda olduğu gibi “kurban adama” inancının da İslâmiyet öncesi ve sonrası Türklerde yaygın olduğu görülmektedir. Örneğin eski Türkler, Gök Tanrı’ya minnet ve şükran duymak, iyi ruh diye bilinen yaratıcı Han Ülgen’i anmak, karanlık âlemin yaratıcısı diye bilinen Erlik Han’ın vereceği kötülüklerden kurtulmak, ölmüş büyüklere ve atalara saygı olarak, yer-su diye adlandırılan dağ, orman, ırmak gibi kutsal olarak bilinen varlıklardan, ruh-tanrı sıfatıyla medet ummak gayesiyle kurban kesmekteydiler. Günümüzde ise, çoğunlukla isteklerin yerine gelmesi için kurbanlar adanmakta ve kesilmektedir.⁽⁴⁾

Muhtelif Türk zümreleri arasında en eski ve köklü inançlardan biri olduğu bilinen atalar kültü⁽⁵⁾ İslâmiyet’in kabulü ve tasavvuf akımının yaygınlaşmasından sonra, tasavvufun veli telakkisine bağlı olarak, halk çevrelerinde veli (ermiş, dede, yatır v.b.) kültü haline dönmüştür.⁽⁶⁾ Atalar kültü, genel olarak ecdadın takdisine dayanır. Ancak atanın bizzat kendine tapınma mahiyetinde olmayan atalar kültü, atanın öldükten sonra üstün bir takım güçlerle mücehhez hale geldiği ve bu sayede ailesine yardım edebileceği inancından doğan, korku ve saygı karışık bir telâkki hasil etmiştir. Bu sebeple ataların ruhlarına kurban kesilir ve eşyaları mukaddes addedilir; mezarları da mukaddestir.⁽⁷⁾

Arapça velâ, yahut veliye (yaklaşmak, yakın olmak) fiilinden gelen veli kelimesi, sözlükte “dost, ahbap, arkadaş, yardımcı, komşu, vs.” gibi manalar ihtiva etmekte olup evliya ise onun çoğuludur. Türkçe’de halk arasında çoğu zaman evliya kelimesi tekil manasında kullanılır. Tasavvuf ıstılahında veli, Kur’an-ı Kerim’de bu kelimenin tekil ve çoğul şekliyle dost anlamında geçtiği ayetlere dayandırılmak suretiyle, “Allah’ı seven, dost edinen ve O’nun

(4) Ali Sankoyuncu, agm, s.445.

(5) Ahmet Yaşar Ocak, Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri, MFAD Yayınları 48, Başbakanlık Basım Evi, Ank., 1983, s.8.

(6) Hasan Köksal, “İzmir ve Çevresindeki Yatırlar ile Bunlara Bağlı Olarak Yaşayan İnançlar”, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirgeleri, C. IV, Başbakanlık Basım Evi, Ank., 1987, s.230

(7) Ahmet Yaşar Ocak, age, s.8.

tarafından dost edinilen" manasında alınıp kullanılmıştır.⁽⁸⁾ Türkçe Sözlük'te veli "ermiş, eren, evliya" olarak açıklanır.⁽⁹⁾

Veli olabilmeyenin ilk ve temel şartı, bütün teferruat ve incelikleriyle şariat kaidelerine uymak ve ondan dışarı çıkmamak hususunda âzami titizliği göstermektir. Bundan sonra, çok sıkı bir mücahade ve riyazatla nefsi terbiye etmek ve mümkün olabildiği kadar çok nâfile ibadet yapmak icap etmektedir. Ancak bunları kusursuz yerine getirebilen kimse eğer Allah isterse, velâyet makamına erişir.⁽¹⁰⁾

Velilerin normal insanlardan farklı telâkki edilmeleri veliliğin alâmetlerinden sayılan keramet unsuruna da bağlıdır. Daha yaşamakta iken o veli, bu dünyadakinden bambaşka, fevkalâde olaylarla süslü bir dünya ile kuşatılır. Veli öldükten sonra, kendisi hayatta iken sahip olduğuna inanılan insanüstü hüviyetinin, güç ve kudretinin devam ettiğine inanılır; hatta bu güç ve kudret, bir gizliliğe bürünerek daha da artar. Artık o veli etrafında, bu yönünü ortaya koyan kerametlerden oluşan bir menkabeler sistemi teşekkül eder ve bu giderek bir çığ gibi büyür.⁽¹¹⁾ Bununla birlikte veli kültünün teşekkülünde psikolojik faktörlerin de etkili olduğu görülür. Bu faktörler şöyle özetlenebilir:

1 – Veli fevkalâde ruhanî kudretlerle mücehhez olduğu için artık toplumda ona karşı korku ile karışık bir saygı duygusu hâkim olmaya başlar. Veliye karşı yapılacak herhangi bir saygısızlığın, çarpılma, aniden veya feci bir şekilde ölüme yakalanma vs. şeklinde cezalandırılacağına inanılır.

2 - Buna paralel olarak, velinin söz konusu ruhanî kudretinden, bir takım iyiliklerin cezbedilmesi ve kötülüklerin giderilmesi yolunda faydalanma arzusu doğar. (feyz ve bereket kavramı)

(8) Ahmet Yaşar Ocak, Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler, TTK Yayınları, TTK Basım Evi, Ank., 1997, s.3.

(9) Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları 594, TTK Basım Evi, Ank., 1998, s. 2340.

(10) Ahmet Yaşar Ocak, age, s.3.

(11) Ahmet Yaşar Ocak, age, s.8.

3 - Nihayet, dünyada bu tarzda menfaati sağlanacak olan velinin, öbür dünyada da Tanrı katında yardımcı olması için onu memnun etme çabası ortaya çıkar ve bunun sonunda bir tatmin duygusu müşahade edilir. ⁽¹²⁾

Türkler İslâmiyet'i iyice gelişmiş bir veli telakkisiyle renklenmiş olan tasavvuf kanalıyla tanımışlardır. İlk Türk mutasavvıfı Ahmed Yesevi tasavvuf mektebi içinde yetiştikten sonra göçebe Türk boyları arasında tasavvuf aracılığıyla İslâmiyet'i yaymaya başlamış ve ilk Türk tarikatını kurmuştur. Ondan başka, adı bize ulaşmayan daha pek çok Türk mutasavvıfının aynı yolla faaliyet gösterdiğini ve böylece Türk veli tipini oluşturmaya başladıklarını söylemek mümkündür. ⁽¹³⁾

Türk veli imajının prototipini meşhur Dede Korkut'un şahsında buluruz. Aslında gerçekten yaşayıp yaşamadığı, eğer yaşadı ise zamanı belli olmayan bu şahsiyet Oğuz'un, yani bütün Oğuz boylarının bilicisidir; söylediği her şey gerçekleşir; gaybdan haber verir; geleceği bilir; Allah'ın ilhamlarına mazhar olmuştur; Oğuz kavminin bütün güçlüklerini çözer; kedisine danışılmadan iş yapılmaz. Bu nitelikler Dede Korkut ile şamanlar arasındaki büyük benzerliği de ortaya koymaktadır. Bilhassa gaybdan ve gelecekte haber veriş, bir iş yapılacağı zaman kendine danışılması bunu pek açık gösterir. ⁽¹⁴⁾

Türk veli telâkkisi ve bunun bir tabîî sonucu olan veli kültü Müslümanlığa giren muhtelif Türk zümrelerinde zamanla gelişmiş, Anadolu'nun tedricen fethedilmeye başladığı XI. yüzyıldan itibaren buraya yerleşmeye gelen ve çoğunluğunu Oğuzlara mensup boyların oluşturduğu muhtelif Türk toplulukları, kendileriyle beraber bu telâkkiyi ve kültü de getirmişlerdir. Özellikle XIII. yüzyılda Moğol istilasının arifesinde ve bu istilanın önünden kaçarak Anadolu'ya yerleşen bazı tarikatlara mensup şeyh ve dervişler bu konuda başrolü oynamışlardır. Zamanla tekkelerin başında

(12) Ahmet Yaşar Ocak, age, s.8.

(13) Ahmet Yaşar Ocak, Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri, MFAD Yayınları 48, Başbakanlık Basım Evi, Ank., 1983, s.8

(14) Ahmet Yaşar Ocak, age, s.11.

bulunan Hacı Bektaş-ı Veli, Mevlana ve benzeri gibi sade çevrelerinde veya bütün Anadolu'da büyük veli olarak şöhret yapmış kişilerin ölümü ile bir takım türbeler ortaya çıkmış, bu velilerin her birinin türbesi, özelliğine ve maksada göre kendine mahsus ziyaret ve kurban usullerinin gelişmesine ortam hazırlamıştır. Hiç şüphesiz bu, Orta Asya'daki tatbikatın bir devamından başka bir şey değildir. Bu türbelerin etrafında eskiden mevcut ve yeni imal edilip yayılan menkabeler, kendilerini yarı mukaddes, fevkalâde güçlerle donanmış ve hastalıkları iyileştiren, çeşitli dileklerin gerçekleşmesine yardım eden manevî şahsiyetler haline getirmiştir. Anadolu'nun pek çok yerlerinden gelen değişik tabakalara mensup insanlar buraları ziyarete başlamışlardır. Kendilerini yazılı kaynaklardan tanıdığımız velilerden başka, yazılı kaynaklara geçmemiş daha başkaları da vardır. Bu suretle Anadolu'nun pek çok yerinde, hemen her kasaba ve köyde, şehirlerde, evliya, ermiş ve yatırlar meydana gelmiş, her birinin etrafında birer kült oluşmuştur. Bu kültlerin bir kısmı zaman içinde giderek mahallileşirken, bir kısmı da tersine, şöhretlerinin daha büyük oluşu sebebiyle Anadolu'ya yayılmıştır.⁽¹⁵⁾

Eren olarak bilinen, ziyaret edilen, dualarda anılan ve menkıbelerle yaşatılan zatlar, mesleki ve kimlikleri açısından bakıldığında peygamberimizin sahabileri, fatihleri, fethiştirak eden her rütbeden askerler, sufiler, ilim adamları, din adamları, cömertler, vatan savunmasında canlarını vermiş şehitler, gaziler, aşıklar, şairler, yazarlar, dervişler, şeyhler, babalar, dedeler, dede-babalar, demirciler, marangozlar, debbağlar, muhtelif el sanatları ile uğraşanlar, devlet başkanları, vezirler, paşalar, beyler gibi toplumda faydalı işler yapmış, cemiyete yararı dokunmuş kişiler olarak karşımıza çıkarlar.⁽¹⁶⁾

Türk –İslâm âleminde veli kabirleri veya makamları, halkın daima saygı duyduğu, ziyaret ettiği, orada bulunan zatın ruhaniyetinden istifade ettiği

(15) Ahmet Yaşar Ocak, age, s.11.

(16) Abdülkadir Sezgin, "Eren ve Evliya Kavramının Dini Tarihi Folklorik İzahı ve Eren İnancı Üzerine Düşünceler", I. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyalar Kongresi Bildirileri, 13-16 Ağustos 1998, Ervak Yayınları Ank., 1998, s.463.

yerler olmuştur. ⁽¹⁷⁾ Mezar veya türbenin bizzat kendisi mukaddes ve mahrem bir yer olarak muamele görür. Bazan bu kudsîyet ve mahremiyet çevreye de teşmil edilir. Türbeler çoğu zaman velinin eşyalarının da muhafaza edildiği yerlerdir. Bu eşyalar genellikle, velinin günlük hayatta kullandığı takke, tespih, pabuç, cübbe vb. nesneler olup, kudret ve kudsîyetinin bunlarda da aynen var olduğuna inanılır; ziyaretlerde bunlardan da faydalanılır. Bu itibarla kendilerinin son derece iyi muhafazasına elden geldiğince itina gösterilir. ⁽¹⁸⁾

Anadolu'da, ister gerçek manada bir türbe, isterse basit bir mezar şeklinde olsun, halkın genellikle türbe ve ziyaret tabir ettiği mezarlara sahip velilerin hepsi de, kendilerine göre bir kısım hastalıkların tedavisinde, yahut bazı dileklerin gerçekleşmesinde ün yapmıştır. Bazıları, çocuğu olmayanları çocuk sahibi yapmak, delileri, saralıları iyileştirmek gibi hususlar için ziyaretlere sahne olurken, bazıları sadece tek bir konuda yetkilidir. Çoğu zaman ziyaret esnasında kurbanlar kesilir; bir kısım türbe ve mezarlara ise bez parçası bağlanır. Yapılan dualarla, dileklerin kabul edilmesi istenir. ⁽¹⁹⁾

Eren evliyaların mezarlarında karşımıza çıkan uygulamaların temelinde bu kişilerde var olduğuna inanılan manevî güçten doğrudan yararlanma amacı görülmektedir. Yatırı ziyaret, çevresinde dolaşma, hayvanları dolaştırma, orada belli bir süre kalmak, geceleme bu amaca yönelik uygulamalar olarak değerlendirilebilir. ⁽²⁰⁾

Eren – evliyada var olduğuna inanılan manevî güçten doğrudan yararlanmaya yönelik uygulamaların yanında yatır toprağının yenilmesi, oradaki taşların öpülmesi, kucaklanması, orada bulunan böceklerin yenilmesi, suların içilmesi, yıkanılması gibi uygulamaları ise bu gücün

(17) Doğan Kaya, "Sivas'ta Yatırlar", I. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyalar Kongresi Bildirileri, 13-16 Ağustos 1998, Ervak Yayınları, Ank., 1998, s.265.

(18) Ahmet Yaşar Ocak, Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri, MFAD Yayınları 48, Başbakanlık Basım Evi, Ank., 1983, s.7.

(19) Ahmet Yaşar Ocak, age, s.13.

(20) Alparslan Santur, "Eren (Evliya) Mezarları Etrafında Oluşan Şifa ve Sağlık Talebine Yönelik İnanışların Etnolojik Değerlendirilmesi", I. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyalar Kongresi Bildirileri, 13-16 Ağustos 1998, Ervak Yayınları, Ank., 1998, s.435.

uzantısı olduğuna ve yatır yakınındaki canlı ve cansız varlıklara da bu gücün geçmiş olabileceğine yönelik ve sempatik büyü'nün temas ilkesine dayanan temas büyü'sü ile ilgili uygulamalar olarak değerlendirmekte yarar görülmektedir. ⁽²¹⁾

2. Çankırı'daki Ziyaret Yerleri

1. Emir Karatekin Türbesi

Anadolu fatihi Süleyman Şah'ın emirlerinden olan⁽²²⁾ Karatekin Bey'in türbesidir. Malazgirt savaşından sonra Çankırı'yı fetheden Emir Karatekin aynı zamanda Kastamonu ve Sinop fatihi olarak da bilinir. ⁽²³⁾

Çankırı kalesinin içinde bulunan, tuğla ve moloz taştan yapılmış olan türbede Emir Karatekin'e, eşi ve çocuklarına ait dört adet sanduka bulunmaktadır. Çankırılıların eskiden ilkbahar aylarında, erguvan çiçeklerinin açtığı ilk cumartesi günü ziyaret ettikleri ⁽²⁴⁾ Karatekin Türbesi, ziyaret yeri olarak önemini bugün de korumakta, çevresi mesire yeri olarak da kullanılan türbeye çok sayıda ziyaretçi gelmektedir.

2. Taş Mescit

Selçuklu hükümdarlarından Alâeddin Keykubat bin Keyhüsrev'in zamanında Selçuklu askerî ümerasından Atabey Cemaleddin Ferruh tarafından (Darülâfiye) olarak yapılan bina, yeni bazı ilâvelerle tekkelerin kaldırılmasına kadar mevlevî tekkesi olarak kullanılmıştır. ⁽²⁵⁾ Kitabesinin tercümesi şöyledir:

"Kasimi emirülmüminin, sultan azam Alâüddünya Veddin, Ebülfeth Keyhusrev oğlu Keykubat – Cenabıhak yardımcılarını, dostlarını aziz etsin-in zamanı saltanatında bendei zaif, mevlâsının rahmetine muhtaç, atabey

(21) Alparslan Santur, agm, s.435.

(22) İslâm Ansiklopedisi, C.VIII, İst., 1993, s.216.

(23) İslâm Ansiklopedisi, C.VIII, İst., 1993, s.216.

(24) Bahattin Ayhan, Çankırı, Neyir Matbaası, Ank., 1984, s.50.

(25) Süheyl Ünver, Selçuk Tababeti XI.-XIV. Asırlar, TTK Yayınları, Ank., 1940, s.70.

Cemaleddin Ferruhul Meliküyyül itaki bu meymun (ve mübarek) Darülâfiyenin (bina ve imarını emretmiştir. Altıyüzotuzüç senesi muharremin yirmi ikisinde)"
(26)

Taş Mescit'in üst kısmı bugün cami olarak kullanılmaktadır. Alttaki kapıdan girilince sağda ve solda birer oda mevcuttur. Soldaki odada altı sanduka bulunmaktadır. Binanın sağ duvarındaki kapı içinde tek mezar bulunan bir odaya açılır. Odanın içinde, sol taraftaki duvara dayalı duran mermer taş üzerinde şunlar yazmaktadır:

"Fetihler babası büyük ve adil sultan keyhüsrev oğlu Alaeddin Keykubat ki Tanrı yardımcılarını ve dostlarını kutlu kılsın. Saltanat günlerinde Allah'ın rahmetine muhtaç aciz bendesi azatlı melik kölesi Atabey Cemalettin Ferruh bu uğurlu hastanenin yapılmasını emretti. 1235"

Türbede medfun bulunan Atabey (Cemalettin) Ferruh bin Abdüllatif 1242'de ölmüştür. (27)

Çankırı Yeni Mahalle'de bulunan Taş Mescit Çankırı'nın en önemli ziyaret yerlerinden biridir.

3. Şeyh Mehdi (Billur Bey) Türbesi

Billur Bey Çankırı Kalesi'nin birinci ve ikinci alınışında çalışan kumandanlardandır. Asıl adı Şabanoğullarından Hamidoğlu Mehdi olup halk arasında Billur Bey olarak söylenmektedir. Doğum yeri belli olmayan Şeyh Mehdi 1154 yılında vefat etmiştir. (28)

Şeyh Mehdi Türbesi Karataş Mahallesi Kayabaşı mevkiindedir. Yapı olarak mimari bir değeri bulunmayan türbede iki sanduka bir mezar bulunmaktadır.

(26) Süheyl Ünver, age, s.71.

(27) Süheyl Ünver, age, s.71.

(28) Tayyip Başer, Çankırı Karatekin Uluları, Ank., 1967, s.7.

Şeyh Mehdi'nin eskiden Hristiyanlarca sayılan ve sevilen İbadiyos adlı birinin yanına gömüldüğü, bu sebeple türbenin Hristiyanlarca da ziyaret edildiği rivayet edilir. Diğer bir rivayete göre Şeyh Mehdi kalenin alınması sırasında düşman canına kıymak istememiş, Hristiyanları korumuştur. Türbenin Hristiyanlar tarafından ziyaret edilmesinin bir nedeni de budur. ⁽²⁹⁾

4. Beyazıtöğlu Şeyh Kara Mustafa Paşa Türbesi

Türkistan'dan gelerek Karaşeyh Köyü'ne yerleşen ve bu köyü kuran, uzun müddet bu bölgede arzu edenleri okutan ve çevresini nurlandıran bir zattır. Doğusu Karayazı, batısı Hisarcık Köyü ile hudutlanan araziye bu köydeki tekkesine vakfetmiştir. ⁽³⁰⁾

Çankırı'nın Karaşeyh Köyü'nde bulunan türbe taştan yapılmış olup iki bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerden biri ziyarete gelenlerin oturmaları, namaz kılmaları için döşenmiştir. Bitişindeki bölümde ise Şeyh Kara Mustafa Paşa'nın mezarı bulunmaktadır. Bu bölümün üç kenarı açıktır. Mermerden yapılmış olan mezarın başında "Beyazıtöğlu Şeyh Kara Mustafa Paşa 1447" yazmaktadır.

Yörenin ziyaret yerlerinden biri olan Şeyh Kara Mustafa Paşa Türbesi köyde bulunan yel ocağına ⁽³¹⁾ gelen hastalar için de ziyaretgâhtır. Tedavi için gelen hastalar ocağa gitmeden önce türbeye gider, orada Allah rızası için iki rekat namaz kılarlar.

5. Akkız Sultan

Çankırı Karatekin Mahallesi'nde, etrafı çalılarla çevrili bir bahçe içerisinde. Bahçede altı taş mezar bulunmaktadır. Bunlardan biri Akkız Sultan'a aittir.

(29) Bahattin Ayhan, Çankırı, Neyir Matbaası, Ank., 1984, s.50.

(30) Tayip Başer, Çankırı Karatekin Uluları, Ank., 1967, s.19.

(31) Karaşeyh'teki "Yel Ocağı" ında uygulanan pratikler, tezimizin "Ocaklar" bölümünde, "Yel Ocağı" başlığı altında anlatılmıştır.

Mezarların etrafında bulunan alılarından dal kırma ankırı'da siğıle karşı uygulanan en yaygın tedavi yöntemidir. Elinde siğıl olanlar Akkız Sultan'ı ziyaret ettikten sonra "Akkız alı" adı verilen bu alılarından bir dal kırarlar. Üç kez İhlas, bir kez de Fatiha surelerini okuyarak geri dönerler.

6. Toprak Baba Türbesi

ankırı'nın Karataş Mahallesi'nde, küçük bir bahçe içerisinde bulunan türbe iç içe iki oda şeklindedir. Türbenin giriş kapısı çok geniş olmayan bir odaya açılır, bu odadan da bir başka odaya geçilir. İkinci odada, kapının sağında kalan duvara bitişik bir sanduka bulunmaktadır.

ankırı'nın önemli ziyaret yerlerinden biri olan türbe salı günleri sadece kadınların ziyaretine açıktır. Burada yatan veliyi ziyaret, onun ruhuna dua okuma, yüzüsuyu hürmetine maddî-manevî çeşitli sıkıntılardan kurtulma gibi sebeplerle yapılan ziyaretlerde, ziyaretçiler namaz kılmakta, dua etmektedirler.

7. are Baba

are Baba Çankırı Yeni Mahalle, Hancıemir Sokağı'nda, İmraniye Cami karşısındadır. Burada biri büyük ikisi küçük olmak üzere mermerden yapılmış üç mezar bulunmaktadır. İki küçük mezarın arasında bulunan büyük mezarda "are Baba ve ailesinin ruhlarına Fatiha" yazmaktadır.

are Baba ve ailesinin mezarları yol kenarındadır. Yoldan gelip geçenler onun ruhuna Fatiha okurlar. Bununla birlikte ara Baba maddî-manevî sıkıntılardan kurtulma gibi sebeplerle de sıklıkla ziyaret edilmektedir

8. Yeşil Türbe

ankırı Mimar Sinan Mahallesi Akasya ıkmazı'nda bulunan türbe kerpiç yapıdır. İçinde üç mezar bulunmaktadır. Mezarlardan biri üzerinde duran ve "Karataş" adı verilen taş türbeyi ziyarete gelen ziyaretçiler tarafından vücut ağrılarının tedavisi için kullanılmaktadır. Ziyaretçilerden

bazıları abdest alıp dua ederek karataşı vücutlarının ağırان bölgelerine sürmektedirler.

9. Hoşislâmlar Türbesi

Atkaracalar ilçesinin güneyinde, Yaylalar mevkiinde bulunan türbe, ilçeye yaklaşık üç km. mesafededir. Geniş bir alana sahip olan türbenin çevresinde cami, misafirhane, yemekhane, umumî tuvalet ile çeşme bulunmaktadır. Türbede yatan ve Horasan'dan geldiği rivayet edilen ⁽³²⁾ Pir Hamza Sultan, Evliya Çelebi Seyahatnamesine göre Tosya civarındaki Hacı Hamza Köyü'nde doğmuştur. ⁽³³⁾ Hamzavi tarikatı kurucularından olan ⁽³⁴⁾ Pir Hamza Sultan'ın Cuma namazını birlikte kılamayan Müslümanlar için Atkaracalar çarşısı içerisinde bir mescit yaptırdığı, yapılmasına ön ayak olduğu bu mescitte ilk Cuma namazını da kendisinin kıldırıldığı rivayet edilir. ⁽³⁵⁾ Pir Hamza Sultan Atkaracalar ilçe merkezinde medfun bulunan Habib-i Karamani Hazretlerinin de halifesidir. ⁽³⁶⁾

Habib-i Karamani Hazretlerinin de Horasanlı olduğu rivayet edilir. Şeyhi Hacı Bayram-ı Veli, insanlığa hizmet etmek, talebe yetiştirmek ve Bayrami tarikatını devam ettirmek üzere Habib-i Karâmani Hazretlerinin İç Anadolu'ya gelmesine izin vermiştir. Bu izin üzerine Habib-i Karamani ilk olarak Niğde Ortaköy'e hareket etmiş, daha sonra manevî kardeşi olan Şeyh Hamza Sultanı Pir Hazretlerini görmek ve beraberce insanlığa ve İslâmiyet'e hizmet etmek üzere Karacalar Köyü'ne (Atkaracalar) gelmiştir. Manevî kardeşi Şeyh Hamza Sultanı Pir Hazretleri ve yetiştirdiği altı evliya arkadaşları ile birlikte

(32) Çankırı'da adı belli olsun ya da olmasın türbelerde yatan velilerin çoğunun Horasan'dan geldiği rivayet edilir. Türbeleri ziyaretimiz sırasında kendilerinden bilgi aldığımız kişiler mezarları ve türbeleri ziyaret edilen velilerin büyük bir kısmının Horasan'dan geldiğini ve yörede İslamiyet'i yaymak için çalıştıklarını söylemişlerdir.

(33) Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. III, Türkçeleştiren Zuhuri Danışman, Kardeş Matbaası, İst., 1970, s.177.

(34) Tayip Başer, Çankırı Karatekin Uluları, Ank., 1967, s.23.

(35) Kazım Işık, Anadolu'ya Nur Saçan Evliyalar, Şeyh Hamza Sultanı Pir Hazretleri ve Habib-i Karamani Hazretleri, Çankırı, 1985, s.7.

(36) Tayyip Başer, age, s. 23; Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. III, Türkçeleştiren Zuhuri Danışman, Kardeş Matbaası, İst., 1970, s.176.

İslâmiyet'e ve insanlığa hizmet etmişlerdir. ⁽³⁷⁾ Habib-i Karamani altı arkadaşı ile birlikte ilçe merkezindeki camide yatmakta ve Hoşislâmlar Türbesi ile birlikte ziyaret edilmektedir.

Evliya Çelebi Seyehatnamesine göre Habib-i Karamani Niğde yakınlarındaki Ortaköy'de doğmuştur. 17.yy.da Atakaracalar'ı ziyaret eden Evliya Çelebi, ünlü eseri Seyehatname'de Habib-i Karamani Hazretleri ile ilgili olarak şu bilgileri verir:

Habip Karamani Ziyaret Yeri : "Kaddese Sırrahu" Doğduğu yer Niğde yakınında Ortaköy'dür. Fatih Mehmet asrında merhum olup, bu Karacalarda bir küçük kubbe içinde gömülmüştür ki herkesçe ziyaret olunur. Bayrâmiye tarikatındendir. Ölümüne tarih:

Kaale ruhül Kudüs fi târihehü

İnne fil Cenneti Me'va ruhahü

Bu tarihi Eflâtun – zade söylemiştir. ⁽³⁸⁾

Aynı eserde Hoşislâmlar Türbesi'nde yatan Pir Hamza Sultan Hazretleriyle ilgili olarak da, Karamani halifesi ve Hamzavi mezhebinden olduğu yazılıdır.

Çankırı'nın en önemli ziyaret yerlerinden biri olan Hoşislâmlar Türbesi halk arasında Hoşlamlar adıyla anılmaktadır. Çeşitli hastalıkların tedavisi ⁽³⁹⁾ bazı dileklerin gerçekleşmesi, çocuk sahibi olmak gibi sebeplerle türbeye gelen ziyaretçiler önce ilçe merkezindeki camide yatan Habib-i Karamani Hazretleri ve altı kardeşini ziyaret eder, buradan Hoşislâmlar Türbesi'ne

(37) Kazım Işık, Anadolu'ya Nur Saçan Evliyalar, Şeyh Hamza Sultanı Pir Hazretleri ve Habib-i Karamani Hazretleri, Çankırı, 1985, s.6.

(38) Evliya Çelebi Seyehatnamesi, C. III, Türkçeleştiren Zuhuri Danışman, Kardeş Matbaası, İstanbul, 1970, s.176.

(39) Hoşlamlar (Hoşislamlar) Türbesi hemen her türlü hastalığın tedavisi için ziyaret edilir. Ziyaretçiler Hacı Hamza'nın sandukası etrafında uyuyarak şifa bulmaya çalışırlar. Biz de bu türbeyi ziyaretimizde dokuz kadının, Hacı Hamza'nın sandukası etrafında yattıklarını, yüzlerini örterek uyumaya çalıştıklarını görmüştük.

giderler. Hemen her mevsimde ziyaret edilen türbeye özellikle ilkbahar ve yaz aylarında çok sayıda ziyaretçi gelmekte, sayısız adak kurbanları kesilmektedir.

10. Balıdede Türbesi

Bayramören ilçesi Alıç-Akseki Köyü'nde bulunan türbe taş yapıdır. Üzeri ahşap olan türbenin içinde bir mezar bulunmaktadır. Türbede yatan Balıdede'nin gerçek adı bilinmemekte, Aksekili olduğu söylenmektedir.

Halk arasında Balıdede ile ilgili şu rivayetler anlatılır ⁽⁴⁰⁾

Sakarya (Adapazarı) ili civarında bulunan nehir üzerindeki köprüde bir bekçi bekçilik yapar, on para karşılığında gelenlerin köprüden geçmelerine izin verirmiş. Balıdede bekçiye on parası olmadığını ve geçmesi gerektiğini söylemiş; fakat bekçi parası olmadığından onun geçmesine izin vermemiş. Balıdede de "Ya Allah ya Muhammet" diye seslenmiş Bunun üzerine ırmağın suyu yön değiştirmiş. Böylece Balıdede karşıya geçebilmiş.

Başka bir rivayet ise şöyledir;

Balıdede bir akşam üzeri köye yaklaşırken ezan sesini duymuş. Namaz kılmak istemiş; fakat abdesti yokmuş. "Ya mübarek!" diyerek üzüntüyle elindeki asasını yere vurmuş. Asasının deydiği yerden su çıkmaya başlamış Balıdede bu suyla abdestini almış, namazını kılmış.

Balıdede'nin asasını yere vurmasıyla çıktığına inanılan bu su yörede "Asa Suyu" olarak bilinmekte ve göz ağrılarının tedavisinde kullanılmaktadır.

Bir başka rivayete göre de Balıdede köyündeki toprak kaymasını engellemek için öldükten sonra kendisini köyün altına gömmelerini istemiş. Onu söylediği yere gömmüşler. Köydeki toprak kayması Balıdede'nin türbesine kadar devam etmiş, türbeye gelince durmuş.

(40) Balıdede ile ilgili rivayetler, Bayramören ilçesinde görev yapan Türkçe öğretmeni Nadir Kayaş'tan derlenmiştir.

Balıdede Türbesi Bayramören halkı tarafından ziyaret edilmektedir.

11. Âşık Hasan Türbesi

Türbe Bayramören ilçesinde, ilçenin alt bölümünde bulunan mezarlığın içindedir. Taş yapı olan türbede dört mezar bulunmaktadır. Bu mezarlardan biri Âşık Hasan'a aittir. Halk arasında Âşık Hasan'la ilgili şöyle bir rivayet anlatılır:

Aksekili olan Âşık Hasan için evliya derlermiş. Fakat onun evliyalığına inanmayanlar olmuş. Bu sebeple Âşık Hasan'dan kendilerine Hızır'ı göstermesini istemişler. O da "Şu tarlamı sürün, ben size Allah'ın yardımıyla Hızır'ı göstereceğim" demiş. Onun evliyalığına inanmayanlar tarlayı sürmüşler, oturup yemek yerken tarlanın bir ucunda üstü başı yırtık, fakir bir adam belirmiş. Yanlarına geldiğini görünce, sofraya oturtmak istememişler. Adam sofranın yanına gelerek selâm vermiş. Selâmını almışlar, nereden gelip nereye gittiğini sormuşlar. Adam da "Sabah namazını mağrip ⁽⁴¹⁾ te kıldım, ikindi namazını kılmak için maşrik ⁽⁴²⁾ a gidiyorum. " diye cevap vermiş ve oradan kaybolmuş. Yemek yiyenler yemekten kalkıp Âşık Hasan'a Hızır'ı görmek istediklerini hatırlatmışlar. Âşık Hasan az önce gelen adamı görüp görmediklerini sormuş. "Gördük" cevabını vermişler. O da batının ucunda sabah namazını kılan biri doğunun öbür ucuna ikindiye kılmak için nasıl gider diye düşünmediniz mi?" demiş. ⁽⁴³⁾

Akseki Türbesi Bayramören halkı tarafından ziyaret edilir. Dilek dileme önemli bir ziyaret sebebidir.

12. Pir-i Sani Çerkeşi Hacı Mustafa Efendi Türbesi

Şabâni tarikatı büyüklerinden bir zat olup Çerkeşlidir. Meşhur âlimlerden Kuşadalı İbrahim Efendi'nin hocasının hocasıdır. 19.yy.da yaşamış 1813

(41) Batı.

(42) Doğu.

(43) Bu rivayet, Bayramören ilçesinde görev yapan Türkçe öğretmeni Nadir Kayaş'tan derlenmiştir.

yılında Çerkeş'te vefat etmiştir. Tarikatın kurucusu Şeyh Şaban-ı Veli'ye halk arasında Pir-i Evvel (birinci pir) denildiği için aynı tarikatın neşrine çalışan bu zata da Pir-i Sani (ikinci pir) adı verilir. ⁽⁴⁴⁾

Pir-i Sani Hacı Mustafa Efendi'nin türbesi, Çerkeş Kurtlar Mahallesi, Merkez Kadınşah Camii bitişiğindedir. Türbeye caminin içinden geçilerek gidilir. İçinde bir mezar bulunan türbede, Pir-i Sani Hacı Mustafa Efendi ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır:

"Ariflerin kutbu, erenlerin delili Şeyh El-Hac Mustafa Çerkeşi Hazretleri 1156 H (1743 M) yılında dünyaya gelmiş 1229 H (1817 M) yılında 73 yaşlarında iken ahirete göç etmiştir. Babasının adı Hacı Ali, dedesinin adı Vehbi Sultan'dır. Vehbi Sultan'ın Horasan bölgesinden göç olarak geldiği, Çerkeş'te yerleştiği rivayet edilir. Gerek babasının gerek dedesinin Allah dostlarından olduğu bilinir. Şeyh Mustafa Efendi Halvetiye tarikatının Şabaniye kolu pir-i sani (ikinci piri) olup büyük bir hâl ve kemâl sahibidir. Yolumuzun üç şartı vardır buyurarak Halvetiyye tarikatının yirmi şartını üçe indirmiştir. Bu üç şart:

Bir mürşide bağlanıp tam anlamıyla teslim olmak

Bağlandığı mürşidden tevbe ve telkin olmak

Zikre devam etmektir.

Pir-i Sani Hazretlerinin müritleri Safranbolu kazasının Zora Köyü'nde yatan Şeyh El-Hac Mehmed Efendi'dir. Şeyh Mehmed Zoravi'nin doğum ve vefat tarihine ilişkin bir bilgiye rastlanmamıştır. Şeyh Mehmed Zoravi'nin Mustafa Çerkeşi Hazretlerinden başka halifeleri de vardır. Bunlar: Şeyh Mustafa, Şeyh Feyzullah, Şeyh Hamdi, Şeyh Şaban, Şeyh Mustafa Arif, Şeyh Hüsnü isimli zatlardır."

(44) Tayyip Başer, Çankırı Karatekin Uluları, Ank., 1967, s.26.

Bu bilgilerin ardından Pir-i Sani Hazretlerinin yetiştirmiş olduğu on sekiz halifenin isimleri ve bulundukları yerler sıralanmıştır.

Çankırı'nın önemli ziyaret yerlerinden biri olan türbeye özellikle Karabük civarından çok sayıda ziyaretçi gelmekte ziyaretler çoğunlukla kabileler halinde yapılmaktadır.

13.Vehbi Sultan

Çerkeş ilçesinde bulunan türbe, ilçe mezarlığının içindedir. Etrafı dikenli telle çevrili, üstü açık olan türbede dört önde iki arkada olmak üzere toplam altı mezar bulunmaktadır. Betondan yapılmış olan mezarların her iki başında oldukça eski, dikili taşlar mevcuttur.

Pir-i Sani Hazretlerinin dedesi olan ve Allah dostu olarak bilinen Vehbi Sultan'ın Horasan'dan gelip Çerkeş'te yerleştiği rivayet edilir. Türbe Çerkeş'in önemli ziyaret yerlerinden biridir.

14.Aliözü Türbesi

Çerkeş'in Aliözü Köyü'nde bulunan türbe köy mezarlığı içindedir. Betondan yapılmış tek oda şeklinde olan türbede Pir-i Sani Hazretlerinin yetiştirmiş olduğu halifelerden Şeyh Mustafa Efendi ile oğlu Murtaza Efendi yatmaktadır. Pir-i Sani Türbesi'nde yer alan bilgiye göre Şeyh Murtaza Efendi de babası gibi Pir-i Sani Hazretlerinin yetiştirmiş olduğu on sekiz halifeden biridir.

Aliözü Türbesi Çerkeş yöresinin önemli ziyaret yerlerinden biri olarak bilinir.

15.Hacı Murad-ı Veli Türbesi

Hacı Murad-ı Veli 12.yy.da Türkistan'dan gelerek önce Hicaz, Şam ve Urfa civarlarında daha sonra da Çankırı ve Tosya bölgelerinde yerleşen

Aliyyü'l Bekâ'nın oğludur. 1187'de Seydiköy'e yerleşmiş ve bu muhitte İslâmiyet'in yayılması için çalışmış, arzu edenleri irşat etmiş âlim bir zattır.⁽⁴⁵⁾

Hacı Murad-ı Veli Türbesi Eldivan ilçesine bağlı Seydiköy'dedir. Cami ve türbe iç içe aynı yapı altındadır. Türbede Hacı Murad-ı Veli, iki kızı ve oğullarından Abdulgaffar Çelebi yatmaktadır. Kızları ve oğluna ait olan üç sandukanın bulunduğu bölümden Hacı Murad-ı Veli'nin sandukasının bulunduğu küçük bir bölüme geçilir.

Hacı Murad-ı Veli'nin Pir Ali Çelebi ve Elvanseydi adlarında iki oğlu daha vardır. Elvanseydi Orta ilçesinin Elmalık Kasabası'nda medfundur. Pir Ali Çelebi ise Eskipazar ilçesinin Sadeyaka Köyü'nün Şıhlar Mahallesi'nde bir tekke kurmuş, sonra Çubuk'un Selek Köyü'ne giderek orada vefat etmiştir.⁽⁴⁶⁾

Çankırı'nın en önemli ziyaret yerlerinden biri olan Hacı Murad-ı Veli Türbesi çeşitli hastalıkların tedavisi, bazı dileklerin gerçekleşmesi, yağmur duası gibi sebeplerle sık sık ziyaret edilir. Türbenin bulunduğu Seydiköy'de "Asa Suyu" adında ve yöre halkı tarafından şifalı olduğuna inanılan bir kaynak suyu da mevcuttur. Bu suyun çıkışı Hacı Murad-ı Veli Hazretlerinin babası olan Aliyyü'l Bekâ'ya ait şu menkabeye dayandırılır.

Vaktiyle Seydiköy'e Aliyyü'l Bekâ adında biri gelmiş,. Abdest almak için su aramış fakat bulamamış. Asasını bir kayaya vurmuş, asanın değdiği yerden su çıkmaya başlamış.⁽⁴⁷⁾

Seydiköy'de "Asa Suyu" veya "Ulupınar" olarak blinen bu suyun şifalı olduğuna inanılmaktadır.

(45) Tayip Başer, age, s.18.

(46) Tayip Başer, age, s.18.

(47) Kaynak Kişi, Emrullah Teke – Seydiköy.

16. Hacı Zekeriya Türbesi

Eldivan'ın Sarıtarla Köyü'nde bulunan ve kerpiç yapı olan türbede iki sanduka bulunmaktadır. Bu sandukalardan biri Hacı Zekeriya'ya diğeri ise oğlu Necip'e aittir. Türbe köy halkı tarafından ziyaret edilmektedir.

17. Ilgaz Kayı Türbesi

Ilgaz'ın Kayı Köyü'nde bulunan türbe betondan yapılmış olup içinde bir sanduka bulunmaktadır. Köylülerden Naci Kartal'ın belirttiğine göre bu sanduka, köyde bir cami de yaptırmış olan kardeşlerden birine, Şih Muharrem veya Şih Mahmut'a aittir. Şih Muharrem ve Mahmut kardeşlerin yaptırmış oldukları ve türbeyle aynı bahçede bulunan caminin yapılışıyla ilgili halk arasında şöyle bir rivayet anlatılır.

Kayı boyundan geldiklerine inanılan Şih Muharrem ve Mahmut kardeşler camiyi yaptırırlarken köylü arasında, caminin yapımında kullanılan taşların taşınması hususunda bir anlaşmazlık çıkmış. Bunun üzerine taşları geceleri geyikler taşımış. Köylü arasında çıkan anlaşmazlık ve vesveseye üzülen kardeşlerden biri Atkaracalar'a gitmiş, Kayı Köyü'nde kalan da öldükten sonra burada gömülmüş.⁽⁴⁸⁾

Türbede yatan veliyi ziyaret, sıkıntı ve hastalıklardan kurtulma gibi çeşitli sebeplerle sık sık ziyaret edilen, adak kurbanları da kesilen türbede akıl hastalıkları uyutularak tedavi edilmektedir.

Kayı Köyü'nde bu türbe dışında bir türbe daha mevcuttur. Köyün girişinde bulunan türbedeki üç sanduka Kayı Türbesi'nde yatan velinin torunlarına aittir. Kayı Türbesi'ne gelen ziyaretçiler bu türbeyi de ziyaret etmektedirler.

(48) Kaynak Kişiler, Naci Kartal – Recep Tokgöz – Kayı Köyü.

18. Kara Dede Türbesi

İlgaz'ın Ödemiş Köyü'nde bulunan türbe betondan yapılmış olup kubbelidir. İçinde Horasan'dan geldiği rivayet edilen Kara Dede'ye ait bir sanduka bulunmaktadır. Türbe köy halkı tarafından ziyaret edilir.

19. Şeyh Yunus Türbesi

İlgaz'ın Şeyh Yunus Köyü'nde bulunan türbe, köy mezarlığı içindedir. Üstü açık, etrafı taşlarla çevrili olan türbede Horasan eri Şeyh Yunus'un mezarı bulunmaktadır. Halk arasında türbenin üstünün kapatıldığı; fakat sonra kendiliğinden açıldığı rivayet edilir.⁽⁴⁹⁾ Şeyh Yunus Türbesi'nin yanında ziyaretçilerin ibadet yeri olarak kullandıkları küçük bir oda mevcuttur.

Şeyh Yunus Türbesi civar köyler tarafından ziyaret edilir. Ziyaretlerde namaz kılınır, dua edilir. Çocukları düşen ya da doğduktan sonra yaşamayan kadınlar hamile kaldıklarında türbeye gelerek doğacak çocuklarını satarlar. Satılan çocuğa Yunus, Satı gibi isimler konur.

Şeyh Yunus Köyü'nde her yedi yılda bir, yağmur duası olarak nitelendirilen hacet günü düzenlenir. Civar köylerin de davet edildiği hacet gününde, Şeyh Yunus Türbesi ziyaret edilmekte, kurbanlar kesilmekte, kesilen kurbanların etleriyle pişirilen pilavlar toplu olarak yenmektedir.⁽⁵⁰⁾

20. Aliç Türbesi

İlgaz'ın Aliç Köyü'nde, köy mezarlığı içinde bulunan türbe ahşap yapıdır. İçinde üç sanduka bulunmaktadır. Türbede yatanların Horasan'dan geldikleri rivayet edilir. Bitişğinde, eskiden cami olarak kullanılan, şu an ise

(49) Safranbolu'daki Ergüllü Türbesi'nde yatan zatın da her defasında üzerine konulan malzemeyi attığına inanılmaktadır. (Eyüp Akman, Safranbolu'daki Adak Yerleri ve Bu Yerlerle İlgili İnançlar, Safranbolu Hizmet Birliği, Kültür Yayınları, Ank., 2000, s.112.)

(50) En son 1996 da düzenlenen "Hâcet Günü"nü Prof. Dr. Matmut Tezcan "Çankırı Şeyh Yunus Köyünde Hâcet Günü" başlıklı yazısıyla anlatmıştır. (Mahmut Tezcan, "Çankırı Şeyh Yunus Köyünde Hâcet Günü", Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1997, HAGEM Yayınları, Ank., 2000, s.96.)

sadece Cuma namazlarının kılındığı bir mescit de bulunan türbe köy halkı ve civar köyler tarafından ziyaret edilmektedir.

21. Yağlı Dede Türbesi

İlgaz'ın Kavaklı Köyü'nde bulunan türbe, Kavaklı Köyü Ören mevkiindedir. Etrafı taş duvarla çevrili olup, içinde 1-1,5 metre boylarında, oldukça eski, dikili bir taş mevcuttur. Bu taşın üstü küçük bir kâse oranında oyuktur ve bu oyuk, kapak vazifesi gören bir taşla kapatılmıştır. Yağlı Dede Türbesi ile ilgili olarak halk arasında şöyle bir rivayet anlatılır:

Kavaklı Köyü'nden Kâzım İnce'nin babası askerlik yaparken yanına biri gelmiş ve ona nereli olduğunu sormuş. O da Koçhisar'ın Kavaklı Köyü'nden olduğunu söylemiş. Adam askere "Ören mevkiinde bir dikili taş var, buradan gidince o taşın etrafını çeviriver" demiş ve oradan kaybolmuş.⁽⁵¹⁾

Kavaklı Köyü halkı yağmur duası için Yağlı Dede türbesine çıkar. Yağmur duasında kurbanlar kesilir, topluca yenmek üzere pilavlar pişirilir. Türbeyi ziyaret edenler, namaz kılar, dua ederler. Yağmur duasında kesilen kurbanların yağı türbenin içinde bulunan dikili taşın üzerindeki oyuğa doldurulur. Bu yağ ziyaretçilerden bazıları tarafından yaralara sürülerek, ilâç olarak kullanılmaktadır.

22. Eskice Türbesi

İlgaz'ın Eskice Köyü Kale mevkiinde bulunan türbe karşılıklı iki yapıdan oluşmaktadır. Bu yapılardan birinde iki, diğerinde bir sanduka mevcuttur. İki sandukadan sağdaki Eskice Köyü halkından Yunus Aslan'a, soldaki ise Horasan'dan geldiği rivayet edilen bir veliye aittir. Türbeyi oluşturan yapılardan diğerinde bulunan tek sandukanın ise, üzerine örtülen tülbentlerden bir kadına ait olduğu anlaşılmaktadır.

Köy halkından Hatice Kınalı'dan dinlediğimize göre türbede yatan ve veli özellikleri taşıyan Yunus Aslan bir gece rüyasında şu an yanında yattığı

(51) Kaynak Kişi, Hüseyin İnce – Kavaklı Köyü.

Horasan ereninin yanına gömülmek istendiğini görmüş, öldükten sonra da oraya gömülmüş.

Eskice Köyü Türbesi Eskice halkı ve civarından bilenler tarafından ziyaret edilir. Bu ziyaretlerde namaz kılınır, dua edilir. Türbedeki sandukaların her birinde birer adet büyük tespih asılıdır. Ziyaretçilerden bazıları bu tespihlerden herhangi birini üç kez başından geçirip ayağından çıkarır.

23. Mülayimli Ali Efendi Türbesi

Mülayimli Ali Efendi Türbesi Ilgaz'ın Mülayim Köyü'nde, köy mezarlığının içindedir. Etrafı demir parmaklıklarla çevrilmiş, mermerden yapılmış mezar taşında "Büyük İslâm Âlimi, Tarikat-ı Ali Nakşibendi Mensubu, Mutasavvıf Uleması, Koçhisar Nahiyesi Mülayim Karyesinden Molla Hasanoğlu Hacı Ali Efendi, Rumî sene 1246" yazmaktadır. Mezarın yanında, ziyarete gelenlerin ibadet edebilecekleri küçük bir oda mevcuttur. Türbe köy halkı tarafından ziyaret edilmektedir.

24. Hacı Baba Türbesi

Ilgaz'ın Cendere Köyü'nde bulunan türbe, köy mezarlığı içinde olup, üstü açık, etrafı beton ve demir parmaklıklarla çevrilmiştir. Hacı Baba'nın mermerden yapılmış olan mezarının taşında "İslâm Din Bilgini Nakşibendi Tarikatı Şeyhi Hacı Hafız Ahmet Abduşoğlu, Doğum Rumi 1308 Miladi 1892, Ölüm 1975" yazmaktadır. Çevrili alanda Hacı Baba'nınkinden başka dört mezar daha bulunmaktadır. Bu mezarlardan ikisi Ayşe Yazıcıoğlu ve Ahmet Yazıcıoğlu'na aittir. Diğer ikisinin ise kime ait olduğu belli değildir.

Hacı Baba Türbesi Ilgaz'ın önemli ziyaret yerlerinden biridir. Türbeye yapılan ziyaretlerde namaz kılınıp, dualar edilmektedir. Ziyaretlerde kullanılan namazlıklar mezarlık bahçesindeki ağaçlara gerilen ip üzerinde asılı durmaktadır.

25. Şaban Dede Türbesi

İlgaz'ın Kese Köyü'nde bulunmaktadır. Etrafı tuğla ile çevrilmiş üstü açık olan türbede Horasan'dan geldiği rivayet edilen Şaban Dede ile Nakşibendi Şeyhi Şih Hacı Hüseyin Efendi, oğlu Ahmet Efendi, İsmail Akbak, Ahmet Yavuz ve İsmail Yavuz yatmaktadır. Mezarların hepsi mermerden yapılmıştır.

Türbe arefe ve bayram günlerinde ziyaret edilmekte, yağmur duaları burada yapılmaktadır.

26. Akçaören Türbesi

İlgaz'ın Akçaören Köyü'nde bulunan türbe kerpiç yapıdır. İçinde aslen Akçaören Köyü'nden, Nakşibendi tarikatına mensup ve İstanbul'da on iki yıl Sultan Vahdettin'in makam imamlığını yapmış olan Şeyh Şakir Efendi ile kızı Adeviye Hanım yatmaktadır. Türbe köy halkı tarafından ziyaret edilir.

27. Mitik Türbesi

Korgun ilçesi Mitik Camii altındadır. Yörenin önemli ziyaret yerlerinden biri olan türbeye caminin yola bakan duvarından açılan bir kapıdan girilir. Küçük bir oda şeklinde olan türbede karşılıklı iki mezar bulunmaktadır. Mezarların olduğu bölüm Mitik Camisi girişinin sol tarafında kalmaktadır. Bu sebeple cami girişinin sol tarafına da aynı şekilde iki mezar yapılmış, bu mezarlar camekân içine alınmıştır. Türbede yatan ve haklarında bilgi bulunamayan zatların karı koca oldukları rivayet edilmektedir.

Halk arasında burada yatan veli ile ilgili şöyle bir rivayet de anlatılır:

Oğlu babasından (veliden) kendisine Hızır'ı göstermesini istemiş. Bir bayram sabahı, bayram namazından çıkmışlar, caminin önüne üstü başı bakımlı, giyimi kuşamı yerinde bir adam gelmiş. Veli bu adamla selâmlaşmış ve ona bayram namazını nerde kıldığını sormuş. Adam da "Mekke'de kıldım." cevabını vermiş ve gitmiş. Aradan zaman geçmiş. Oğlu babasına Hızır'ı

görmek istediğini hatırlatmış. Babası da "Oğlum senin kalp gözün henüz açılmamış." demiş.⁽⁵²⁾

28. Bicek Türbesi

Korgun ilçesinde bulunan ve "Bicek Türbesi" olarak bilinen yer, taştan yapılmış yüksekçe bir mezar şeklindedir. Bu mezarın üst kısmında bir iğde ağacı mevcuttur. Elinde siğil olanlar buraya gelerek üç kez İhlas, bir kez de Fatiha surelerini okur, iğde ağacından bir dal kırarak hiç arkalarına bakmadan geri dönerler.

29. Çal Türbesi

Kurşunlu'da bulunan türbe taş yapıdır. Giriş kapısı küçük bir odaya açılır. Bu odanın solundaki kapıdan sandukanın bulunduğu bölüme geçilir. Burası oldukça büyüktür. Sandukanın olduğu bölüm perde ile ayrılmıştır. Duvarlarda ziyaretçilerin ibadet ederken kullandıkları namazlıklar asılıdır. Türbede yatan şahsın kim olduğu bilinmemektedir.

30. Zeyve Türbesi

Kurşunlu ilçesi Köprülü Köyü girişinde, köy mezarlığının içinde bulunan türbe iki ayrı yapıdan oluşur. Kerpiç olan yapılardan birinde üç, diğerinde iki sanduka bulunmaktadır. Türbede yatanların Horasan'dan geldikleri rivayet edilir.

Zeyve Türbesi civar köylerin ziyaretgâhıdır. Ziyaretlerde namaz kılınır, dua edilir. Yel adı verilen hastalığa yakalananlar bu türbeyi ziyaret eder, namaz kılar, dua ederler. Köylülerin yağmur duasına çıktıkları türbede adak kurbanları da kesilmektedir. Ziyarete gelenlerden bazıları türbeden toprak alıp vücutlarının ağır olan bölgelerine sürerler.

Zeyve türbesini ziyarete gittiğimizde türbeyi oluşturan iki yapıdan birinin önündeki kuşburnu ağacında çeşitli bez parçaları asılı olduğunu gördük. Bu

(52) Kaynak Kişi, Ömer Akkuş – Korgun.

durum, şu an devam etmese bile kutsal sayılan bazı yerlerdeki ağaçlara bez parçaları bağlayıp dilekte bulunma geleneğinin geçmişte, yöre halkının inançları arasında yer aldığını göstermektedir.

31. İğdir Türbesi

İğdir Türbesi Kurşunlu'nun İğdir Köyü'nde, köyün içinden geçen ana yol üzerinde bulunmaktadır. Kapısı küçük bir bahçeye açılan ve betondan yapılmış tek oda şeklinde olan türbenin içinde mezar veya sanduka bulunmamaktadır. Zeyve Türbesi'nde yatan velilerden birinin kellesinin yuvarlanarak bu köye geldiği ve türbenin yapıldığı yerde bulunduğu rivayet edilir. Bu sebeple Zeyve Türbesi'ni ziyaret edenler burayı da ziyaret etmekte, ziyaretlerde namaz kılmaktadırlar.

32. ırdak Türbesi

Kurşunlu'nun ırdak Köyü'nde bulunan türbe, köy mezarlığı içindedir. Türbede bulunan dört sandukadan biri şih Ahmet'e, diğerleri karısı ve iki kızına aittir. Horasan'dan geldiği rivayet edilen şih Ahmet ile ilgili halk arasında şu rivayetler anlatılır:

Tekke ve zaviyelerin kapatıldığı dönemlerde ırdak Türbesi de kapatılmış; fakat halk bu kanuna uymamış. Bunun zerine köye Talāt isminde bir başçavuş gelmiş. Kanuna uymadıkları gerekçesiyle ilgililere bağırmış, hakaret etmiş. İlgililer de Allah'tan türbede yatan şih Ahmet'in yüzüsuyu hürmetine Talāt başçavuşu cezalandırmasını istemişler. Talāt başçavuş henüz köydeyken birden rahatsızlanmış, Kurşunlu'ya getirilmiş. Bir gün Kurşunlu'da gezerken karşısında eli asalı, başı sarıklı birileri belirmiş ve ona türbeye gidip tövbe etmesini söylemişler. O da ırdak Türbesi'ne gitmiş, tövbe edip kurban kesmiş. Ondan sonra hastalıktan kurtulmuş.

Halk arasında anlatılan rivayetlerden biri de şöyledir:

Kurşunlu'da "Serbest" lâkabıyla bilinen hasta bir adam varmış. Hastalığı sebebiyle sürekli titrer, eşeğinin kuyruğundan tutarak yrrmüş. Onu bu

şekilde yürürken gören çocuklar kendisiyle alay ederlermiş. Adam bir gün Çırdak Türbesi'nin yanından geçerken durmuş. Evliyanın yüzüsuyu hürmetine derdine derman vermesi için Allah'a yalvarmış. Bu duadan sonra hastalıktan kurtulmuş ve titremeden yürümeye başlamış.⁽⁵³⁾

Çırdak Türbesi civar köylerden bilenler tarafından ziyaret edilir. Ziyaretlerde namaz kılınır. Köy halkı kurak olduğu zamanlarda türbeye yağmur duasına gider, yağmur duasında kurbanlar kesilir, pilav pişirilir ve topluca yenir.

33. Osman Dede Türbesi

Orta İlçesinde bulunan türbe yanyana yapılmış dört bölümden oluşmaktadır. Türbe dışındaki diğer üç bölüm mescit olarak kullanılır. Türbede Osman Dede'ye ait bir sanduka mevcuttur. Türbenin yanına yapılmakta olan yemekhanenin inşaatında çalışan Süleyman Canbaz'dan öğrendiğimize göre burada yatan Osman Dede ile ilgili halk arasında şöyle bir rivayet anlatılır:

Cem Sultan, Osman Dede Türbesi'nin bulunduğu yere bir camii yapılmasını istemiş. Osman Dede bu caminin inşaatında çalışan işçilere ufak taslarla yemek taşırmış. İşçiler Osman Dede'yi yemek getirirken görünce kendi aralarında yemeklerin yetmeyeceğini, Osman Dede'nin yemek kaplarının çok küçük olduğunu konuşurlarmış. Fakat her seferinde gelen yemekler işçilere fazlasıyla yetermiş ve kimse aç kalmazmış. Duruma meraklanan işçiler bir gün Osman Dede'ye bu işin sırrını sormuşlar. Osman Dede de "Sizinle birlikte Hızır da yemek yiyor." diye cevap vermiş. İşçiler Osman Dede'den Hızır'ı kendilerine göstermesini istemişler. Bir gün toplu halde yemek yenirken uzaklardan fakir görünümlü, üstü başı perişan biri gelmiş, işçilerden hiçbiri onu yanına oturtmak istememiş. Osman Dede bu fakir görünümlü adamla sofranın yan tarafında yemek yemiş. Aradan zaman geçmiş, işçiler Osman Dede'ye Hızır'ı görmek istediklerini hatırlatmışlar.

(53) Bu rivayetler Kurşunlu'da ikâmet eden Niyazi Erinc'ten derlenmiştir.

Bunun üzerine Osman Dede "Be gafiller Hızır geldi, gitti görmediniz mi?" cevabını vermiş

Bir gün yine toplu halde yemek yenirken uzaklardan zengin görünümlü, üstü başı temiz, bakımlı bir adam gelmiş. Bu adamı herkes yanına oturtmak istemiş. Adam işçilerle birlikte yemek yiyip oradan uzaklaşmış. Bir müddet sonra işçiler Osman Dede'ye yine Hızır'ı görmek istediklerini hatırlatmışlar, bunun üzerine Osman Dede "Be gafiller Hızır geldi, gitti görmediniz mi?" diye cevap vermiş.

Orta halkı ve civar köylerinin ziyaretgâhı olan türbe özellikle çocuğu yaşamayan kadınlar tarafından ziyaret edilir. Çocukları düşen, ya da doğduktan sonra yaşamayan kadınlar hamile kaldıklarında bu türbeyi ziyarete gelir, "Satıyorum, satılmış, satılıyor" diyerek doğacak çocuklarını satarlar.

34. Dağlı Oğlan Türbesi

Orta ilçesinde bulunan türbe betondan yapılmış olup kubbelidir. İçinde Hasan Hüseyin Efendi'ye ait bir sanduka bulunmaktadır. Türbe ilçe halkı tarafından ziyaret edilir.

35. Horasanlı Recep Şih

Mezarı Orta'nın Kalfat Kasabası'nda, kasaba mezarlığı içinde bulunan ve IV. Murat'ın Bağdat seferi döneminde yaşadığı bilinen Recep Şeyh'in hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Tarikatının bölgede o dönemlerde çok yaygın olan Halvetiyye olduğu sanılmaktadır. Şeyh'in sülalesi Kalfat'ta devam etmekte ve Horasan soyadını taşımaktadır.

Halk arasında Recep Şeyh'le ilgili şu rivayet anlatılır: Bağdat fethi için taarruzlar yapıldığı sırada Şeyh Recep Kalfat'ın Karabalçık mevkiinde yakınlarıyla çayır biçiyormuş. Çayır biçenlerin istirahete çekildikleri sırada Şeyh tırpanını alarak oradan uzaklaşmış, söğüt ağaçları arasında gözden kaybolmuş. Epey zaman sonra geri döndüğünde tırpanında kan izlerini

görenler ne olduğunu sormuşlar, o da, tırpanını ota çaldığı sırada bir kurbağaya rastgeldiğini, tırpandaki kanın kurbağanın kanı olduğunu söylemiş, konu kapanmış.

Bağdat seferi dönüşünde Osmanlı ordusunun bir bölümü Kalfat üzerinden İstanbul'a geçiyormuş. Köylüler ve Şeyh Recep muzaffer orduyu uğurlamışlar. Ordunun başındaki paşa atından inerek Şeyh'in elini öpmüş, bu sırada şeyh onun kulağına "Sırrımızı açıklama." diye ikazda bulunmuş. Paşa Şeyh ailesine bazı araziler bağışlamış ve İstanbul'a hareket etmiş. Şeyhin vefatından sonra hadise açıklığa kavuşmuş. Kalfatlı olan ve Recep Şeyh'in müridi olan bir çavuşun da içinde bulunduğu cenahı kumanda eden paşa savaşın şiddetli bir anında şehid olmuş. Geride kalanlar şaşkınmış. İleri gelenlerden birinin teklifiyle askerin morali bozulmasın diye paşaya son derece benzeyen Kalfatlı çavuşa paşa elbiseleri giydirmişler. Bu kadar birliği nasıl kumanda edeceğini bilmeyen çavuş (yeni paşa) "İmdad ya şeyhim!" diye mürşidinden yardım istemiş. Şeyhin tırpanla yola çıkışı işte o ana rastlamış. Anlatılanlara göre yardım hedefine ulaşmış. Şeyh hem savaşa bilfiil katılmış, hem de idarede yardımcı olmuş. Çavuşun kumanda ettiği birlikler büyük başarı göstermişler. Fetihden sonra konu padişaha anlatılmış, Sultan IV. Murat çavuşa gerçekten paşalık vermiş. Bu paşanın sülalesi de Kalfat'ta "Paşaoğulları" olarak devam etmektedir. ⁽⁵⁴⁾

36. Hoca Sinan

Orta'nın Kalfat Kasabası'nda, kasabanın yaklaşık 2 km. dışında, etrafı duvarla çevrili tek bir mezardır. Burada yatan Hoca Sinan'ın kimliği hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Halk arasında söylendiğine göre, adamın biri Hoca Sinan'ın mezarını kazmış, Hoca Sinan da onun rüyasına girmiş ve "Benim mezarımı kazıyorsun ama başına gelecekleri düşün." demiş. Bunun üzerine adam kazdığı yeri kapatmış ve Hoca Sinan'ın mezarını yaptırmış.

(54) Kaynak Kişi, Hakkı Duran, Osman Sütçü – Kalfat.

Hoca Sinan'ın mezarı kasaba halkı tarafından ziyaret edilmektedir.

37. Erenler Türbesi

Orta'nın Kalfat Kasabası'nda bulunan türbe taş yapıdır. İçinde bir mezar bulunmaktadır. Türbe kasaba halkı tarafından ziyaret edilir.

38. Paşa Sultan Türbesi

Orta'nın Sanı yaylası Ağlarkaya mevkiinde bulunan türbe betondan yapılmış olup kubbelidir. Etrafı taş duvarlarla çevrilmiş olan türbenin avlusunda içi su dolu derince bir kuyu mevcuttur.

Türbede yatan Paşa Sultan'la ilgili iki farklı rivayet anlatılır. Orta yöresinde yaygın olan rivayete göre Paşa Sultan, Osmanlı Devleti zamanında Yıldırım Beyazıt ile Tümlenk'in 1402 yılında Çubuk Ovası'nda yaptıkları savaşta şehit düşen bir Osmanlı paşasıdır. Türbenin bulunduğu tepenin güney alt kısmındaki derenin kenarında "Ağlarkaya" adı verilen bir kaya mevcuttur. Bu kayadan akan suyun da tepede şehit düşen Osmanlı paşasının kızının göz yaşları olduğuna inanılmaktadır.⁽⁵⁵⁾

Şabanözü'nün Mart Köyü'nden Mustafa Dedeoğlu'ndan dinlediğimiz ve Turab-ı Veli Velayetnamesi'nde⁽⁵⁶⁾ yer alan rivayet ise şöyledir.

Paşa Sultan bugün Eldivan ilçesine bağlı Küçük Hacı Bey Köyü'nün kurucusu sayılan Küçük Hacı Bey'in çobanıymış. Bir gün, Eldivan Dağı'nın zirvesindeki Erduran bölgesinde davarı otlatırken, koyun ve keçilerin otlamadığını görüp çevresine bakınmış ve bir dervişin oturduğu yerden toprağı eştiğini fark etmiş. Çoban kim olduğunu öğrenmek için sürüden ayrılıp dervişin yanına vardığında hayvanlar da peşi sıra gelip çepeçevre olmuşlar, köpekler başlarını yere koyup kuyruklarını sallamaya başlamışlar. Çoban merakla dervişe kim olduğunu, toprağı neden eştiğini sormuş. Derviş adının

(55) Kaynak Kişi, Ömer Gönül – Orta.

(56) Haydar Teberioğlu, Horasan Pirlerinden Alperen S.Hacı Ali Turab-ı Veli Velayet-namesi, Özsen Matbaası, Ank., 2000, s.56.

Hacı Bektaş-ı Veli olduğunu , Türkistan'dan, bulundukları civarda yaşayan Ali adlı kardeşini ziyarete geldiğini söylemiş. Toprağı eşme sebebini ise çobanın bir gün önce gönlünden hayvanları için geçirdiği su isteğine bağlamış. Hacı Bektaş-ı Veli'nin hayvanları için su çıkarttığını gören çoban ona, kendisine ağası tarafından verilen hakkı kullanarak kınalı bir koç vermiş.

O gün çoban eve geç dönmüş, bu duruma sinirlenen küçük Hacı Bey davarı saymış ve bir hayvanın eksik olduğunu anlamış. Bunun üzerine çobana hakaret etmiş ve onu hanesinden kovmuş. Sürüden ayrılan çoban Erduran'a gelmiş. Köpekleri de ondan ayrılmamışlar. Erduran'a geldiğinde Hacı Bektaş-ı Veli ile Hacı Turab-ı Veli ve Hanımı oturuyorlarmış. Olan biteni anlamışlar. Hacı Bektaş-ı Veli çobana "Kınalı koçuna da al şu dağın zirvesini mekân tut, senin bundan sonra yurdun orası olsun, ağan sultan oldu diyerek hasta davarlarını sana getirsin, senin kadrini koyun ve keçiler meleşerek, etrafında dönerek bilsinler, kıyamete kadar davar hastalıklarına şifa dağıt" demiş. Çoban oradan ayrılmış. Ertesi gün Küçük Hacı Bey hayvanların halsiz ve iştahsız olduklarını görmüş ve hemen Erduran'a gelmiş. Orada yedi derviş oturmuş, bir hanım da onlara hizmet ediyormuş. Selâm vererek Hacı Ali Turab-ı'ya çobanını sormuş, o da yerini söylemiş. Küçük Hacı Bey hasta sürüsünü hemen çobanının gittiği Sanı Yaylası'na götürmüş. Hasta hayvanlar oraya vardıklarında meleyerek koşmaya ve daire biçiminde dönmeye başlamışlar. Paşa Sultan yerde uzanmış, yatıyormuş. Küçük Hacı Bey dikkatle baktığında onun öldüğünü anlamış, çobanı oraya gömmüş, çobanın Hacı Bektaş-ı Veli'ye verdiği kınalı koçu da keserek oradan ayrılmış.

Paşa Sultan Türbesi Orta-Şabanözü yörelerinin önemli ziyaret yerlerinden biridir. Ziyaretlerde kurbanlar kesilir. Sürüsü hasta olanlar hayvanlarını Paşa Sultan'a getirirler. Türbeye getirilen koyun ve keçilerin Paşa Sultan Hazretlerinin kabri etrafında meleyerek, çatlarcasına döndükleri görülmektedir.

39. Elvanseydi Türbesi

Hacı Murad-ı Veli'nin üç oğlundan biri olarak bilinen Elvanseydi'nin türbesi, Orta ilçesinin Elmalık Kasabası'ndadır. Kasaba mezarlığının içinde bulunan türbe betondan yapılmış olup kubbelidir. İçinde Elvanseydi'nin mezarı mevcuttur. Mermerden yapılmış olan mezarın başında oldukça büyük ve çok eskilerden kaldığı anlaşılan yuvarlak bir taş vardır.

Elvanseydi Türbesi Orta yöresinin önemli ziyaret yerlerinden biridir. Civar köylerden ve ilçelerden ziyarete gelenler burada Allah rızası için namaz kılar, dua ederler. Çeşitli hastalıkların tedavisi, dileklerin gerçekleşmesi, maddî-manevî sıkıntılardan kurtulma, burada yatan veliyi ziyaret, adak kurbanı kesme gibi sebeplerle ziyaret edilen türbede şifalı olduğuna inanılan bir de taş bulunur. Ziyaretçiler Elvanseydi'nin mezarı üstünde duran 30-40 cm uzunluğundaki bu taşı, niyet ederek, çeşitli dualar okuyarak vücutlarının ağrıyan bölgelerinde gezdirirler.

40. S.Hacı Ali Turab-ı Veli Türbesi

Şabanözü'nün Mart Köyü'nde bulunan türbe betondan yapılmış olup kubbelidir. Sekizgen şeklinde inşa edilmiş olan türbenin giriş kapısı üstünde Türk bayrağının resmi bulunmaktadır. Bu resmin üstünde "Hz. Muhammed Mustafa As Neslinden Horasan Pirlerinden Alperen Seyyid Hacı Ali Turab-ı Veli D. Sayram H.. 551 M.1173 Hakka Yürüyüş H. 643 M. 1265" yazmaktadır. Bu yazının etrafına daire şeklinde on iki imamın isimleri sıralanmıştır.

Türbenin içinde S.Hacı Ali Turab-ı Veli'ye ait mermerden yapılmış bir mezar bulunmaktadır.

Haydar Teberoğlu'nun "Horasan Pirlerinden Alperen S.Hacı Ali Turab-ı Veli Velayetmanesi" adlı eserinde Hacı Turab-ı Veli'nin Türkistan'ın Sayram Kasabası'nda dünyaya geldiği, peygamberimizin on yedinci göbekten torunu ve imam Muhammed Bakır neslinden olduğu, Anadolu'ya, Ahmet Yesevi'nin, oğlu Kutbettin Haydar komutasında gönderdiği ordunun sancaktarı olarak

geldiği ve bugün türbesinin de bulunduğu Mart Köyü'nü kurduğu yazmaktadır.⁽⁵⁷⁾

Hacı Ali Turab-ı Veli Türbesi'nin yanında bir kültür ve aşevi bulunmaktadır. Alt katı yemekhane olarak kullanılan binanın üstünde Hacı Ali Turab-ı Veli'nin evinden getirilmiş büyük bir küp, mutfak eşyaları, Hacı Ali Turab-ı Veli'nin avlanmak için kullandığı yay ve sancağının alemi, iki adet şamdan ile bir adet fener mevcuttur. Yine burada bulunan ve o dönemlerden kalmış olan mermer taş, Hacı Ali Turab-ı Veli neslinden gelen Dedeoğulları sülalesi tarafından türbeyi ziyarete gelen hastaların tedavisinde kullanılmakta, hasta olanların belden yukarısına bu taşla masaj yapılmaktadır.

41. Kızıl Deli Yahya Dede Türbesi

Çubuk-Şabanözü yolu üzerinde, Şabanözü'nün Kutluşar Köyü'ne yaklaşık 2 km. uzaklıkta bulunan türbe, altıgen kubbeli bir yapıdır. İçinde bir mezar bulunan türbenin kapısında "Şabanözü Mart Köyü'nden, Horasan Pirlerinden Hacı Turab-ı Neslinden, Kamil Oğlu Yahya Dede Ruhuna Fatıha, D.1934 – Ö.23.12.1990" yazmaktadır.

Türbenin etrafında masa ve banklar, ateş yakılmak üzere yapılmış ocaklar mevcuttur. Türbenin giriş kapısının karşısında bir kuyu bulunmaktadır. Su deposu görünümünde olan kuyunun kapağında "Dikkat, burası Kızıl Deli Sultan'ın nezergâhıdır."⁽⁵⁸⁾ Kuyu o zatın nutuk suyudur." yazmaktadır. Kuyunun yanında kapıya zincirle bağlanmış bir bakır kova mevcuttur. Kuyu üzerine yapılmış olan taş duvardaki iki oyukta bulunan mum kalıntılarından burada mum yakıldığı anlaşılmaktadır.

Türbe "Kızıl Deli Yahya Dede Türbesi" olarak bilinmektedir. Fakat Kızıl Deli ve Yahya Dede ayrı kimselerdir. Türbedar Arif İbişoğlu'ndan dinlediğimize göre, Yahya Dede ölmeden önce bugün türbenin bulunduğu

(57) Haydar Teberoğlu, age, s. 46,48,51.

(58) "Nezergâh" kelimesi burada "nezirgâh" (adak adanan yer) mânâsında kullanılmış olabilir.

yerde sadece o kuyu varmış ve Kızıl Deli burada ziyaret edilirmiş. Yahya Dede ise Mart Köyü'nden, S.Hacı Ali Turab-ı Veli neslinden gelen ve keramet sahibi olduğuna inanılan özürlü biriymiş. Sağlığında hastaları, çocuğu olmayan kadınları ona getirirler, o da yanına gelenleri okur, şifa bulup bulmayacakları hususunda bir şeyler söylemiş. Söyledikleri gerçek olurmuş. Yahya Dede 1990'da ölünce, onu Kızıl Deli'nin ziyaret edildiği yere gömmüş ve türbesini yapmışlar. Türbenin adına da "Kızıl Deli Yahya Dede Türbesi" denmiş.

Yörede Kızıl Deli hakkında hiçbir şey bilinmemektedir. Türbedar Arif İbişoğlu'nun belirttiğine göre Kızıl Deli "Beni arayan burada bulsun " demiş. Bu sebeple Yahya Dede Türbesi yapılmadan önce Kızıl Deli'yi bugün kuyunun bulunduğu, türbenin yapıldığı yerde ziyaret edenler olurmuş; fakat Yahya Dede Türbesi yapıldıktan sonra ziyaretçi sayısı çok artmış.

Ziyaretçiler burada bulunan kuyunun suyunu içmek için kullanmaktadırlar. Bu suyu tuvalet veya banyo ihtiyacı için kullananların yedi sülalesinin yok olacağına inanılmaktadır. Türbeye çıkarken biri solda diğeri sağda bulunan iki meşe ağacının üzeri bez parçalarıyla doludur. Ziyarete gelenlerden dilek dileyenler bu dilekleri gerçekleştğinde tekrar türbeye gelip kurban kesmektedirler. Ziyaretlerde namaz kılınıp, dualar edilmektedir.

Kızıl Deli adı, Alevî-Bektaşî geleneği içerisinde sıkça geçer.⁽⁵⁹⁾ Alevî-Bektaşî geleneğinde adı çok sık geçen, yaşamı üzerinde çeşitli rivayetler anlatılan Kızıl Deli, diğer adıyla Seyit Ali Sultan kaynaklara göre Horasan erenlerinden Hüseyin Ata'nın oğludur.⁽⁶⁰⁾ Lâkaplarından biri de "Hızır Lala" veya "Hızır Lâle"dir. M.1310-1402 yılları arasında yaşamıştır.⁽⁶¹⁾ 1397'de

(59) Hüseyin Şahin, "Bir Anadolu Ereni Kızıl Deli (Malatya'da Kızıl Deli Adlı Çevresinde Oluşan Kültürel Değerler)", I. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyalar Kongresi Bildirileri, 13-16 Ağustos 1998, Ervak Yayınları, Ank., 1998, s.509.

(60) Bedri Noyan, Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik, C. I., Ardıç Yayınları, Temmuz 1998, s.247.

(61) Belkıs Temren, "Bektaşî Geleneklerinde Balkanlara İkinci Geçiş : "Seyit Ali Sultan (Kızıl Deli)" Söylencesi", Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Yaz 98/6, s.106.

Bektaşîliğin ünlü, tanınmış beş esaslı dergâhlarından biri olan⁽⁶²⁾ Dimetoka dergâhını yaptırmış burada eğitim düzeni kurmuştur. Dergâh 1826'da yıkılmıştır. Dimetoka yöresinin Demirviran köyündedir. Seyit Ali Sultan'ın esas mezarı buradadır. Mücerret Hilafet Dergâhı olarak uzun yıllar hizmet vermiştir. Dergâh Kızıl Deli diye tanınan ırmağın kenarında olduğu için yöre halkı dergâhı betimlemek üzere bu ismi sıkça kullanmış ve bu isim Seyit Ali Sultan'ın lâkabı olarak kullanılmıştır.⁽⁶³⁾

Seyit Ali Sultan, Bektaşî geleneğine göre, düşünde Hz. Muhammed'den talimat alarak Hacı Bektaş'ı Veli'ye gelen kırk dervişten biridir. Söylenceye göre, aralarında Seyit Ali Sultan'ın da bulunduğu ve kendi mekânlarında, Horasan'da bulunan kırk er düşlerinde Hz. Muhammed'den aldıkları talimatlarla Rumeli'nin fethinde bulunmak üzere Hacı Bektaş'a gelmişlerdir. Hacı Bektaş onlara hizmet göstermiş, üç gün içinde hizmet tamamlanmış ve Seyit Ali Sultan'ı kırkların başına getirmiştir. Emir Sultan'ı sancaktar, Seyyit Rüstem Gazi'yi kadıasker, Abdüssamed Fakı'yı imam, Seyyid Zali'yi saka, Seyyid Ahmedi'yi kılavuz tayin etmiştir.⁽⁶⁴⁾ Çanakkale Boğazı geçilmiş, Gelibolu fethedilmiş, tutsak olanlar kurtarılmış, azad edilen mahpuslar da orduya katılarak bir çok serüvenlerden sonra Edirne, Silistre ve başka bir çok yerler alınmış, buralarda oturanlar haraca bağlanmış, tutsak edilmiş ve bir çoğu da Müslüman olmuştur. Bu illerin ele geçirilmesinden sonra, adı sayılan erenler, beğendikleri birer yerde dergâhlarını kurmuşlar, yerleşmişler, o bölge halkı üzerinde birer manevî saltanat yürütmüşlerdir.⁽⁶⁵⁾

Malatya'nın Yazıhan ilçesine bağlı Fethiye Köyü'nün Tenci Mahallesi'nde de Kızıl Deli isminde bir türbe mevcuttur. Malatya'da Kızıl Deli hakkında anlatılan rivayetlerde onun kimliği hakkında açıklayıcı bilgiler bulmak mümkün olmamaktadır. Ancak yörede o bir veli olarak kabul edilmiş,

(62) Bedri Noyan, age, s.250.

(63) Belkıs Temren, agm, s.106.

(64) Belkıs Temren, agm, s.106.

(65) Bedri Noyan, age, s.248.

veliliği, etrafında anlatılan menkıbelerle, çevresinde oluşmuş inanç ve pratiklerle pekiştirilmiştir. ⁽⁶⁶⁾ Malatya yöresinde Seyit Ali Sultan'ın Kızıl Deli lâkabını almasıyla ilgili şöyle bir rivayet anlatılır:

Kızıl Deli, yani Seyit Ali Sultan, Emir Sultan ve Abdal Musa beraberce Hacı Bektaş'a varırlar. Görevi aşçılık olan Seyit Ali Sultan bir gün dergahtakilere aş pişirirken, Kaygusuz'u oduna gönderir. "Git odun topla getir ki, aş pişirelim." der. Kaygusuz, başka işlere daldığından bunu unutur, odunu getirmekte gecikir. Kazanın altında ateş azalınca, Seyit Ali Sultan "Bismillahirrahmanirrahim" deyip ayağını kazanın altına sokar. Kazan kaynamaya başlayınca varıp Hacı Bektaş-ı Veli'ye "Seyit Ali Sultan kazanın altına ayağını soktu. Kazanı kaynatıyor." derler. O da gelip "Sen kıpkızıl deliymişsin, Kızıl Deli" der ve Seyit Ali Sultan Kızıl Deli lakabını alır. ⁽⁶⁷⁾

Malatya yöresinde yaygın olan bu rivayet Şabanözü'nde de bilinmektedir. Mart Köyü'nde ikâmet eden ve Kızıl Deli Yahya Dede Türbesi'nde yatan Yahya Dede ile akraba olduklarını belirten Mustafa Dedeoğlu, hakkında hiç bir şey bilmedikleri Kızıl Deli'nin bu lâkabı almasıyla ilgili olarak aynı rivayeti anlatmıştır.

42. Şeyh İsmail Rumî Yeşil Direk Tekkesi

Yapraklı ilçesinin Sazcağız Köyü'nde bulunan ve Çankırı'nın önemli ziyaret yerlerinden bir olan tekke Şeyh İsmail Rumi tarafından yaptırılmıştır. İçinde mezar veya sanduka bulunmamaktadır. Halk arasında Şeyh İsmail Rumi ile ilgili şu rivayetler anlatılır:

Şeyh İsmail Rumi Yukarıöz Köyü'nde çobanlık yaparmış. Her gün aynı tepeye gider, akşama kadar ibadetle meşgul olur, hayvanlar da kendi başlarına otarlarmış. Köy halkı bu durumdan şikayetçi olmuş. Şeyh İsmail Rumi de "Siz oraya gidin de gülü görün" demiş. Oraya gidenler güllük

⁽⁶⁶⁾ Hüseyin Şahin, "Bir Anadolu Ereni : Kızıl Deli (Malatya'da Kızıl Deli Adı Çevresinde Oluşan Kültürel Değerler)", I. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyalar Kongresi Bildirileri, 13-16 Ağustos 1998, Ervak Yayınları, Ank., 1998, s.509,528.

⁽⁶⁷⁾ Hüseyin Şahin, agm, s.521.

gülistanlık bir manzara ile karşılaşmışlar. Bu olaydan sonra o tepenin adı “Görgülü Tepesi” olarak kalmış.

Rivayetlerden bir diğeri şöyledir:

Şeyh İsmail Rumi Yapraklı halkına bir bölgeyi işaret ederek, esasını atıp o bölgeden su çıkaracağını söylemiş. Halk “Oradan su çıkarıp da göçürecek misin?” diyerek onun bu düşüncesini kabul etmemiş. O da “Peki öyleyse, inşallah orası göçer.” demiş ve esasını fırlatmış. Asa Sazcağız Köyü’ne düşmüş. Asanın düştüğü yerden su çıkmaya başlamış. Şeyh İsmail Rumi’nin Yapraklı’da su çıkartmak istediği yerde ise toprak kayması olmuş. Bugün orası “Göçük” adıyla, Sazcağız Köyü’ndeki kaynak suyu ise “Asa Suyu” adıyla anılmaktadır.

Bir başka rivayete göre Sazcağız Köyü’ne bir tekke yapmak isteyen Şeyh İsmail Rumi kereste çekmek için köylülerden öküzlerini istemiş. Köy halkı da vermemiş Bunun üzerine Şeyh geceleri kereste taşıyarak tekkeyi yapmış. Köylüler öküzlerini çalarak geceleri kereste taşıttığı iftirasını atmışlar. Şeyh de “İnşallah yirmi dokuz haneniz otuz olmaz.”⁽⁶⁸⁾ diye beddua ederek köyden ayrılmış. O zamandan beri Sazcağız Köyü otuz haneyi aşmamış.⁽⁶⁹⁾

Şeyh İsmail Rumî Yeşil Direk Tekkesi Sazcağız Köyü’ne camii yapılmadan önce cami olarak kullanılmış. Şu an sadece teravi ve Cuma namazları burada kılınmaktadır. Tekkenin içinde yeşil renkli ahşap bir direk vardır. Ziyarete gelenlerden bazıları burada bir dilek dileyerek yeşil direğe sarılırlar. Elleri kavuşanların dileklerinin kabul olacağına, kavuşmayanların dileklerinin ise kabul olmayacağına inanılmaktadır.

(68) Safranbolu’daki Göğeren Türbesi’nde yatan Abdullah ve kancının da, köylünün kendilerine iftira atması üzerine “Allah bu köyün hane sayısını altıdan yediye çıkarmasın.” diye beddua ettikleri, bu sebeple köyün hiçbir zaman altı haneyi geçmediği rivayet edilir. (Eyüp Akman, Safranbolu’daki Adak Yerleri ve Bu Yerlerle İlgili İnançlar, Safranbolu Hizmet Birliği Kültür Yayınları, Ank., 2000, s.112.

(69) Yapraklı Halk Eğitim müdürü Hidayet Sankaya’dan derlediğimiz bu rivayetler, “Yapraklı ve Çevresinden Efsanevi İnanışlar” başlığıyla Yapraklı İkhâber Dergisinde de yayınlanmıştır. (Yapraklı İkhâber, yıl 2, sayı 17, Mayıs Haziran 1996, s.10.)

43. Yavsı Muhammed Muhviddin (Benli Muhyiddin) Türbesi

Muhitinde Benli Muhyiddin adıyla anılan⁽⁷⁰⁾ Yavsı Muhammed Muhyiddin Mevlânâ Ebuss'ud'un babasıdır. ⁽⁷¹⁾ Aslen Yapraklı'nın Akyazı köyündendir. ⁽⁷²⁾ Zahirî ve bâtinî ilimlere vakıf âlimlerdendir. Akşemseddin'in halifelerinden İbrahim Tennûri'nin makamına geçmiştir. Resmi ilimleri Mevlânâ Ali Kuşçu'dan tahsil etmiştir. ⁽⁷³⁾ Osmanlı Müellifleri'nde Muhammed Muhyiddin'in İskilip'te doğduğu, 922 H.de İskilip'te vefat ettiği yazılı ise de İskilip'in o devride Çankırı sancağına, Yapraklı ve Akyazı'nın da İskilib'e bağlı olması Benli Muhyidin'in Çankırı-Akyazılı olduğunu göstermektedir. ⁽⁷⁴⁾

Yapraklı'nın Akyazı Köyü'ndeki türbede üç sanduka bulunmaktadır. Bu sandukalardan biri Benli Muhittin'e diğerleri irşad ettiği belirtilen iki müridine aittir. Çankırı halkı tarafından sık sık ziyaret edilen türbenin yan tarafında eskiden akıl ve sara hastalarının tedavisi edildiği "halvet" adı verilen bir de oda mevcuttur. Eskiden akıl ve sara hastaları türbeye getirilir, bu karanlık odaya kapatılarak uyumları için bir – iki saat beklenirmiş. Bu tedavi usulü uzun zamandan beri uygulanmamakta, halvet adı verilen oda şu anda odunluk olarak kullanılmaktadır.

44. Tuhtlu(75) Mustafa Efendi Türbesi

Yapraklı ilçesinde bulunan türbe, ilçe mezarlığı içindedir. Üstü açık, etrafı beton duvarla çevrilmiş olan türbede dört mezar bulunmaktadır. Bu mezarlardan biri Tuhtlu Mustafa Efendi'ye aittir. Betondan yapılmış olan mezarın üstü demir parmaklıklarla kapatılmıştır. Diğer mezarlar ise yapılı değildir. İçinde bir çeşme bulunan türbenin giriş kapısı üstünde "Şahı

(70) Tayip Başer, Çankırı Karatekin Uluları, Ank., 1967, s.24.

(71) Osmanlı Müellifleri, C. I., s.226.

(72) Tayip Başer, age, s.24.

(73) Osmanlı Müellifleri, C. I., s.226.

(74) Tayip Başer, age, s.25.

(75) "Tuht" Yapraklı'nın eski adıdır.

Nakşibendi Şeyhi Hacı Mustafa Efendi" yazmaktadır. Türbe yörenin önemli ziyaret yerlerinden biridir.

C. ŞİFALI SULAR VE KAPLICALAR

Şifalı sular ve kaplıcaların Çankırı halk hekimliğinde önemli bir yeri vardır. Yörede daha çok mayasıl, mantar, uyuz gibi hastalıkların, çeşitli cilt hastalıklarının, romatizmal ağrıların tedavisi ve börek taşı düşürme gibi sebeplerle şifalı sular ve kaplıcalara gidilir. Çalışmamız sırasında Çankırı yöresinde tespit edebildiğimiz şifalı sular ve kaplıcalar şunlardır: Şihlar Nezle(Nuzla) Suyu, Çavundur Kaplıcası, Akçakese İçmecesesi, Köse Hamamı, Sarıkaya Kaynak Suyu, Bozan Suyu, Kazancı Suyu, Ödemiş Suyu, Olukdağı Kaynak Suyu, Acı Su, Tercesu, Karakocaş Kaplıcası, Dalak Suyu, Giciyik Suyu, Kullar Suyu.

1. Şihlar Nezle (Nuzla) Suyu

Çankırı'ya yaklaşık 20 km. uzaklıkta bulunan Şihlar Köyü'nden çıkan ve içme suyu olarak değerlendirilen bu kaynak suyundan romatizmal ağrıların tedavisinde faydalanılmaktadır.

2. Çavundur Kaplıcası

Atkaracalar ilçesine bağlı Çavundur Köyü'ndedir. Köyde kaplıca kaynakları dışında bir de içme kaynağı mevcuttur. Kaplıcadan mayasıl, mantar, romatizmal ağrılar ve cilt hastalıklarının tedavisinde faydalanılır. İçme kaynağı ise mide hazımsızlığına iyi gelir, böbrek taşlarını düşürür.

3. Akçakese İçmecesesi

Bayramören – Akçakese'deki Dolaçlar Köyü'nden çıkmakta olan bu kaynak suyu iştahsızlığa iyi gelir.

4. Köse Hamamı

Çerkeş ilçesine yaklaşık 4 km. uzaklıkta, İstanbul yolu üzerindedir. Yöre halkı, kaplıca kaynağından çıkan sudan romatizmal ağrıların tedavisinde faydalanır.

5. Sarıkaya Kaynak Suyu

Eldivan ilçesi Sarıkaya bölgesinin Çukuran mevkiinden çıkan kaynak suyu mayasıl hastalığına iyi gelir. Bu sudan banyo yapılmak suretiyle faydalanılmaktadır.

6. Bozan Suyu

Ilgaz'ın Bozan Köyü'nden çıkmaktadır. Yöre halkı bu kaynak suyundan romatizmal ağrılar ve cilt hastalıklarının tedavisinde banyo yapmak suretiyle faydalanır.

7. Kazancı Suyu

Ilgaz'ın Kazancı Köyü'nden çıkan bu kaynak suyu alerjik ve özellikle ayak parmakları arasındaki kaşıntıların tedavisinde kullanılmaktadır.

8. Ödemiş Suyu

Ilgaz'ın Ödemiş Köyü'nden çıkmaktadır. Bu kaynak suyundan romatizmal ağrılar ve cilt hastalıklarının tedavisinde faydalanılır.

9. Olukdağı Kaynak Suyu

Korgun'un Olukdağı Yaylası'ndan çıkan ve içme suyu olarak değerlendirilen bu kaynak suyu böbrek taşlarını düşürür.

10. Acı Su

Kurşunlu ilçesine bağlı Sarıalan Köyü'nün Uzunoğlu Mahallesi'nde çıkan su romatizmal ağrılara, uyuz ve mayasıl hastalıklarına iyi gelir. Yöre halkı bu kaynak suyundan banyo yapmak suretiyle faydalanmaktadır.

11. Tercesu

Orta'nın Kalfat Kasabası'nda, kasabaya yaklaşık 2 km. uzaklıkta bulunan kaynak suyu alerjiye ve cilt hastalıklarına iyi gelir.

12. Karakocaş Kaplıcası

Şabanözü ilçesine yaklaşık 10 km. uzaklıkta bulunan Karakocaş Köyü'ndedir. Kaplıca kaynağından çıkan su alerjik kaşıntıların ve uyuz hastalığının tedavisinde yararlıdır.

13. Dalak Suyu

Yapraklı'nın Kavak Köyü'nden çıkan su hem insanlarda hem de hayvanlarda görülebilecek dalak hastalıklarına iyi gelir. Hasta hayvanlar buraya getirilir, hayvanlardan biri kaynak suyunun yanında kurban edilir.

Dalakla ilgili bir rahatsızlığı olan insanlar da kaynak suyundan içer, bu suyla banyo yaparlar.

14. Giciyik Suyu

Yapraklı'nın Tatlıpınar Köyü'nden çıkan kaynak suyundan alerjik kaşıntıların tedavisinde faydalanılmaktadır.

15. Kullar Suyu

Yapraklı'nın Kullar Köyü'nden çıkmaktadır. İçme suyu olarak böbrek taşlarını düşürmek için kullanılır.

D. NEBATİ KAYNAKLI TEDAVİ YÖNTEMLERİ

1. Acı Biber

Biber türünün acı olanıdır.

Acı biberin kurutulduktan sonra toz hâline getirilmişşi burkulmalara bağlı şişliklerin inmesi için çiğ et, soğan ve zeytinden hazırlanan karışımın içerisine katılır. Çiğ olarak dövülmüş kırmızı et, soyularak doğranmış kuru soğan ve çekirdekleriyle birlikte ezilmiş siyah zeytin iyice karıştırılır. İçerisine bir miktar acı biber ve karabiber katılır. Bu karışım incinme veya burkulmalara bağlı şişliklerin inmesi için şişen bölgeye sarılır.⁽¹⁾

Acı biber şeker hastalığına da iyi gelir. Tazesı veyâ kurutulmuşu yemeklerin yanında bol miktarda yenmelidir.⁽²⁾

2. Acı Elma

10 m kadar yükselebilen, beyaz veya pembe çiçekli ve dikensiz bir ağaçtır. Olgun meyveleri yenir. Acalma, acamuk, acı elma, acuk, ekşi elma, kivil, kratuna, sengeç, senkeç, yaban elması olarak da bilinir.⁽³⁾

Elma tipinde, yeşil renkli ve ceviz büyüklüğündeki meyveler kaynatılır suyu içilirse şeker hastalığına ve ishale iyi gelir.⁽⁴⁾

3. Acı Kelek

Sarı çiçekli, tüylü, çok yıllık otsu ve sürünücü bir bitkidir. Meyvelerinin usaresi müşhil olarak kullanılır. Şehir ve kasaba yakınlarındaki viraneliklerde yetişir. Güney Avrupa ve Türkiye’de yaygındır. Eşek hıyarı, acı dülek, acı

(1) Kaynak Kişi, Haçer Soysal – Körgün.

(2) Kaynak Kişi, Mehmet Demirci – Çankırı.

(3) Turhan Baytop, Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, TDK Yay. 578, Ank., 1997, s.99.

(4) Acı elma şeker hastalığının tedavisi için Orta ve Çerkeş’te ishalin tedavisi için Orta’da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Cevrinaz Cambaz – Orta ; Kıymet Saraçoğlu – Çerkeş.)

düvelek, acı kavun, cırtlak, cırtatan, hıyarcık, karga düveleği, şeytan keleş, yabani hıyar olarak da bilinir.⁽⁵⁾

Acı kelek meyvelerinin sıkılmasıyla elde edilen su, sinüzit, sarılık ve romatizma hastalığının tedavisinde kullanılır. Bu su, sinüzit ve sarılık hastalığında buruna damlatılır. Pamukla dizlere sürülürse romatizmal hastalıklara bağlı ağrıları giderir.⁽⁶⁾

4. Acı Yavşan

10 – 40 cm yükseklikte çok yıllık, sık tüylü ve beyaz çiçekli bir bitkidir. Toprak üstü kısımları iştah açıcı ve mide ağrılarını kesici olarak kullanılır. Acı ot, ak sedef otu, anababa kekiği, anababa kokusu, basur otu, beyaz ot, cadı, kepir yavşanı, mayasıl otu, meryem otu, oğlan otu, paryavşan, peryavşan, sancı otu, sıraca otu, yavşan otu olarak da bilinir.⁽⁷⁾

Bitkiye Çankırı'da "para yavşanı" denir. Para yavşanının taze veya kurutulmuşu kaynatılır suyu içilirse, hem iştahı açar hem de mayasıl hastalığına iyi gelir.⁽⁸⁾

5. Ada Çayı

50 –100 cm yükseklikte, morumsu mavi çiçekli, basit yapraklı çok yıllık ve çalimsı bir bitkidir. Orta Avrupa ve Batı Balkanlarda yabani olarak bulunur. Türkiye'de nadiren bahçelerde yetiştirilmektedir.⁽⁹⁾

(5) Turhan Baytop, Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, TDK Yay. 578, Ank., 1997, s. 102. ; Turhan Baytop, Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi, İst., 1984, s.231.

(6) Acı kelek suyu sarılık hastalığının tedavisi için Çankırı (Merkez) da ve Yapraklı'da ; romatizmal ağrıların tedavisi için Çankırı (Merkez) da ; sinüzit hastalığının tedavisi için Eldivan'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Perihan Temur – Çankırı, Emine Koç – Yapraklı, Mustafa Çakır – Eldivan)

(7) Turhan Baytop, Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, TDK Yay. 578, Ank., 1997, s.20.

(8) Para yavşanı mayasıl hastalığının tedavisi için Kızılırmak ve Yapraklı'da ; iştah açıcı olarak Kızılırmak'ta kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Önder Gökçe – Kızılırmak, Emine Koç – Yapraklı.)

(9) Turhan Baytop, Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi, İst., 1984, s.156.

Çankırı halk hekimliğinde ada çayı kanser hastalığının tedavisinde kullanılmaktadır. Bitkinin kurutulmuşu kaynatılır ve suyu çay olarak içilir. ⁽¹⁰⁾

Ada çayı türünün yapraklı ve çiçekli dallarından elde edilen elma yağı gaz söktürücü olarak kullanılır. Bu uçucu yağ gazı olan bebeğin avuç içlerine, ayak altlarına, göbeğine ve damağına az miktarda sürülmelidir. ⁽¹¹⁾

6. Ardıç

1-7 m yükseklikte, kışın yaprağını dökmeyen bir ağaççıktır. Yapraklar dar, sivri uçlu ve 6-18 mm uzunlukta, meyve 6-9 mm büyüklüğünde, 3 tohumlu, önce yeşil, ve olgunlukta parlak mavimsi siyah renklidir. Üzerinde ince bir mum tabakası bulunur. Orta Avrupa'da yaygın bir bitkidir. Memleketimizde yalnız Trakya'da ve az miktarda bulunur. ⁽¹²⁾

Halk hekimliğinde bu bitkinin meyveleri kullanılır. Ardıç meyvesi kaynatılır suyu içilirse nefes darlığına, bronşite ve çeşitli iç hastalıklarına iyi gelir. ⁽¹³⁾

7. Arpa

Buğdaygiller familyasından, tohumları ve otsu kısımları hayvan yemi olarak kullanılan, ülkemizde geniş bir alanda kültürü yapılan bir yıllık otsu bitkidir. ⁽¹⁴⁾

Halk hekimliğinde arpanın hem kendisi hem de öğütülerek toz hâline getirilmiş olan arpa unu kullanılır.

(10) Kaynak Kişi, Samet Ceyhan – Orta.

(11) Kaynak Kişi, Güzin Kılıçoğlu – Şabanözü.

(12) Turhan Baytop, Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi, İst., 1984, s.168.

(13) Ardıç meyveleri nefes darlığı ve bronşit için Orta'da ; iç hastalıkları için Yapraklı'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Mustafa Doğan – Orta, Şefika Karaman – Yapraklı.)

(14) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, Biyoloji Terimleri Sözlüğü, TDK Yay. 699, Ank., 2000, s.55.

Arpa, kaynatılarak suyu içilirse soğuk algınlığına ve şeker hastalığına iyi gelir. ⁽¹⁵⁾ Bu su verem hastalığında bir gece dışarıda bekletilerek içilmelidir. ⁽¹⁶⁾

Üşütme, rüzgâr çarpması veya cereyanda kalma sonucu vücudun farklı bölgelerinde meydana gelebilecek ağrıların tedavisinde ; arpa bir tepsi veya geniş bir tencerede iyice ısıtıldıktan sonra bir beze dökülür. Ağıran bölge sıcak arpaya denk gelecek şekilde yatırılır. ⁽¹⁷⁾

Arpa ununun kaynayan suyun içerisine atılıp bir miktar karıştırılmasıyla elde edilen arpa unu lapası düşme veya ani hareketlerden kaynaklanan incinmelere bağlı ağrılarda ağıran bölgeye sarılır. ⁽¹⁸⁾

Çıkıklarda, kırıkçı veya çıkıkçılar tarafından çıkan kemik zeytinyağıla ovularak yerine oturtulur, ardından arpa unu, kil, nane, tereyağı ve tahin karışımı çıkığın olduğu bölgeye sarılır. ⁽¹⁹⁾

8. Ayva

Gülgiller familyasından, yapraklarını döken, doğal olarak Kafkasya ve Kuzey İran'da yayılış gösteren ülkemizde meyvesi için yetiştirilen bir türdür. ⁽²⁰⁾

Ayva yaprağının kaynatılmasıyla elde edilen su (ayva çayı) sarılık ve şeker hastalığına iyi gelir, öksürüğü keser. ⁽²¹⁾ Mayasıl hastalığında hastalıklı bölge ayva çayının buğusuna tutulur. ⁽²²⁾

(15) Kaynak Kişi, Denye Akbıyık – Eldivan.

(16) Kaynak Kişi, Şefika Karaman – Yapraklı.

(17) Kaynak Kişi, Denye Akbıyık – Eldivan.

(18) Kaynak Kişi, Zeliha Soysal – Korgun.

(19) Kaynak Kişi, Rahime Akpunar – Orta.

(20) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, Biyoloji Terimleri Sözlüğü, TDK Yay. 699, Ank., 2000, s.66.

(21) Ayva çayı sarılık hastalığının tedavisi için Çerkeş ; şeker hastalığının tedavisi için Şabanözü ; soğuk algınlığına bağlı öksürüğün tedavisi için Çankırı (Merkez) ve Kurşunlu'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Perihan Uzunharman – Çerkeş, Hacer Somuncu – Şabanözü, Dursun Çakır – Çankırı, Emine Zincirkıran – Kurşunlu)

Şeker hastalığı ve yüksek tansiyonun tedavisi için ayva yaprağı ceviz yaprağıyla kaynatılmalı ve suyu içilmelidir. ⁽²³⁾ Öksürüğü kesmesi için kaynatılan ıhlamur çayının içerisine, kaynarken tercihen ayva çekirdeği atılabilir.

9. Badem Yağı

Badem türünün acı veya tatlı varyetelerinin olgun tohumlarından soğukta sıkma ile elde edilen, soluk sarı renkli, hafif kokulu ve ceviz tadında bir sabit yağdır. ⁽²⁴⁾

Badem yağı halk hekimliğinde saç dökülmelerini ve doğumdan sonra kadınların göbek derisinde oluşabilecek çatlakları engellemek için kullanılır.

Saç diplerine sürülen badem yağı saçları kuvvetlendirir, saç dökülmelerini engeller. ⁽²⁵⁾

Hamile kadınlar hamilelik süresi boyunca sabah ve akşam göbeklerin badem yağı sürerlerse doğumdan sonra göbek derisinde oluşabilecek çatlaklıkları engellemiş olurlar. ⁽²⁶⁾

10. Bağa (Sinir Otu)

Sinir otugiller familyasından, yaprakları genellikle tabanda rozet şeklinde olan, çiçekleri gösterişsiz, çok yıllık otsu bitkilerdir. ⁽²⁷⁾

Halk arasında ateş yaprağı, bağa yaprağı, beşdamar otu, boğa yaprağı, damar otu, damar yaprağı, kırksinir otu, pağa yaprağı, siğil yaprağı, sinsek, sinirli ot, sinir otu, yedi damar otu, yilandili, yılan otu gibi adlarla da anılır. ⁽²⁸⁾

(22) Kaynak Kişi, Ali Ergül – Şabanözü.

(23) Kaynak Kişi, Ahmet Alakır – Kurşunlu.

(24) Turhan Baytop, Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi, İst., 1984, s.175.

(25) Kaynak Kişi, Ayten Ergül – Şabanözü.

(26) Kaynak Kişi, Mahmure Gökçe – Kızılırmak.

(27) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s.597.

(28) Turhan Baytop, Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, TDK Yay. 578, Ank., 1997, s.40.

Çankırı'da bitkiye siğil yaprağı, sinirli ot, sinir otu veya damar otu denir. Bitkinin yaprakları yara iyi edici olarak kullanılır. Yapraklar üzerine sarıldığı yara veya çıbanların kısa sürede kurumalarını sağlar. ⁽²⁹⁾ Özellikle çıban ve ayak parmaklarında oluşabilecek mantarların tedavisinde siğil yaprağı ısıtılarak kullanılır; ancak sarılacağı çıban veya mantarın üzerine önce hafifçe zeytinyağı sürülmeli ardından ısıtılmış yaprak sarılmalıdır. ⁽³⁰⁾

Siğil yaprağı kaynatılarak suyu içilirse kandaki mikropları temizler, kadın hastalıklarına bağlı iltihapları söker. ⁽³¹⁾

11. Bamya

Ebegümecigiller familyasından, meyveleri müsilaj bakımından zengin, ülkemizde kültürü yapılan bir bitkidir. ⁽³²⁾

Bacak ağrılarında, bacaklardaki şişmelerde sütle bamya kaynatılır. Ağıran veya şişen bölgeye sarılır. Damar tıkanıklığına bağlı olduğu sanılan ağrılarda da bamya aynı şekilde tatbik edilebilir. ⁽³³⁾

Tohumu ezilerek yenirse solunum yolu enfeksiyonuna iyi gelir. ⁽³⁴⁾

12. Böğürtlen

1-2 m yükseklikte, beyaz veya pembe çiçekli ve kuvvetli dikenli bitkilerdir. Meyveleri taze hâlde yenir. Ezmesi veya şurubu yapılır. Yaprakları kabız olarak kullanılan. Avat, böğürtlen, böğürtleğin, böğürtlemen, böğürtlem, börtleğin, börtlen, börtlenge, börtliem, börtliyen, bövürtlen, bubumka, buğurtlen, büğürtlen, büldürgen, büyürten, diken çileği, diken dutu,

(29) Siğil yaprağının yara iyi edici olarak Bayramören, Çerkeş, Eldivan, Ilgaz, Korgun ve Orta'da kullanıldığı tespit edilmiştir (Kaynak Kişiler, Emine Pamukçu – Bayramören, Perihan Uzunharman – Çerkeş, Denye Akbıyık – Eldivan, Recep Demirel – Ilgaz, Hacer Soysal – Korgun, Hecar Akpunar – Orta)

(30) Kaynak Kişi, Hanım Çitçi – Kurşunlu.

(31) Kaynak Kişi, Hacer Soysal – Korgun.

(32) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s.75.

(33) Kaynak Kişi, Semine Akpunar – Orta.

(34) Kaynak Kişi, Ali Ergül – Şabanözü.

fık otu, fiske, fisko, fukuku, fuska, gürüzüm, hamdakuka, karamama, karamanca, kara mancar, karantı, kara diken, karantı diken, kedi dutu, kür, kürmez, mihra, moloş, moloşa, mor menik, pisko, yabancı üzün olarak da bilinir. ⁽³⁵⁾

Halk hekimliğinde bitkinin kökü ve suyu kullanılır. Meyvelerin sıkılmasıyla elde edilen böğürtlen suyu sarılık hastalığına iyi gelir. ⁽³⁶⁾

Bitkinin kökleri kuru soğanın kabuklarıyla birlikte kaynatılır; suyu kısır kadınlara gebe kalmaları için içirilir. ⁽³⁷⁾

13. Ceviz

Cevizgiller familyasından, meyvesi için yetiştirilen 30 m. kadar yükselebilen, kerestesi değerli bir bitkidir. ⁽³⁸⁾

Ceviz meyvesi saf balla karıştırılarak gece korkan çocuklara yedirilir. ⁽³⁹⁾ Yaprakları ayva yaprağıyla beraber kaynatılır içilirse şeker ve tansiyona iyi gelir. ⁽⁴⁰⁾ Vücuttaki sivilcelerin geçmesi için ceviz yaprağı kaynatılmalı suyuyla banyo yapılmalıdır. ⁽⁴¹⁾

14. Çam Katranı

Kızıl çam veya kara çam türünün çıralı kök ve gövde parçalarının yakılması ile elde edilir. Siyah renkli, bal kıvamında, özel ve kuvvetli kokulu kalın bir sıvıdır. ⁽⁴²⁾

(35) Turhan Baytop, Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, TDK Yay. 578, Ank., 1997, s.53.

(36) Kaynak Kişi, Hanım Çiftçi – Kurşunlu.

(37) Kaynak Kişi, Samet Ceyhan – Orta.

(38) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s.121.

(39) Kaynak Kişi, Perihan Temur – Çankırı.

(40) Kaynak Kişi, Ahmet Alakır – Kurşunlu.

(41) Kaynak Kişi, İsmail Karatay – Çankırı.

(42) Turhan Baytop, Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi, İst., 1984, s.277.

Katran hayvanlarda görülen kırık ve çıkıklarda, kırık veya çıkığın olduğu bölgeye sarılır. ⁽⁴³⁾

15. Çam Kozalağı

Çam ağaçlarının üzerinde bulunan kozalaklardır. Çam kozalağının henüz açılmamış yeşil olanı kaynatılır suyu içilirse astım hastalığına iyi gelir. İçilmek üzere hazırlanmış çayın demliğine bir tane atılırsa soğuk algınlığına bağlı öksürüğü keser. ⁽⁴⁴⁾

16. Çam Reçinesi

Çam ağaçlarının gövdesinde oluşan açık veya koyu sarı renkli, parlak, kolaylıkla kırılabilir bir maddedir. ⁽⁴⁵⁾

Çam reçinesi trafik veya iş kazaları sonucu oluşmuş derin ve kısa sürede iyileşmeyen yaraların tedavisinde kullanılır. Bu tür yaraların üzerine sade olarak sarılabileceği gibi tereyağı ve balla veya tarçınla karıştırarak da sarılabilir. Nasırlaşmış yaralara sarılmadan önce yaranın üzeri sıcak çayla pansuman yapılmalıdır. ⁽⁴⁶⁾

Mide ağrısının tedavisi için reçine ağızda sakız gibi çiğnenir veya ezilerek toz hâline getirilmiş leblebiyle karıştırılarak sabahları aç karna yenir. ⁽⁴⁷⁾

(43) Kaynak Kişi, Mevlüt Börekçi – Orta.

(44) Çam kozalağının astım hastalığının tedavisi için Eldivan; soğuk algınlığına bağlı öksürüğün tedavisi için Bayramören'de kullanıldığı tespit edilmiştir. (Kaynak Kişiler, Gülhanım Güven – Eldivan, Hüseyin Muratoğlu – Bayramören, Zekeriya Ateş – Bayramören, Oktay Yavuz – Bayramören.)

(45) Turhan Baytop, Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi, İst., 1984, s.199.

(46) Çam reçinesi kazalar sonucu oluşmuş derin ve kısa sürede iyileşmeyen yaraların tedavisi için sade olarak Orta ve Eldivan'da; Tereyağı ve balla karıştırılarak veya sadece tarçınla karıştırılarak Bayramören'de kullanılmaktadır. Eldivan'da özellikle nasırlaşmış yaralara sarılmadan önce yaranın üzerine çayla pansuman yapılır. (Kaynak Kişiler, Ayten Koçak – Orta, Mustafa Uğur – Eldivan, Hüseyin Muratoğlu – Bayramören, Zekeriya Ateş – Bayramören, Oktay Yavuz – Bayramören.)

(47) Çam reçinesi mide ağrıların tedavisi için sakız olarak Orta'da; leblebi tozuyla karıştırılarak Yapraklı'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Fatma Akpunar – Orta ; Şefika Karaman – Yapraklı.)

17.Çay

Çaygiller familyasından, çiçekleri er dişi, nadiren tek eşeyli, kapsül tipi meyveleri olan, genç yaprakları toplanıp özel metotlarla kurutularak içecek olarak kullanılan, ülkemizin Doğu Karadeniz bölgesinde kültürü yapılan, asıl vatanı Çin ve Japonya olan, her dem yeşil, ağaççık yada çalı formundaki bitkilerdir. ⁽⁴⁸⁾

Çay kuru halde yoğurdun içerisine katılarak yenirse ishali keser. Yine ishalin tedavisi için çayın demi fazla olanı içilmelidir. ⁽⁴⁹⁾

Saç dökülmelerini engellemek için saçlar demli çayla yıkanır. Nasırlaşmış yaralara kısa sürede kuruması ve kaybolması için çam reçinesi sürülür; ancak bundan önce yaranın üzeri sıcak çayla pansuman yapılmalıdır. ⁽⁵⁰⁾ Çay demlendiği demliğin içerisine açılmamış yeşil çam kozası atılarak içilirse soğuk algınlığına bağlı öksürüğü keser. ⁽⁵¹⁾ Aşırı soğuk algınlığına bağlı hastalıklarda hasta terletilmek isteniyorsa içerisine az miktarda karabiber katılmış çay içirilmelidir. ⁽⁵²⁾

18.Çörek Otu

20 – 50 cm. yükseklikte, bir yıllık mavi çiçekli ve otsu bir bitkidir. Anadolu'da yabanî olarak bulunduğu gibi, Orta Anadolu'da ekimi de yapılmaktadır. Ekmek, pide ve çöreklerin üzerine koku vermek için konur. Cöcce, cöccem, cüccem, cüccum, cütcan, çöre otu, karaca, karaca occanı, karaca otu, kara çörek, otçam, siyah kimyon gibi isimlerle de anılır. ⁽⁵³⁾

(48) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s.132.

(49) Kaynak Kişi, Hatice Koca – Kurşunlu.

(50) Çay suyu saç dökülmelerini engellemek için Şabanözü'nde ; yaraların pansumanı için Eldivan'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Ayten Ergül – Şabanözü, Mustafa Uğur – Eldivan.)

(51) Kaynak Kişiler, Hüseyin Muratoğlu – Bayramören ; Zekeriya Ateş – Bayramören.

(52) Kaynak Kişi, Hacer Akpunar – Orta.

(53) Turhan Baytop, Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, TDK Yay. 578, Ank., 1997, s.77.

Çörek otu balla karıştırılır yenirse mide ağrısına iyi gelir, öksürüğü keser. ⁽⁵⁴⁾ Mide ağrısı için damla sakızı ve bal karışımının içine de katılabilir. ⁽⁵⁵⁾

Çörek otu eskiden sarımsakla birlikte bir çikin yapılır, çocuğu olmayan kadınların döl yolundan içeri sokulurmuş. ⁽⁵⁶⁾

19. Damla Sakızı

İri taneli, parlak ve çok sevilen bir tür sakızdır. ⁽⁵⁷⁾

Damla sakızı bronşit ve mide ağrısının tedavisinde kullanılır. Nöbet şekeriyle birlikte havanda dövülerek yenirse bronşite iyi gelir. ⁽⁵⁸⁾ Mide ağrısında balla karıştırılıp yenmelidir. Mide ağrısının tedavisi için yenen bal ve nöbet şekeri karışımının içersine çörek otu da katılabilir. ⁽⁵⁹⁾

20. Domates

Patlıcangiller familyasından, sarı çiçekli, yuvarlak ya da oval kırmızı renkli, bakka tipi meyvesi olan, salgı tüyleri bulunan, ülkemizin her tarafında kültürü yapılan bir türdür. ⁽⁶⁰⁾

Domates halk hekimliğinde nasırların tedavisinde kullanılır. Dilim dilim doğranarak çiğ halde nasırların üzerine sarılır. ⁽⁶¹⁾

(54) Çörek otu balla birlikte mide ağrısının tedavisi için Atkaracalar'da ; öksürüğün tedavisi için Yapraklı'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Fatma Sancı – Atkaracalar, Emine Koç - Yapraklı)

(55) Kaynak Kişi, Yüksel Baloğlu – Bayramören.

(56) Kaynak Kişi, Semine Akpunar – Orta.

(57) Türkçe Sözlük, TDK Yay. 549, TTK Basım Evi, Ank., 1998, s.525.

(58) Kaynak Kişi, Hanım Çiftçi – Kurşunlu.

(59) Damla sakızı mide ağrısının tedavisi için Çankırı (Merkez)'da balla, Böyramören'de bal ve çörekotuyla karıştırılarak kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Eren Karpuzcu – Çankırı, Yüksel Baloğlu – Bayramören)

(60) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s.183.

(61) Kaynak Kişi, Gülüman Akpunar – Orta.

21. Dut

Dutgiller familyasından, yaprak ve meyveleri için Türkiye'de yetiştirilen ak dut, kara dut, mor dut gibi çeşitleri olan ağaçsı bir bitkidir. ⁽⁶²⁾

Halk hekimliğinde dut şurubu kullanılır.

Dut meyvelerinin az miktarda toz şekerle kaynatılarak sıcak halde bir bezden süzülmesiyle elde edilen bu şurup öksürüğe iyi gelir. Bu sebeple öksüren kişilere dut şurubu içirilir. ⁽⁶³⁾

Çankırı halk hekimliğinde kara dut meyvelerinin suyu eskiden göz ağrılarınin tedavisinde kullanılır ; meyvelerden sıkılan su ağrıyan göze bir damla damlatılmış. ⁽⁶⁴⁾

22. Ebe Gümeci

Ebegümecigiller familyasından, Malva cinsi türlerine ait tek yada çok yıllık, yaprakları sebze olarak kullanılan, beyaz yada pembe çiçekli, otsu bitkilerin genel adıdır. Ebem gümeci de denir. ⁽⁶⁵⁾

Ebe gümeci otu ıspanak gibi pişirilip yenir veya kaynatılarak suyu içilirse çeşitli iç hastalıklarına iyi gelir. ⁽⁶⁶⁾ Suda haşlanarak mayasıl hastalığında hastalığın olduğu bölgeye, romatizmal bacak ağrılarında bacaklara sarılır. ⁽⁶⁷⁾ Bitkinin kökü kaynatılır, suyu bronşit hastalığının tedavisi için içilir. ⁽⁶⁸⁾

(62) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s. 188.

(63) Kaynak Kişiler, Yüksel Baloğlu – Bayramören, Mehmet Muratoğlu – Bayramören.

(64) Kaynak Kişi, Hanim Çiftçi – Kurşunlu.

(65) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s. 191. ; Turhan Baytop : Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi, İst., 1984, s.226.

(66) Kaynak Kişi, Mühibe Akkaya – Orta.

(67) Ebe gümeci otu mayasıl hastalığı için Kurşunlu ve Orta'da romatizmal bacak ağrıları için Korgun ve Orta'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Emine Aytaç – Kurşunlu, Sebahat Karakoç – Korgun, Fatma Memiş – Orta.)

(68) Kaynak Kişi, Ali Ergül – Şabanözü.

23. Ekmek

Ekmek halk hekimliğinde ufak kazalar sonucu meydana gelebilecek şişliklerin tedavisinde kullanılır.

Ufak kazalar sonucu meydana gelebilecek anî şişmelerde ekmek ağızda çiğnenir, sade olarak veya toz şekerle karıştırılarak şişen bölgeye bastırılır. ⁽⁶⁹⁾

24. Elma

Gülgiller familyasından, çiçekleri pembe yada beyaz, yapraklarını döken, ülkemizde meyvesi için kültürü yapılan bir türdür. ⁽⁷⁰⁾

Elma mide ağrısına iyi gelir. ⁽⁷¹⁾ Bademcikler şiştiğinde rendelenerek veya pişirildikten sonra ezilerek boğaza sarılır. ⁽⁷²⁾

Orta büyüklükte bir sarı elma çivi benzeri bir nesneyle 7-8 yerden delinir. İçi boş olan bir çelik tencereye oturtulur. Kapağı kapatılan tencere çok hafif ateşin üzerine konur. Bir müddet sonra tencerenin içindeki elma suyunu bırakır. Bu su içilirse bronşit hastalığına iyi gelir. ⁽⁷³⁾

25. Erik Zamkı

Erik ağacının gövde ve dallarında meydana gelen zamktır. Kirli sarı renkli, az çok saydam ve değişik parçalardan oluşur. Suda kısmen çözünür. Acımsı ve buruk lezzetlidir. ⁽⁷⁴⁾

(69) Kaynak Kişi, Nigâr Kartarla – Kurşunlu.

(70) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s.199.

(71) Kaynak Kişi, Songül Gönül – Orta.

(72) Elmanın bademciklerin şişmesine bağlı boğaz ağrılarının tedavisi için Çankın, Kızıl-ırmak, Orta, Şabanözü ve Yapraklı'da kullanıldığı tespit edilmiştir. 8Kaynak Kişiler, Dursun Çakır – Çankın, Önder Gökçe – Kızılırmak, Yakup Özen- Orta, Şerife Yumrucak – Şabanözü, Şefika Karaman – Yapraklı)

(73) Kaynak Kişi, Güzin Kılıçoğlu – Şabanözü.

(74) Turhan Baytop, Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi, İst., 1984, s.301.

Erik zambkı üzerine sarıldığı çıbanların kısa sürede deşilip kurummasını sağlar. ⁽⁷⁵⁾

26. Erzurum Şekeri

Erzurum şeker fabrikasında doğu illerine özgü üretilen sert küp şekerdir. ⁽⁷⁶⁾

Sert olması sebebiyle "kaya şekerı" de denen bu küp şeker türü Erzurum'da üretildiğı için daha çok Erzurum şekerı olarak bilinmektedir.

Erzurum şekerlerinin odun korunda yanmasıyla çıkan duman, bademciklere faydalıdır. Bademcikler şiştiğinde 7-8 adet Erzurum şekerı korun üzerine atılmalı ve ağız açılarak bademcikler yanan şekerin dumanına tutulmalıdır. ⁽⁷⁷⁾

27. Gelincik Çiçeğı

Gelincikgiller familyasından 60 cm kadar yükselebilen, kırmızı çiçekli, bir yıllık ve otsu bitkilerdir. Yapraklar parçalı, çiçekler kırmızı renkli, petallerin dip kısmı siyah lekeli veya lekesizdir. Meyve tüysüz ve fıçı biçiminde, çok tohumlu bir kapsüldür. Anadolu'da yaygın bir türdür. Yol kenarları ve ekin tarlaları içinde bol olarak yetişir. Alvala, arıgülü, aş otu, börek otu, çaplançanak, düğmeli ot, gagaç, gelincik mancarı, gelineli, gelin gülü, gelinkadın, gelin otu, gündüz gülü, gülgülü, hütüdü, ibitçe, ibibitçe, kahma, kahmacık, kakma, kangılıs, kapçık, kapçık otu, kapıncak, kapırcak, kapurcak, karagöz, karakazançık, köpeklolosu, malaşa, mümülü, titregızım, tultuk, vıccı vıccı, yordanlı olarak da bilinir.

(75) Kaynak Kişi, İsmail Karatay – Çankırı.

(76) Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C. VIII, İst., 1986, s.3801.

(77) Kaynak Kişi, Mahmure Gökçe – Kızılırmak.

Türkiye’de 16 kadar tek yıllık gelincik türü yetismekte ve bunların petallari, birbirinden ayrılmaksızın, halk arasında gelincik çiçeği olarak bilinmektedir.⁽⁷⁸⁾

Kurutulmuş gelincik çiçekleri kaynatılarak suyu içilirse sarılık hasatlığına iyi gelir. Bu suyla yüzünü yıkayanların cildi pürüzsüz bir hâl alır, güzelleşir.⁽⁷⁹⁾

28. Geven

Çok yıllık, dikenli ve yastık biçiminde bir dağ bitkisidir. Bazı türlerin gövdelerinden kitre zamkı elde edilir. Dikenleri yakıldıktan sonra hayvan yemi olarak kullanılır. Bazı türlerinin kökleri Konya bölgesinde, deli çöven adı altında çöven yerine satılmaktadır. Doğu Anadolu bölgesinde çiçekleri çiğ olarak yenir. Çekme, gön, kovan, ketire, ketre, keven adlarıyla da anılır.⁽⁸⁰⁾

Çankırı halk hekimliğinde geven böbrek taşlarını düşürmek amacıyla kullanılır. Bunun için bitki köküyle birlikte kaynatılmalı ve suyu içilmelidir.⁽⁸¹⁾

29. Greyfurt

Turunçgiller familyasından, ülkemizin Akdeniz kıyılarında meyveleri için kültürü yapılan, her dem yeşil bir bitkidir.⁽⁸²⁾

Greyfurt romatizma hastalığına iyi gelir. Meyve yenmeli veya sıkılarak suyu içilmelidir.⁽⁸³⁾

(78) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s. 241. ; Turhan Baytop, Türkçe Bitki Adları Sözlüğü,TDK Yay. 578, Ank., 1997, s.113.;Turhan Baytop, Türkiye’de Bitkiler ile Tedavi, İst., 1984, s.234.

(79) Gelincik çiçeği sarılık hastalığının tedavisi için Çerkeş’ta, cildin güzelleşmesi, pürüzsüz, bir hâl alması için Orta’da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Kıymet Saraçoğlu – Çerkeş, Emine Saraçoğlu – Orta)

(80) Turhan Baytop, Türkiye’de Bitki Adları Sözlüğü,TDK Yay. 578, Ank., 1997, s.115.

(81) Kaynak Kişi, Hanım Çiftçi – Kurşunlu.

(82) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s.259.

(83) Kaynak Kişi, Gülhanım Güven – Eldivan.

30. Gürgen

Gürgengiller familyasından, kışın yapraklarını döken, Karadeniz kıyılarındaki ormanlarımızda çok yetişen, kerestesi beğenilen bir ağaçtır.⁽⁸⁴⁾

Halk hekimliğinde gürgen ağacının gövde ve dallarında bulunan gürgen reçenesi kullanılır. Bu reçine aç karna yenirse nefes darlığına iyi gelir.⁽⁸⁵⁾

31. Hamur

Halk hekimliğinde hamur ezilme, burkulma ve incinmeler sonucu meydana gelebilecek ağrı ve şişliklerin tedavisinde kullanılır. Böyle durumlarda yeterli miktarda ekmek hamuru incinen, ağıran veya şişen bölgeye sarılır.⁽⁸⁶⁾

32. Hatmi

2 m kadar yükselebilen bir veya çok yıllık, tüylü, genellikle büyük beyaz, sarı veya kırmızı çiçekli ve otsu bitkilerdir. Bazı türlerin çiçek ve yaprakları yumuşatıcı olarak kullanılır. Anadolu'da oldukça yaygındır. Sulak yerler, dere kenarları ve tarla kenarlarında bulunur. Deve gülü, hıra, hire, hırı, hitmiye, silindir çiçeği olarak da bilinir.⁽⁸⁷⁾

Çankırı halk hekimliğinde, hatmi çiçeğinin adı "gül hatmi, gül fatma" olan türü kullanılmaktadır. Çiçekleri pembe, kırmızı veya mor renkli olan bu tür, bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

(84) Turhan Baytop, Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, TDK Yay. 578, Ank., 1997, s.125.; Türkçe Sözlük, TDK Yay. 549, TTK Basım Evi, Ank., 1998, s.913.

(85) Kaynak Kişi, Şefika Karaman – Yapraklı.

(86) Kaynak Kişi, Esma Gökmen – Çankırı (Aşağı Yanlar Köyü).

(87) Turhan Baytop, Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, TDK Yay. 578, Ank., 1997, s.131.; Turhan Baytop, Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi, İst., 1984, s.249.

Gül hatmi çiçeği astım hastalığının ve sürekli öksürüğün tedavisinde kullanılır. Kurutulmuş çiçekler kaynatılarak suyu içilirse astım hastalığına iyi gelir, öksürüğü keser. ⁽⁸⁸⁾

33. İhlamur

Kışın yapraklarını döken sarımsı veya beyazımsı çiçekli ağaçlardır. Çiçek durumları göğüs yumuşatıcı olarak kullanılır. ⁽⁸⁹⁾

Farklı bölgelerde nezle, grip, soğuk algınlığı, öksürük gibi rahatsızlıklar için sıklıkla kullanılan ihlamur, Çankırı halk hekimliğinde de benzeri hastalıkların tedavisinde kullanılmaktadır.

İhlamur çayı soğuk algınlığına bağlı bademcik, boğaz ağrılarına, mide ağrısına iyi gelir, kalbi ve bağırsakları yumuşatır. Öksürüğü kesmesi için sade olarak içilebileceği gibi, ayva çekirdeğiyle beraber kaynatılarak da içilebilir. ⁽⁹⁰⁾

34. Isırgan Otu

Isırganotugiller familyasından 50-150 cm yükseklikte, yakıcı, bir veya çok yıllık otsu bitkilerdir. Genç dalları pazarlarda satılır ve ıspanak gibi pişirilerek sebze olarak yenir. Tek başına veya yumurta ile birlikte yağda kavrulduktan sonra üzerine yoğurt dökülerek hazırlanan yemeğe Borana denir. Türkiye'de 5 ısırgan türü bulunmakta ve bunların genç dalları bir ayırım yapılmadan sebze olarak kullanılmaktadır. Halk arasında ağdalak, cıncar, cıncar, cızlagan, cızgan, cızlağan, cıncar, çıncar, dakırdalak, dala diken,

(88) Gül hatmi astım hastalığının tedavisi için Şabanözü'nde; öksürüğün tedavisi için Çankırı'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Güzin Kılıçoğlu – Şabanözü, Eren Karpuzcu – Çankırı.)

(89) Turhan Baytop, Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, TDK Yay. 578, Ank., 1997, s.138.

(90) İhlamur çayının özellikle soğuk algınlığından kaynaklandığı düşünülen öksürük, mide ağrısı, grip gibi hastalıklar için Çankırı, Bayramören, Çerkeş, Kurşunlu ve Orta'da kullanıldığı tespit edilmiştir. (Kaynak Kişiler, Mehmet Demirci–Çankırı, Dursun Çakır–Çankırı, Halime Ertan–Bayramören, Hamide Bal–Çerkeş, Sevgi Yiğit–Kurşunlu, Emine Zincirkıran–Kurşunlu, Mevlüt Börekçi–Orta.)

dalagan, dalayan diken, dalgan, dalıgan, erinç, gezgez, geznik, gıcıkdan otu, gidişgen otu, ısırgı, dancak otu, sırgan, sırgan otu, yığınç olarak da bilinir. ⁽⁹¹⁾

Halk hekimliğinde çok yaygın bir kullanım alanına sahip olan ısırgan otu bugün, kanser, astım, romatizma, böbrek, şeker, mide ülseri, yüksek tansiyon gibi bir çok ciddi hastalığa karşı ilâç olarak kullanılmaktadır.

Isırgan ıspanak gibi pişirilerek yenirse mayasıl, astım, kanser hastalığına ⁽⁹²⁾, kaynatılır suyu içilirse nefes darlığına, kanser, şeker, romatizma, yüksek tansiyon, mide ülseri gibi hastalıklara iyi gelir. Isırgan suyu kabızlığı giderir, böbrek taşını düşürür. Saç dökülmelerini engellemek için saçlar ısırgan suyuyla yıkanmalıdır. ⁽⁹³⁾

Romatizmal hastalıklara bağlı ağrılarda, diz ve bacak ağrılarında çiğ olarak veya haşlanarak dizlere, bacaklara sarılabilir. ⁽⁹⁴⁾

Isırgan tohumları balla karıştırılıp yenirse mide ülserine iyi gelir, böbreklerdeki kumu döker. Kanser hastalığında bu karışım aç karna yenmelidir. ⁽⁹⁵⁾ Isırgan tohumu bal karışımı, içersine yumurta sarısı katılarak yenirse yüksek tansiyona iyi gelir. ⁽⁹⁶⁾

(91) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s. 293. ; Turhan Baytop, Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, TDK Yay. 578, Ank., 1997, s.139.

(92) Isırgan yemeği kanser hastalığı için Çerkeş'te, mayasıl, astım ve kanser hastalıklarını tedavisi için Orta'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Perihan Uzunharman – Çerkeş; Hatice Akpunar – Orta; Fatma Memiş – Orta).

(93) Isırgan suyu, nefes darlığı için Atkaracalar ve Çerkeş'te ; Kanser hastalığı için Orta ve Çerkeş'te; şeker hastalığı için Orta'da; romatizmal ağrılar için Şabanözün'de; yüksek tansiyon için Kurşunlu'da; mide ülserinin tedavisi için Atkaracalar'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Fatma Sancı – Atkaracalar, Perihan Uzunharman – Çerkeş, Semine Akpunar – Orta, Ayten Ergül – Şabanözü, Muhittin Zincirkıran – Kurşunlu) Isırgan suyu kabızlık için Orta'da; böbrek taşlarını düşürmek için Çankırı (merkez) 'da ; Saç dökülmelerini engellemek için Şabanözü'nde kullanılır. (Kaynak Kişiler, Gülüman Akpunar – Orta, Mehmet Demirci – Çankırı, Ayten Ergül – Şabanözü).

(94) Kaynak Kişiler, Osman Tüzünel – Bayramören; Emine Zincirkıran – Kurşunlu.

(95) Bu karışım mide ülseri için Kurşunlu'da; Böbrek taşı düşürmek ve kanser hastalığının tedavisi için Orta'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Emine Zincirkıran – Kurşunlu, Mühibe Akkaya – Orta, Hacer Akpunar – Orta)

(96) Kaynak Kişi, Muhittin Zincirkıran – Kurşunlu.

Isırgan yaprakları yılan sokmalarında yılanın soktuğu bölgeye sürülürse zehirin dağılmasını önler. ⁽⁹⁷⁾ Yaprakların çok az miktarda yağla kavrulmuşu bademcikler şiştiğinde boğaza sarılır. ⁽⁹⁸⁾ Kurutulmuş yapraklar süzme balla karıştırılarak yenirse astım hastalığına iyi gelir. ⁽⁹⁹⁾

35. İncir

Dutgiller familyasından süt taşıyan ve kışın yaprağını döken ağaç veya ağaççık. Türkiye'de yabancı olarak yetiştigi gibi, meyvesi için, özel olarak da yetiştirilmektedir. ⁽¹⁰⁰⁾

Halk hekimliğinde, incir ağacının dallarından çıkan süt deride özellikle ellerde oluşan ve siğil adı verilen zararsız, pürüklü küçük ırların tedavisinde kullanılır. Bu süt üzerine sürüldüğü siğillerin kısa sürede kuruyup, kaybolmalarını sağlar. ⁽¹⁰¹⁾

36. Kabak

Kabakgiller familyasından, çiçekleri huni şeklinde ve sarı renkli, ovaryum alt durumlu, etli ve olgunlukta açılmayan bakka tipi meyvesi olan, sürünücü ya da tırmanıcı, tek yıllık otsu bitkilerdir. ⁽¹⁰²⁾

Halk hekimliğinde helvacı kabağı, kestane kabağı, bal kabağı, sakız kabağı gibi türlerin kabak çekirdeğı olarak bilinen tohumları bağırsak solucanlarını düşürmek için kullanılır. Kabak çekirdeğı çiğ olarak aç karna yenirse bağırsak solucanlarını düşürür. ⁽¹⁰³⁾

(97) Kaynak Kişi, Mühibe Akkaya – Orta.

(98) Kaynak Kişi, Melek Koç – Yapraklı.

(99) Kaynak Kişi, Gülhanım Güven – Eldivan.

(100) Turhan Baytop, Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, TDK Yay. 578, Ank., 1997, s.143; Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s.303.

(101) Kaynak Kişi, Hüseyin Muratoğlu - Bayramören ; Zekeriya Ateş - Bayramören.

(102) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s. 317.

(103) Kaynak Kişiler, Dursun Çakır – Çankırı, Mustafa Uğur – Eldivan, Yaşar Karakuş – Kurşunlu, Ali Ergül – Şabanözü.

37. Karaağaç

30 – 40 m. kadar yükselebilen, kerestesi mobilyacılıkta kullanılan bir ağaçtır. Çiçek durumları yapraklardan önce meydana gelir. Türkiye’de üç türü yetişen bu ağaca son yıllarda öldürücü bir hastalık musallat olmuştur. ⁽¹⁰⁴⁾

Halk hekimliğinde karaağaç filizlerinin kökü kullanılır. Karaağaç kökü romatizmal ağrılarda, bacak ağrılarında, kırıkların iyileşmesinden sonra meydana gelebilecek uzun süreli ağrılarda sütün içerisinde kaynatılarak ağıran bölgeye sarılır. Karaağaç kökünün dövülmüşü üzerine sarıldığı çıbanların deşilmesini ve kısa sürede iyileşmesini sağlar. ⁽¹⁰⁵⁾

38. Karabiber

Piperaceae (Karabibergiller) türünün olgunlaşmadan önce toplanıp kurutulmuş meyveleridir. Vatanı Hindistan’dır. Doğu Hint adalarında geniş mikyasta yetiştirilir. ⁽¹⁰⁶⁾

Çankırı halk hekimliğinde kara biber genellikle burkulma ve incinmelere bağlı ağrıların, karın ağrısı, mide ağrısı, öksürük gibi hastalıkların tedavisi için farklı besin maddeleriyle hazırlanmış karışımların içerisine az miktarda atılarak kullanılır.

İçerisine az miktarda kara biber katılmış süt veya şeker şerbeti karın ağrısını keser. ⁽¹⁰⁷⁾ Yeni doğum yapmış kadınlara kısa sürede iyileşmeleri için içerisine karabiber katılmış süt çorbası içirilir. ⁽¹⁰⁸⁾

(104) Turhan Baytop, Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, TDK Yay. 578, Ank., 1997, s.153.; Kerim Yund, “Taşeli’de Bitki Adları”, Türk Folklorundan Derlemeler 1986/1, Ank. Üniv. Basımevi, Ank., 1986, s.337.

(105) Karaağaç kökü romatizmal ağrılar, bacak ağrıları, kırıkların iyileşmesinden sonra meydana gelebilecek uzun süreli ağrıların tedavisi için Kurşunlu’da; çıbanların tedavisi için Eldivan’da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Muhittin Zincirkıran – Kurşunlu, Mustafa Uğur – Eldivan)

(106) Turhan Baytop, Türkiye’de Bitkiler ile Tedavi, İst., 1984, s.271.

(107) Karabiber karın ağrısı için sütle birlikte Çerkeş’te ; şeker şerbetiyle birlikte Bayramören’de kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Ayşegül Çimen – Çerkeş, Emine Tüzünel – Bayramören)

(108) Kaynak Kişi, Fatma Akpunar – Orta.

Solunum yollarının rahatlaması, nefes alıp verirken çıkan hırıltıların durması için tereyağı ve bal karıştırılmalı içerisine az miktarda karabiber katılarak yenmelidir. Bu karışım mide ağrılarına da iyi gelir. ⁽¹⁰⁹⁾ Bal ve limon suyu karıştırılır, içerisine karabiber katılarak yenirse öksürüğü keser. Yine öksürüğün tedavisi için süzme bal ve zencefil karıştırılır. Gece yatmadan önce bu karışımdan bir yemek kaşığı alınır, üzerine karabiber gezdirilerek yutulur. ⁽¹¹⁰⁾

Soyularak ince doğranmış kuru soğan, çekirdekleriyle birlikte ezilmiş siyah zeytin iyice karıştırılır, içerisine az miktarda karabiber ve tuz atılarak burkulma veya incinmelere bağlı şişliklerin inmesi için şişen bölgeye sarılır. Karabiber yine aynı tür şişliklerin inmesi için çiğ et, soğan ve zeytinden hazırlanmış karışımın içerisine de katılır. Dövülmüş kırmızı et, kabukları soyularak doğranmış kuru soğan ve çekirdekleriyle birlikte ezilmiş siyah zeytin iyice karıştırılır. İçerisine bir miktar kurutulmuş acı biber ve karabiber katılır ve karışım şişen bölgeye sarılır. ⁽¹¹¹⁾

Diz ağrılarında tarhana haşlanarak lapa hâline getirilir, içine zeytinyağı, nane ve karabiber katılır. Dize önce zeytinyağı sürülür ardından bu karışım sarılır. ⁽¹¹²⁾

Aşırı soğuk algınlığına bağlı hastalıklarda terletilmek istenen hastaya içerisine az miktarda karabiber katılmış çay içirilmelidir. ⁽¹¹³⁾

Koyunların ciğerinde ciğere yapışık olarak bulunan torba şeklinde öd alınır, içerisine çekilmemiş karabiber doldurulur. Bir iki hafta bekletilen öd

(109) Karabiber tereyağı ve bal karışımıyla birlikte solunum yolu enfeksiyonları için Şaban-özü'nde; mide ağrıları için Çerkeş'te kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Ali Ergül – Şabanözü, Hamide Bal - Çerkeş)

(110) Karabiber öksürüğün tedavisi için bal ve limon suyuyla birlikte Kurşunlu'da; bal ve zencefile birlikte Şabanözü'nde kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Emine Duru – Kurşunlu, Ali Ergül Şabanözü)

(111) Kaynak Kişiler, Sebahat Karakoç – Korgun; Hacer Soysal – Korgun.

(112) Kaynak Kişi, Perihan Temur – Çankırı.

(113) Kaynak Kişi, Hacer Akpunar – Orta.

kuruduktan sonra her gün ilâç miktarında yutulursa basur hastalığına iyi gelir.

(114)

39. Karaçalı

2 – 4 m yükseklikte, çok dikenli bir çalıdır. Yapraklar oval şekilli, çıplak ve saplı. Meyve 2 – 2.5 cm çapında, disk biçiminde, esmer renkli ve kenarları kanatlıdır. Anadolu'da yaygın bir türdür. Çalı diken, çalı tohumu, çaltı diken, çeşmezen, isa diken, kara diken, kunar, sincan diken gibi adlarla da anılır.

(115)

Karaçalı sinüzit ve nefes darlığının tedavisinde kullanılır. Bunun için meyveler kaynatılır ve suyu içilir. Kurutulmuş meyvelerden alınan tohumlar süzme balla karıştırılarak vücudun çeşitli bölgelerinde çıkabilecek yaralara sürülürse iyi gelir. ⁽¹¹⁶⁾

40. Karamuk

2 m kadar yükselebilen çok yıllık, çok dikenli, sarı çiçekli ve meyveleri olgunlukta siyah renkli olan bir çalıdır. Meyveleri taze veya kurutulmuş hâlde yenir. Genç sürgünleri sebze olarak kullanılır. Amberbaris, diken üzümü, ekşimen, garamık, giraba, girabuh, gızanbah, hatuntuzluğu, kadıntuzluğu, kamberiz, karaca, kızamık, sarı çalı adı da verilir. ⁽¹¹⁷⁾

Bitkiye Çankırı'da "karamuk, kızamık" denir. Meyveleri ezilerek yenirse veya kaynatılarak suyu içilirse şeker hastalığına iyi gelir. ⁽¹¹⁸⁾

Verem hastalığının tedavisinde kızamık kökü topraktan çıkarılmalı, yıkandıktan sonra ince ince doğranarak kaynatılmalı ve suyu içilmelidir. ⁽¹¹⁹⁾

(114) Kaynak Kişi, Şeref Okursay – Çerkeş.

(115) Turhan Baytop, Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi, İst., 1984, s.271.

(116) Karaçalı sinüzit hastalığının tedavisi için Eldivan; nefes darlığı ve yaraların tedavisi için Çankırı (Merkez) 'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Mustafa Çakır – Eldivan; Mustafa Karpuzcu – Çankırı; Sadık Softa – Çankırı)

(117) Turhan Baytop, Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, TDK Yay. 578, Ank., 1997, s.157.

(118) Kaynak Kişi, Ayşegül Çimen – Çerkeş.

41. Karpuz

Kabakgiller familyasından, alt durumlu ovaryumdan gelişen bakka tipi meyveleri olan, sürünücü gövdeli, tek yıllık otsu bir bitkidir. ⁽¹²⁰⁾

Kabukları soyulmuş karpuz aç karna yenirse böbrek taşı düşürür. ⁽¹²¹⁾

42. Kavun

Kabakgiller familyasından, erkek ve dişi çiçekleri ayrı olan alt durumlu ovaryumdan gelişen bakka tipi meyvelere sahip sürünücü ve sarıcı gövdeli, ülkemizde kültürü yapılan, tek yıllık bitkidir. ⁽¹²²⁾

Kavun, kabukları soyularak bol miktarda yenirse bağırsak kurtlarını düşürür. ⁽¹²³⁾

43. Kayısı

15 m kadar yükselebilen, beyaz veya pembe çiçekli bir ağaçtır. Meyveleri yenir. ⁽¹²⁴⁾

Kayısının tazesı, kurutulmuşu veya kompostosu sarılık hastalığına iyi gelir. ⁽¹²⁵⁾ Kayısı kompostosu aynı zamanda kabızlığı giderir. ⁽¹²⁶⁾ Kayısıyı bol miktarda yiyenin ömrü uzar. ⁽¹²⁷⁾

44. Kekik

Thymus türlerinin kurutulmuş çiçekli ve yapraklı dallarıdır. Thymus türleri pembe veya beyaz çiçekli, küçük yapraklı, kuvvetli kokulu, çok yıllık

(119) Kaynak Kişi, Mehmet Karpuzcu – Çankırı.

(120) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s.341.

(121) Kaynak Kişi, Yaşar Karakuş – Kurşunlu.

(122) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s.345.

(123) Kaynak Kişi, Hanim Çiftçi – Kurşunlu.

(124) Turhan Baytop, Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, TDK Yay. 578, Ank., 1997, s.291.

(125) Kaynak Kişiler, Mevlüt Börekçi – Orta ; Gürcü Anayurt – Çerkeş.

(126) Kaynak Kişi, Hacer Soysal – Korgun.

(127) Kaynak Kişi, Mehmet Karpuzcu – Çankırı.

bitkilerdir. Kurak tepe ve sırtlarda kümeler halinde bulunur. Nemamul otu, sater diğır isimleridir. ⁽¹²⁸⁾

Halk hekimliğinde kekik suyu kullanılır. Kekiğın kaynatılmasıyla elde edilen bu su içilirse şeker hastalığına, mide ağrılarına iyi gelir, boğaz ağrılarında boğazı, solunum yollarını ve ses tellerini yumuşatır. ⁽¹²⁹⁾

45. Keten Tohumu

Keten türünün olgun tohumlarıdır. Bu tür 30 –60 cm kadar yükseklikte, mavi çiçekli ve bir yıllık bir kültür bitkisidir. Memleketimizde tohum elde etmek için yetiştirilir. 4 – 6 m uzunlukta, yumurta biçiminde yassı parlak, kırmızımtırak, esmer renkli, kokusuz ve yağlı lezzetli olan tohumlara bezir, bızıktan, sârek, zârek, zegerek, zerek, zerpik, zeyerek, zeylek de denir.

Dâhilen alındığında müşhil, haricen lapa hâlinde kullanıldığında yumuşatıcı ve ağrı azaltıcı olarak etkili olan keten tohumu eski Mısırlılar zamanından beri tanınıp kullanılmaktadır. ⁽¹³⁰⁾

Çankırı'da "zeyrek" olarak bilinen keten tohumu şeker hastalığının ayaktan patlak verdiği durumlarda ezilerek ayağa sarılır. Kâfi miktar suyun içerisinde kaynatılarak lapa hâline getirilmiş üzerine sarıldığı çıbanların kısa sürede deşilmesini sağlar. Balla karıştırılarak yenirse mide ağrısını geçirir. Sarılık hastalığının tedavisi için sütün içerisinde kaynatılarak lapa hâline getirilir ve sırta sarılır. ⁽¹³¹⁾

(128) Turhan Baytop, Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi, İst., 1984, s.282.

(129) Kekik suyu şeker hastalığının tedavisi için Çankırı, Bayramören, Eldivan, Orta ve Yapraklı'da; mide rahatsızlıkları için Kurşunlu, Orta ve Şabanözü'nde; solunum yolları ve ses tellerinin yumuşaması için Orta'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Perihan Temur – Çankırı, Yüksel Baloğı – Bayramören, Gülhanım Güven – Eldivan, Hatice Akpunar – Orta, Azime Şerifoğlı – Yapraklı, Emine Zincirkıran – Kurşunlu, Güzin Kılıçoğlı – Şabanözü, Mühıbe Akkaya – Orta)

(130) Turhan Baytop, Türkçe Bitki Adları Sözlüğü,TDK Yay. 578, Ank., 1997, s.172.; Turhan Baytop, Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi, İst., 1984, s. 291.

(131) Zeyrek, şeker hastalığından kaynaklanan yaraların tedavisi için Orta; çıbanların ve mide ağrısının tedavisi için Çankırı ; Sarılık hastalığının tedavisi için Kurşunlu'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Cemile Akpunar – Orta; Eren Karpuzcu – Çankırı; Mustafa Karpuzcu – Çankırı ; Hanim Çiftçi – Kurşunlu)

46. Kızılıcık

3 – 5 m yükseklikte, sarı çiçekli bir ağaççıktır. Meyveler oval biçimli, 12 – 15 mm uzunlukta ve olgunlukta kırmızı renklidir. Kuzey Anadolu ormanlarında yabanî olarak yetiştiği gibi, meyvesi için Anadolu'nun bir çok bölgesinde bahçelerde yetiştirilmektedir. ⁽¹³²⁾

Kızılıcıkta yapılan kızılıcık ezmesi veya kızılıcık reçeli hem kabızlığa hem de ishale iyi gelir. ⁽¹³³⁾

47. Kiraz

Gülgüller familyasından, yenen etli meyveli, yapraklarını döken bir türdür. ⁽¹³⁴⁾

Meyveleri kanı sulandırır. ⁽¹³⁵⁾ Kiraz çöpü adı verilen kurutulmuş meyve saplarının kaynatılmasıyla elde edilen su kanı sulandıracağı gibi erkeklerin tenasül uzvundaki kumu ve böbrek taşı düşürür, şeker hastalığına iyi gelir. ⁽¹³⁶⁾ El veya ayaklarda burkulmalara bağlı şişliklerin inmesi için kiraz çöpü kaynatılır, içine bir limon sıkılır ve şişen bölge bu suyun içinde bekletilir. ⁽¹³⁷⁾ Mevsimi geçtikten sonra ağacının dibine dökülmüş ve kurumuş olan meyveleri kaynatılır, suyu içilirse sarılık hastalığına iyi gelir. ⁽¹³⁸⁾

(132) Turhan Baytop, Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi, 1st., 1984, s.298.

(133) Kızılıcık ezmesi veya reçeli ishal için Bayramören'de kabızlık için Kurşunlu'da yenmektedir. (Kaynak Kişiler, Emine Tüzünel – Bayramören; Hatice Koca – Kurşunlu; Sevgi Yiğit – Kurşunlu)

(134) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s.369.

(135) Kaynak Kişiler, Mehmet Demirci – Çankırı, Yaşar Karakuş – Kurşunlu.

(136) Kurutulmuş meyve saplarının suyu Çankırı(Merkez) da şeker hastalığının tedavisi için; Şabanözü'nde kanın sulanması ve böbrek taşı düşürmek için içilir. Bu su Orta'da böbrek taşlarının düşmesi, erkeklerin tenasül uzvundaki kumların dökülmesi için içilmektedir. (Kaynak Kişiler, Mehmet Demirci – Çankırı, Ali Ergül – Şabanözü, Mühibe Akkya – Orta)

(137) Kaynak Kişi, Eren Karpuzcu – Çankırı.

(138) Kaynak Kişi, Zeliha Erdoğan – Eldivan.

48. Kudret Nari

Sarı çiçekli, parçalı yapraklı, tırmanıcı ve bir yıllık otsu bir bitkidir. Vatanı Hindistan olmakla beraber bütün tropikal Asya ve Afrika'da bulunur. Türkiye'de bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir. ⁽¹³⁹⁾

Bitkinin olgun meyveleri bir şişe içinde bir miktar zeytinyağı ve bademyağı ile 15 gün kadar güneşte tutulur. Bu müddetin sonunda meyve içinde bulunduğu yağ ile ezilir. ⁽¹⁴⁰⁾ Aktarlarda satılan bu karışım Çankırı halk hekimliğinde mide ve bağırsak ülserinin tedavisinde kullanılır. Bu hastalıkların tedavisi için sabahları bir çay kaşığı içilmelidir. ⁽¹⁴¹⁾

49. Kuşburnu

1 – 5 m. yükseklikte, dikenli, soluk pembe veya koyu pembe çiçekli bir çalıdır. Meyveleri taze veya kurutulmuş olarak yenir. Meyvelerinden hoşaf, reçel, şerbet, pestil, pulp veya pekmez yapılır. Kuşburnundan yapılan ezme veya pekmeze pelver, pelverde veya tırınç adı verilir. Bitkiye köpek gülü veya yabanî gül, meyvelere ise askil, civil, gülburnu, gül elması, ipburnası, ipburnu, itburnu, kuşburni, kuşburnu, öküzgötü de denmektedir. ⁽¹⁴²⁾

Meyvelerin kaynatılmasıyla elde edilen kuşburnu çayı şeker, damar tıkanıklığı, bronşit ve nefes darlığına iyi gelir. ⁽¹⁴³⁾

50. Lâbada

Çok yıllık, otsu bitkiler olup yapraklar ok veya mızrak biçiminde değildir. Yaprakları pazarlarda satılır ve sebze olarak kullanılır. Meyveleri çay gibi

(139) Turhan Baytop, Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi, İst., 1984, s.311.

(140) Turhan Baytop, age, s. 311.

(141) Kaynak Kişi, Eren Karpuzcu – Çankırı.

(142) Turhan Baytop, Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, TDK Yay. 578, Ank., 1997, s.276.

(143) Kuşburnu çayı şeker hastalığı için Bayramören, Çerkeş, Korgun, Orta ve Yapraklı'da, damar tıkanıklığı için Kızılırmak'ta, bronşit ve nefes darlığı için Çankırı'da içilmektedir. (Kaynak Kişiler, Emine Pamukçu – Bayramören, Gürcü Anayurt – Çerkeş, Sebahat Karakoç – Korgun, Hatice Akpunar – Orta, Şefika Karaman – Yapraklı, Muzaffer Göl – Kızılırmak, Esma Gökmen – Çankırı.)

hazırlanarak çay yerine içilir. Yaprakları ile yapılan et dolmasına efelek dolması denir. Avelik, develik, dvelik, ebelik, efelek, efelek otu, evelek, evelik, everek, gee, ılıbada, ılıbıda, ılıbıdı, ilabada, ilebada, ilibada, ilibade, klibade olarak da bilinir. ⁽¹⁴⁴⁾

Bitkiye ankırı'da "felek, efelek" denir. felek yaprakları çiğ olarak iyileşmeyen yaraların üzerine sarılır. ⁽¹⁴⁵⁾ İspanak gibi pişilerek yenirse kabızlığ iyi gelir. ⁽¹⁴⁶⁾

51. Lavanta ieği (Karabaş Otu)

Karabaşotu türünün kurutulmuş iek durumlarıdır. Bu tür 45 –50 cm yükseklikte, tüylü kuvvetli kokulu, çalı görünüşünde ve çok yıllık bir bitkidir. Yapraklar dar uzun, kenarları biraz alta doğru kıvrık, çiçekler siyahımsı mor renkli, dalların ucunda silendirik durumlarda toplanmıştır. Batı Anadolu'nun maki bölgelerinde yaygın bir türdür. ⁽¹⁴⁷⁾

Eski yazarlar tarafından çok önem verilen bir droğdur. Ağrı kesici, antiseptik, yara iyi edici, yatıştırıcı (sara ve astımda) balgam söktürücü, idrar yolları iltihaplarını giderici egzama yaralarını iyi edici, sinir ve kalp kuvvetlendirici gibi etkileri nedeniyle geniş bir kullanım alan bulmuştur. ⁽¹⁴⁸⁾

Halk hekimliğinde kurutulmuş lavanta çiçekleri kaynatılır. Suyu stres atmak ve rahatlamak için içilir. Lavanta çiçeklerinin kaynatılmasıyla elde edilen su aynı zamanda kanserin gelişimini de engeller. ⁽¹⁴⁹⁾

(144) Turhan Baytop, Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, TDK Yay. 578, Ank., 1997, s.195.

(145) Kaynak Kişi, Recep Demirel – İlğaz.

(146) Kaynak Kişi, Gülüman Akpunar – Orta.

(147) Turhan Baytop, Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi, İst., 1984, s.317.

(148) Turhan Baytop, age, s.317.

(149) Kaynak Kişi, Ali Ergül – şabanözü.

52. Leblebi

Dış kabuğu çıkarıldıktan sonra fırında kavrulup, eğlencelik olarak yenen nohut.⁽¹⁵⁰⁾

Leblebi halk hekimliğinde ishal ve mide ülserinin tedavisinde kullanılır. Çerez olarak yendiğinde ishali keser. Ezilip toz haline getirildikten sonra cam reçinesiyle karıştırılarak sabahları aç karna yenirse mide ülserine iyi gelir.⁽¹⁵¹⁾

53. Limon

Turunçgiller familyasından, ülkemizin Akdeniz ve Ege Bölgelerinde yetiştirilen, C vitamini bakımından oldukça zengin meyveleri olan her dem yeşil bir bitkidir.⁽¹⁵²⁾

Limon suyu şeker hastalığına iyi gelir, iştah açıcıdır. Aç karna içilirse ishali keser. Göz ağrılarında göze damlatılır, alerjik kaşıntının geçmesi için vücuda sürülür. Maydanozla kaynatılır içilirse böbrek taşı düşürür. Tahin helvasıyla veya bal ve karabiberle karıştırılarak yenirse öksürüğü keser.⁽¹⁵³⁾

Bademciklerin inmesi için balla karıştırılıp yenir veya içerisine az miktarda tuz katılarak içilir.⁽¹⁵⁴⁾ Yine bademcikler şiştiğinde bir limonun suyu sıkılmalı içine bir tatlı kaşığı tuz katılarak gargara yapılmalıdır.⁽¹⁵⁵⁾

(150) Türkçe Sözlük, TDK Yay. 549, TTK Basım Evi, Ank., 1998, s.1453.

(151) Leblebi ishalin tedavisi için Eldivan'da , mide ülserinin tedavisi için Yapraklı'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Denye Akbıyık – Eldivan , Şefika Karaman – Yapraklı)

(152) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, Biyoloji Terimleri Sözlüğü, TDK Yay. 699, Ank., 2000, s.417.

(153) Limon suyu iştah açıcı olarak ve şeker hastalığı için Çankırı , ishalin tedavisi için Orta ve Yapraklı, göz ağrıları için Şabanözü, alerjik kaşıntılar için Orta, böbrek taşı düşürmek için Bayramören, soğuk algınlığına bağlı öksürüğün tedavisi için Kurşunlu'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Mehmet Demirci – Çankırı, Fatma Akpunar – Orta, Azime Şerifoğlu – Yapraklı, Ayten Ergül – Şabanözü, Fatma Akpunar – Orta, Yüksel Baloğlu – Bayramören, Hatice Koca – Kurşunlu, Emine Duru - Kurşunlu)

(154) Limon suyu bademcikler şiştiğinde balla karıştırılarak Şabanözü ve Yapraklı'da, içine az miktarda tuz atılarak Atkaracalar'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Ali Ergül – Şabanözü, Şefika Karaman – Yapraklı, Ayşe Doğan – Atkaracalar)

(155) Kaynak Kişi, Ali Ergül – Şabanözü.

Limon yaban nanesi veya nane kaynatılır içilirse öksürüğü keser. Kaynatılmış nane-limon baş ağrısına iyi gelir, mide bulantılarında mideyi rahatlatır.⁽¹⁵⁶⁾

Birkaç diş sarımsak bir miktar sirke ve limon suyu karışımı bir hafta bekletildikten sonra uyuz hastalığının geçmesi için vücuda sürülür.⁽¹⁵⁷⁾ İçerisine sarımsak atılmış ve bir hafta serin bir yerde bekletilmiş limon suyu içilirse yüksek tansiyona iyi gelir.⁽¹⁵⁸⁾ Soğuk algınlığına bağlı hastalıklarda ateşi düşürmek için içerisine iki aspirin eritilmiş suya limon sıkılmalı ve bu karışım vücuda sürülmelidir.⁽¹⁵⁹⁾ Eğer kabuklarıyla doğranmış bir limon yarım bağ maydanozla kaynatılır, içilirse şekeri düşürür.⁽¹⁶⁰⁾ Ayak veya ellerde burkulmalara bağlı şişliklerin inmesi için kiraz çöpü kaynatılır içine bir limon sıkılır ve şişen bölge bu suda bekletilir.⁽¹⁶¹⁾ Bir kilogram limonun suyu altı adet kabuklu günlük yumurta, 250 gr. nöbet şekeri, 250 gr. süzme balla birlikte bir kavanozun içine konur, serin bir yerde yedi gün bekletildikten sonra sabahları bir fincan içilirse astım hastalığına iyi gelir.⁽¹⁶²⁾

Sarılık hastalığının tedavisinde: Bir kavanozun içine 7-8 limonun suyu sıkılır. Limon suyunun içine kabukları ile birlikte bir yumurta bırakılır. Kavanozun kapağı kapatılır ve yumurtanın erimesi beklenir. Yumurta eridikten sonra limon suyu iyice karıştırılır ve içilir.⁽¹⁶³⁾

(156) Nane – limonun öksürük için Çerkeş, Kurşunlu ve Yapraklı'da; baş ağrısı için Kurşunlu'da; mide bulantısı için Kurşunlu ve Orta'da kullanıldığı tespit edilmiştir. (Kaynak Kişiler, Ayşegül Çimen – Çerkeş, Yusuf Gezer – Kurşunlu, Şefika Karaman – Yapraklı, Hanım Çiftçi – Kurşunlu, Yakup Özen – Orta)

(157) Kaynak Kişi, Fatma Akpunar – Orta.

(158) Kaynak Kişi, Emine Saraçoğlu – Orta.

(159) Kaynak Kişi, Hatice Koca – Kurşunlu.

(160) Kaynak Kişi, Hanım Çiftçi – Kurşunlu.

(161) Kaynak Kişi, Eren Karpuzcu – Çankırı.

(162) Kaynak Kişi, Gülhanım Güven – Eldivan.

(163) Kaynak Kişi, Gürcü Anayurt – Çerkeş

Aynı uygulama sarılık hastalığına karşı Malatya'da da yapılmaktadır. ⁽¹⁶⁴⁾

54. Maydanoz

Maydanozgiller familyasından, yapraklı iki pinnat parçalı, yarı çiçekli, iki yıllık otsu bitkidir. ⁽¹⁶⁵⁾

Maydanoz kaynatılır suyu bir gece dışarıda bekletilerek içilirse sarılık hastalığına iyi gelir. ⁽¹⁶⁶⁾ Maydanozun limonla birlikte kaynatılmışının suyu şeker hastalığına çok faydalıdır. Bu su böbrek taşlarını da düşürür. ⁽¹⁶⁷⁾ Mayasıl hastalığında haşlanmış maydanoz hastalığın olduğu bölgeye sarılır. ⁽¹⁶⁸⁾ Yöre insanına göre kansızlık, yani anemi hastalığı olanlar bol miktarda maydanoz yemelidirler. ⁽¹⁶⁹⁾

55. Mercimek

Baklagiller familyasından, mavimsi, beyaz, eflatun çiçekleri olan, meyveleri legümen tipte, her meyvede iki tohum bulunan, bir yıllık, otsu bitkilerdir. ⁽¹⁷⁰⁾

Mercimek, halk hekimliğinde bademciklerin şişmesine bağlı boğaz ağrılarınin tedavisi ve bağırsak solucanlarını düşürmek için kullanılır.

Mercimeğin haşlanmış ve lapa hâline gelmiş bademciklerin şişmesine bağlı boğaz ağrılarında boğaza sarılır. ⁽¹⁷¹⁾

(164) Methet Yardımcı, "Malatya'da Halk İnanmaları, Mistik Kaynaklı Halk Sağlatmacılığı ve Bazı İlaçlar", Türk Halk Bilimi ve Edebiyat Araştırmaları, Ürün Yay., Ank., 1999, s.381.

(165) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s.431.

(166) Kaynak Kişi, Cemile Akpunar – Orta.

(167) Maydanozun limonla birlikte kaynatılmışının suyu şeker hastalığı için Kurşunlu'da, böbrek taşı düşürmek için Bayramören'de içilmektedir. (Kaynak Kişiler, Hanım Çiftçi – Kurşunlu, Yüksel Baloğlu – Bayramören)

(168) Kaynak Kişi, Ali Ergül – Şabanözü.

(169) Kaynak Kişi, Muhittin Zincirkıran – Kurşunlu.

(170) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s.437.

(171) Kaynak Kişi, Samet Ceyhan – Orta.

Mercimek çiğ olarak veya haşlanarak aç karna yenirse bağırsak solucanlarını düşürür. ⁽¹⁷²⁾

56. Meşe Ağacı

Kayingiller familyasından, 10-15 m kadar boylanabilen, yaprak kenarları dişli olan ve yapraklarını döken, meyvelerinden tanen elde edilen, Ege, Akdeniz ve Orta Anadolu'da doğal yayılış gösteren bitkilerdir. ⁽¹⁷³⁾

Halk hekimliğinde meşe ağacının yeşil yaprakları kullanılır. Bu yapraklar kaynatılarak suyu içilirse mide ağrısına iyi gelir. ⁽¹⁷⁴⁾

57. Meyan

Baklagiller familyasından 30-60 cm yükseklikte, çok yıllık rizomlu ve mavimsi mor çiçekli bitkilerdir. Tatlı lezzetli olan kökleri tedavide ve meyan şerbeti hazırlamakta kullanılır. Bu şerbet özellikle Diyarbakır ve Urfa bölgelerinde kullanılmaktadır. Kökler daha çok dikenli meyan (şirin meyan) ve tatlı meyan türlerinden elde edilir. Biyam, biyan, biyam, boyam, boyan, mayan, miyan, payan, piyam, piyan, tatlı bayram, tatlı biyan, tatlı kök, tatlı miyan olarak da bilinir. ⁽¹⁷⁵⁾

Meyan kökü kaynatılır suyu içilirse mide ağrısı, mide ekşimesi ve hazımsızlığa iyi gelir, öksürüğü keser. ⁽¹⁷⁶⁾

58. Mısır Püskülü

Mısır bütün dünyada yetiştirilen bir kültür bitkisidir. Dişi çiçeklerden alınan püsküller, ince bir tabaka hâlinde, gölgelik bir yerde kurutulur. ⁽¹⁷⁷⁾

(172) Kaynak Kişiler, Samet Ceyhan – Orta, Niyazi Özkan – Kurşunlu.

(173) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s.505.

(174) Kaynak Kişi, Ahmet Şenyiğit – Şabanözü.

(175) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s. 3.; Turhan Baytop, Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, TDK Yay. 578, Ank., 1997, s.208.

(176) Meyan kökü mide ağrısı, mide ekşimesi ve hazımsızlığı için Şabanözü'nde, öksürük için Çankırı'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Güzin Kılıçoğlu – Şabanözü, Eren Karpuzcu – Çankırı.)

Çok sekiden beri hekimlikte ilâç olarak kullanılan mısır püskülü⁽¹⁷⁸⁾ kaynatılır suyu içilirse, şeker hastalığına iyi gelir. Erkeklerin tenasül uzvundaki kumları ve böbrek taşlarını düşürür, idrar yollarını temizler, idrar söktürücüdür.⁽¹⁷⁹⁾

59. Nane

Mentha (Labiatae) türlerine verilen genel ad. Çok yıllık tüylü, mor veya morumsu beyaz çiçekli bitkilerdir. Rutubetli yerlerde yetişirler. Farklı türlerin yaprakları, taze veya kurutulmuş halde yemeklere koku ve lezzet vermek için kullanılır.⁽¹⁸⁰⁾

Halk hekimliğinde farklı hastalıkların tedavisi için sıklıkla kullanılan nane çıkıkların ve diz ağrılarının tedavisi için hazırlanmış karışımların içerisine katılır. Çıkıklarda kırıkçı veya çıkıkçılar tarafından çıkan kemik zeytinyağıyla ovularak yerine oturtulduktan sonra kemiğin üzeri kil, arpa unu, tereyağı, tahin ve nane karışımıyla sarılır.⁽¹⁸¹⁾ Diz ağrılarında dize önce zeytinyağı sürülür, ardından içersine nane, karabiber ve zeytinyağı katılmış tarhana lapası sarılır.⁽¹⁸²⁾

Nanenin tazesı veya kurutulmuşu kaynatılır, suyu içilirse soğuk alınlığına bağı boğaz ağrısına ve mide ağrısına iyi gelir, öksürüğü keser. Soğuk alınlığına bağı mide ağrısı, mide bulantısı ve öksürük için nane limonla birlikte de kaynatılabilir.⁽¹⁸³⁾

(177) Turhan Baytop, Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi, İst., 1984, s.332.

(178) Nuri Ergene, "Mina çiçeğı, Misk Otu, Mısır Püskülü", Köy Postası, S. 311, Haziran 1970, s.26.

(179) Mısır püskülünün, şeker hastalığının tedavisi için Ilgaz'da; böbrek taşlarını düşürmek için Atkaracalar'da; idrar yollarının temizlenmesi ve erkeklerin tenasül uzvundaki kumların dökülmesi için Kurşunlu'da kullanıldığı tespit edilmiştir. (Kaynak Kişiler, Hatice Akbak – Ilgaz, İbrahim Avşar – Atkaracalar, Ahmet Alakır – Kurşunlu.)

(180) Turhan Baytop, Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, TDK Yay. 578, Ank., 1997, s.213.

(181) Kaynak Kişi, Rahime Akpunar – Orta.

(182) Kaynak Kişi, Perihan Temur – Çankırı.

(183) Kaynak Kişiler, Yakup Özen – Orta; Emine Tüzürel – Bayramören; Yusuf Gezer – Kurşunlu; Sultan Akbıyık – Eldivan; Şefika Karaman – Yapraklı.

Özelikle soğuk algınlığına bağlı öksürüğün tedavisi için kabukları soyulmuş ve rendelenmiş soğanın içerisine bir miktar nane katılır. Karışım sıkılarak suyu çıkarılır ve içilir.⁽¹⁸⁴⁾ Yine öksürüğün tedavisi için bal bir miktar naneyle karıştırılarak yenir veya bal-nane karışımı iki ayrı beze dökülür bezler öksüren kişinin sırtına ve göğsüne yapıştırılır.⁽¹⁸⁵⁾ Üzerine tereyağı-bal karışımını sürülerek biraz nane dökülmüş gazete parçası da göğüse yapıştırıldığında öksürüğü keser.⁽¹⁸⁶⁾ Tereyağı bal karışımı bir miktar karabiber ve naneyle karıştırılarak yenirse mide ağrısına iyi gelir.⁽¹⁸⁷⁾

Nanenin yaprakları tüylü ve açık renkli olan, daha çok çay kenarlarında bulunan ve Çankırı'da "yaban nanesi" olarak adlandırılan türü kaynatılır suyu içilirse öksürüğe, soğuk algınlığına, bronşite iyi gelir. Yaban nanesi öksürüğün tedavisi için tercihen limonla birlikte de kaynatılabilir.⁽¹⁸⁸⁾

60. Nar

Nargiller familyasından, meyvesi için kültürü yapılan, yarı ağaçsı, kırmızı çiçekli bir bitkidir.⁽¹⁸⁹⁾

Halk hekimliğinde nar meyvesinin kabukları kullanılır. Nar kabukları kaynatılır, suyu içilirse idrar yollarındaki iltihabı söker.⁽¹⁹⁰⁾

61. Nar Ekşisi

Nar ekşisi şeker hastalığına iyi gelir. Halk arasında bazı salata türlerine ekşilik vermek üzere kullanılan bu madde şeker hastalığının tedavisi içinde aynı şekilde kullanılabilir.⁽¹⁹¹⁾

(184) Kaynak Kişi, Sebahat Karakoç – Korgun.

(185) Bal-nane karışımı öksürüğün tedavisi için Korgun'da yenir, Kurşunlu'da beze sürülerek sırta ve göğüse yapıştırılır. (Kaynak Kişi, Sebahat Karakoç – Korgun, Hatice Koca – Kurşunlu)

(186) Kaynak Kişi, Denye Akbıyık – Eldivan.

(187) Kaynak Kişi, Hamide Bal – Çerkeş.

(188) Kaynak Kişiler, Perihan Uzunharman – Çerkeş; Emine Koç – Yapraklı.

(189) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s.463.

(190) Kaynak Kişi, Mühibe Akkaya – Orta.

62. Nişasta

Tahıl tanelerinden mercimek, bezelye gibi bazı baklagillerden veya patates gibi bir takım yumrulardan özel yöntemlerle çıkarılan una benzer bir maddedir. ⁽¹⁹²⁾

Çankırı halk hekimliğinde buğday nişastası kullanılır.

Buğday nişastası sulandırılarak veya süzme yoğurtla karıştırılarak yenirse ishali keser. ⁽¹⁹³⁾

63. Nohut

Baklagiller familyasından, beyaz çiçekli, yenen tohumları için kültürü yapılan, ülkemizde sekiz yabancı türü bulunan tek yıllık otsu bir bitkidir. ⁽¹⁹⁴⁾

Halk hekimliğinde nohut bağırsak solucanlarını düşürmek için kullanılır. Yemek yapmak üzere ıslanmış ve şişerek hafif yumuşamış nohut taneleri çiğ olarak yenirse bağırsak kurtlarını düşürür. ⁽¹⁹⁵⁾

64. Nöbet Şekeri

Halk arasında ilâç olarak kullanılan billûrlaşmış şekerdir. ⁽¹⁹⁶⁾

Nöbet şekeri damla sakızıyla birlikte havanda dövülerek yenirse bronşite iyi gelir. ⁽¹⁹⁷⁾ Astım hastalığı için yumurta, bal ve limondan hazırlanmış karışımın içerisine katılır. Altı adet tavuğun altından yeni çıkmış günlük yumurta yıkanır ve kabuklarıyla bir kavanoza konur. Üzerine 250 gr. nöbet şekeri, 250 gr. süzme bal ilave edilir ve bir kilo limonun suyu sıkılır.

(191) Kaynak Kişi, Eren Karpuzcu – Çankırı.

(192) Türkçe Sözlük, TDK Yay. 549, TTK Basım Evi, Ank., 1998, s.1656.

(193) Nişasta ishalin tedavisi için sulandırılarak Çerkeş ve Korgun'da süzme yoğurtla karıştırılarak Kurşunlu'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Gürcü Anayurt – Çerkeş, Hacer Soysal – Korgun, Hatice Koca – Kurşunlu, Sevgi Yiğit – Kurşunlu)

(194) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s.469.

(195) Kaynak Kişi, Şerife Yumrucak – Şabanözü.

(196) Türkçe Sözlük, TDK Yay. 549, Ank., 1998, s.1662.

(197) Kaynak Kişi, Hanim Çitfçi – Kurşunlu.

Kapağı kapatılan kavanoz yedi gün buzdolabında bekletilir. Yedi günün sonunda dolaptan çıkarılan karşım tülbentten süzülür ve sabahları bir kahve fincanı içilirse astım hastalığına iyi gelir. ⁽¹⁹⁸⁾

65. Patates

Patlıcangiller familyasından, beyaz yada pembe çiçekli, toprak altı yumruları sebze olarak kullanılan, ülkemizde geniş alanda kültürü yapılan bir türdür. ⁽¹⁹⁹⁾

Patates baş ağrılarında dilimlenerek alına dizilir. ⁽²⁰⁰⁾

Haşlanmış ishali keser, kaza ile yutulan bir cismin vücuttan çıkmasını sağlar. ⁽²⁰¹⁾

Kol veya bacaklardaki anî kasılmalarda, patates haşlandıktan sonra kabukları soyulur iyice ezilerek zeytinyağıyla karıştırılır. Kasılan kol veya bacak bir müddet sıcak suda bekletildikten sonra haşlanmış patates – zeytinyağı karışımı sürülür. ⁽²⁰²⁾

66. Patlıcan

Patlıcangiller familyasından, çiçekleri tekli, uzun, yuvarlak, mor ya da siyahımsı bakka tipi meyveleri olan ve kültürü yapılan, tek yıllık otsu bitkidir. ⁽²⁰³⁾

(198) Kaynak Kişi, Gülhanım Güven – Eldivan.

(199) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s.514.

(200) Patates baş ağrıları için Bayramören, Çerkeş, Korgun, Kurşunlu, Orta ve Şabanözü'nde kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Osman Tüzünel – Bayramören; Ayşegül Çimen – Çerkeş; Sebahat Karakoç – Korgun; Emine Zincirkıran - Kurşunlu; Yakup Özen – Orta; Hamide Bal – Şabanözü.)

(201) Patates haşlaması ishalin tedavisi için Çerkeş, Korgun ve Orta'da; kaza ile yutulan bir cismin vücuttan çıkması için Çankırı'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Hamide Bal – Çerkeş; Sebahat Karakoç – Korgun; Hacer Akpunar – Orta; Perihan Temur – Çankırı.)

(202) Kaynak Kişi, Perihan Temur – Çankırı.

(203) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s.514.

Halk hekimliğinde mayasıl ve basur hastalıklarının tedavisinde kullanılan patlıcan, mayasıl hastalığında, odun korunda pişirilir, kabukları soyulduktan sonra ezilerek hastalığın olduğu bölgeye sarılır. ⁽²⁰⁴⁾ Yine mayasıl veya basur hastalığı için, patlıcan ızgarada veya odun korunda pişirilir. Kabukları soyulduktan sonra üzerine süzme bal sürülür, biraz toz şeker serpilir, en üste de zeytinyağı gezdirilir ve hastalığın olduğu bölgeye sarılarak bir gece bekletilir. ⁽²⁰⁵⁾

Eskiden Çankırı halk hekimliğinde çocuk düşürmek için patlıcan kökü kullanılmış. Çocuk düşürmek isteyen gebe kadınlar bitkinin kökünü döl yolundan içeri sokarlarmış. ⁽²⁰⁶⁾

67. Papatya

Papatyagiller familyasından, kenardaki çiçekleri beyaz, ortadaki çiçekleri sarı renkli, aken tipi meyveleri olan, ülkemizde doğal olarak 50 türü bulunan, çok yıllık, otsu nadiren çalimsı bitkilerdir. ⁽²⁰⁷⁾

Kurutulmuş papatya çiçeklerinin kaynatılmasıyla elde edilen papatya suyu Çankırı halk hekimliğinde bir çok hastalığın tedavisinde kullanılır.

Papatya çayı olarak da bilinen papatya suyu öksürüğe, nefes darlığına, baş ağrısına, solunum yolu enfeksiyonlarına, mayasıla, kadın hastalıklarına ve ishale iyi gelir. Midedeki gazı, şişliği giderir. İdrar yollarındaki iltihabı söker.

Bir gece dışarıda bekletilerek içilirse bağırsak kurtlarını düşürür. ⁽²⁰⁸⁾ Saç dökülmelerini engellemek için saçlar papatya suyuyla yıkanır. ⁽²⁰⁹⁾

(204) Kaynak Kişi, Gülüman Akpunar – Orta.

(205) Kaynak Kişi, İbrahim Kurt – Kurşunlu.

(206) Kaynak Kişi, Fatma Küçükçakır – Çerkeş.

(207) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s.508.

(208) Papatya suyunun idrar yolları iltihabı, ishal, solunum yolu enfeksiyonları, midedeki gazı ve şişliği gidermek için Orta'da; mayasıl ve kadın hastalıkları için Çerkeş'te; baş ağrısı için Kurşunlu'da; bağırsak solucanlarını düşürmek için Çankırı (Merkez) da; nefes darlığı için Kızılırmak'ta; soğuk algınlığına bağlı öksürüğün tedavisi için Ilgaz'da kullanıldığı tespit

68. Pekmez

Genellikle üzüm, dut gibi meyvelerin kaynatılarak koyulaştırılmış suyudur.⁽²¹⁰⁾

Pekmez, kızamık olan çocuklara içirilirse iyi gelir.⁽²¹¹⁾

Farklı sebeplerden kaynaklanabilecek sürekli öksürük hallerinde içilirse öksürüğü keser.⁽²¹²⁾

69. Pestil

İnce yufka biçiminde kurutulmuş meyve ezmesidir.⁽²¹³⁾

Pestil halk hekimliğinde burkulma, ezilme ve incinmeler sonucu meydana gelebilecek şişliklerin tedavisinde kullanılır. Bu tür şişliklerin inmesi için vücudun şişen bölgesine pestil sarılır.⁽²¹⁴⁾

Pestil kabızlığa da iyi gelir. Kabız hâllerinde özellikle pestilin erikten yapılmış olan erik pestili yenmelidir.⁽²¹⁵⁾

70. Peygamber Çiçeği

15 – 60 cm yükseklikte bir yıllık, otsu ve mavi çiçekli bir bitkidir. Genellikle buğday ve arpa tarlalarında yetişir.

Batı ve Güney Batı Anadolu'da yaygın bit türüdür. Gökbaş olarak da bilinir.⁽²¹⁶⁾

edilmiştir. (Kaynak Kişiler, Mühibe Akkaya – Orta; Hanım Çiftçi – Kurşunlu; Perihan Temur – Çankırı; Mahmure Gökçe – Kızılırmak.)

(209) Papatya suyu saç dökülmelerini engellemek için Orta ve Şabanözü'nde kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Yakup Özen – Orta; Ayten Ergül – Şabanözü.)

(210) Türkçe Sözlük, TDK Yay. 549, TTK Basım Evi, Ank., 1998, s.1785.

(211) Kaynak Kişi, Cevrinaz Cambaz – Orta.

(212) Kaynak Kişiler, Cevrinaz Cambaz – Orta; Şefika Karaman – Yapraklı.

(213) Türkçe Sözlük, TDK Yay. 549, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ank., 1998, s.1795.

(214) Kaynak Kişi, Hüseyin Genç – Ilgaz.

(215) Kaynak Kişiler, Sebahet Karakoç – Korgun; Azime Şerifoğlu – Yapraklı.

Peygamber çiçeğine Çankırı'da (Çerkeş) "gökçebaş çiçeği" denir. Mide ağrısının tedavisi için kurutulmuş çiçekler kaynatılır ve suyu içilir. ⁽²¹⁷⁾

71. Piring

Buğdaygiller familyasından, sulak ve bataklık yerlerde tohumları içinkültürü yapılan bir yıllık otsu bitkidir. ⁽²¹⁸⁾

Halk hekimliğinde pirincin haşlanmış ve hafif hamurlaşmış hâli olan piring lapası kullanılır. Piring lapası yenirse ishali keser. ⁽²¹⁹⁾

72. Pudra Şekeri

Dövülerek un durumuna getirilmiş şeker olan pudra şekeri halk hekimliğinde mayasıl hastalığının tedavisinde kullanılır.

Bu hastalığın tedavisinde koyunun ciğeri (akciğer) kaynatılır, süzöldükten sonra üzerine pudra şekeri dökölür. Hasta kaynatılmış ve şekerlenmiş olan ciğerin üzerine oturtulur. ⁽²²⁰⁾

73. Sarımsak

Zambakgiller familyasından, çiçekleri uçta şemsiye şeklinde olan, taze ya da kuru olarak yenen, soğanlı, çok yıllık bir kültür bitkisidir. ⁽²²¹⁾

Tarihten günümüze iştah açıcı, çeşitli hastalıklara karşı koruyucu ve tedavi edici olarak kullanılan sarımsak ⁽²²²⁾ Çankırı halk hekimliğinde her derde deva olarak bilinir. Yüksek tansiyon, damar tıkanıklığı, damar sertliği

(218) Turhan Baytop, Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi, İst., 1984, s. 354.; Turhan Baytop, Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, TDK Yay. 578, Ank., 1997, s.225.; Nuri Ergene, "Peygamber Çiçeği – Prinç", Köy Postası, Ağustos 1969, S. 301, s.26.

(217) Kaynak Kişi, Gürcü Anayurt – Çerkeş.

(218) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s.526.

(219) Kaynak Kişiler, Ayşegül Çimen – Çerkeş; Sebahat Karakoç – Korgun; Hatice Akpunar – Orta.

(220) Kaynak Kişi, Fatma Akpunar – Orta.

(221) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s.574.

(222) Eren Akçiçek, "Türk Halk Hekimliğinde Sarımsak", THHSB, MFAD Yayınları 110, Ank. Üniv. Basım Evi, Ank., 1989, s.9.

gibi bir çok hastalığa iyi gelir. Özellikle tazesı kanser hatalığının oluşumunu engeller.⁽²²³⁾ İştah açıcıdır.⁽²²⁴⁾ Çeşitli iç hastalıklarından korunmak, sağlıklı olmak için günde bir diş yenmelidir.⁽²²⁵⁾

Bir miktar limon suyu ve sirke karıştırılır, içersine birkaç diş kabukları soyulmuş sarımsak atılır. 4 – 5 gün bekletilen karışım uyuz hastalığında vücuda sürülür.⁽²²⁶⁾ Bir su bardağı ılık süt içersine 1 – 2 diş dövülmüş sarımsak katılarak içilirse astım hastalığına iyi gelir; ancak kesin tedavi için bu karışım 21 gün süreyle her akşam içilmelidir.⁽²²⁷⁾ Şeker hastalığının tedavisi için, tavuk göğsü haşlanarak veya kızartılarak pişirildikten sonra dövülerek macun haline getirilmiş sarımsağa batırılarak yenmelidir.⁽²²⁸⁾

Yüksek tansiyonun tedavisi için bir miktar limon suyu içersine birkaç diş kabukları soyulmuş sarımsak atılarak bir hafta serin bir yerde bekletilir, iyice karıştırıldıktan sonra günde bir çorba kaşığı içilir.⁽²²⁹⁾ Alerjik kaşıntılarda vücuda sarımsaklı yoğurt sürülür. Sarımsaklı yoğurt arı ve böcek ısırıklarında da kullanılır.⁽²³⁰⁾ Bir miktar sirke ve ayran suyu karıştırılır, içersine birkaç diş dövülmüş sarımsak atılır. Karışım ateşi çıkan çocukların vücuduna bir tülbent veya pamuk yardımıyla sürülür.⁽²³¹⁾

Sarımsak göz kapağının ucunda çıkan ve arpacık olarak bilinen küçük çıbanların tedavisi için de kullanılır. Böyle durumlarda kabukları soyulmuş bir diş sarımsak ikiye bölünerek göz kapağı üzerindeki çıbana sürülür. Dudak

(223) Kaynak Kişi, Ali Ergül – Şabanözü.

(224) Kaynak Kişi, Yakup Özen – Orta.

(225) Kaynak Kişi, Hüseyin Öztürk – Atkaracalar.

(226) Kaynak Kişi, Fatma Akpunar – Orta.

(227) Kaynak Kişi, Güzin Kılıçoğlu – Şabanözü.

(228) Kaynak Kişi, Erdoğan Göl – Kızılırmak.

(229) Kaynak Kişi, Emine Saraçoğlu – Orta.

(230) Sarımsaklı yoğurt kaşıntılara karşı Kurşunlu'da, arı ve böcek sokmalarına karşı Ilgaz'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Niyazi Özkan – Kurşunlu, Hatice Akbak – Ilgaz.)

(231) Kaynak Kişi, Hacer Soysal – Korgun.

uçukladıgında, sarımsak iyice dövölür ve dövölmüş halde dudak kenarında beliren kabarcıkların üzerine sürölür. ⁽²³²⁾

Sarımsak eskiden kulak ağrıları ve kısır kadınların gebe kalması için kullanılırmış. Kulak ağrılarında ağıran kulağın içine bir diş konur⁽²³³⁾ kısır kadınların gebe kalması için çörek otuyla küçük bir çıkı yapılarak döl yolundan içeri sokulurmuş. ⁽²³⁴⁾

74. Sığır Kuyruğu

Sıgırkuyruğugiller familyasına ait bir, iki veya çok yıllık, otsu, genellikle sarı ve nadiren mor çiçekli bitkilerdir. Türkiye'de 250 kadar tür bulunduğı bilinmektedir. Erzurum ve Kars bölgelerinde çiçek durumu sebze olarak kullanılır. Çiçeklerinden ipliği sarı renge boyamak için yararlanılmaktadır. Sığır kuyruğu halk arasında bozkulak, danakuyruğu, kurtkulağı, öküzpörçüğü, sıgırgözü, sıgır otu, sıgırsiydiği, yün otu, zinemit olarak da bilinir. ⁽²³⁵⁾

Halk hekimliğinde bitkinin kurutulmuş çiçek tohumları yara iyi edici olarak kullanılır. Tohumlar ezilerek vücudun farklı bölgelerinde çıkan yaraların üzerine ekilirse iyi gelir. ⁽²³⁶⁾

Basur hastalığında, ezilen tohumlar süzme balla karıştırılır ve hastalığın olduğu bölgeye sarılır. ⁽²³⁷⁾

(232) Sarımsak "arpacık" adı verilen çıbanların tedavisi için Orta, dudak uçukları için Şabanözü'nde kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Sultan Atmaca – Orta, Ayten Ergöl – Şabanözü.)

(233) Kaynak Kişi, Perihan Temur – Çankırı.

(234) Kaynak Kişi, Semine Akpunar – Orta.

(235) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s. 558.; Turhan Baytop, Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, TDK Yay. 578, Ank., 1997, s.242.

(236) Bitkinin çiçek tohumları yaraların tedavisi için orta ve Çankırı (Merkez) 'da kullanılmaktadır. Çankırıda kendisiyle bizzat görüştüğümüz Mehmet Demirci bitkinin çiçek tohumlarının halk hekimliğinde yara iyi edici olarak kullanılmasını arkadaşlarından birinin hayvanları otlatırken gözlemlediği ilginç bir olaya dayandırır:

Yaralı bir yılan bir sıgırkuyruğunun dibine çöreklenir. Her gün ağzıyla bitkinin çiçeklerinden aldığı tohumları yarasının üzerine koyar. Bu şekilde yarasını iyileştirdikten sonra ortalıktan kaybolur. (Kaynak Kişi, Mühibe Akkaya – Orta; Mehmet Demirci – Çankırı.)

(237) Kaynak Kişi, Mustafa Karpuzcu – Çankırı.

75. Sinameki

Baklagiller familyasından, 60 – 100 cm kadar boylanabilen, ana vatani Arabistan ve Somali olan, yaprakları ve meyveleri eczacılıkta müshil yapımında kullanılan çok yıllık, çalimsı bir bitkidir. ⁽²³⁸⁾

Sinameki otu kaynatılır suyu içilirse, kabızlığa iyi gelir. ⁽²³⁹⁾

76. Sirke

Bir miktar limon suyu ve birkaç diş sarımsakla birlikte bir hafta bekletilen sirke uyuz hastalığında vücuda sürülür. Acil nefes darlıklarında yarım çay bardağı sirke cezvede kaynatılır ve içilirse geçici rahatlık verir. Ayran suyu, dövülmüş sarımsak ve sirke karışımı ateşi çıkan çocukların vücuduna bir tülbent veya pamuk yardımıyla sürülerek ateş düşürücü olarak kullanılır. Sirkenin iştah açıcı özelliği de vardır. ⁽²⁴⁰⁾

Mayasıl hastalığı olan kişiler hastalığın olduğu bölgeyi kızgın tuğlanın üzerine dökülmüş sirkenin buğusuna tutarlar. Bu uygulamada hastanın etrafına bir çarşaf veya örtü germek suretiyle buharın kısa sürede dağılması önlenir. ⁽²⁴¹⁾

Aynı yöntemin Tarsus'ta ishalin tedavisi için uygulandığı tespit edilmiştir. ⁽²⁴²⁾

⁽²³⁸⁾ Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s.593.

⁽²³⁹⁾ Kaynak Kişiler, Mustafa Karpuzcu – Çankırı, Ayten Ergül – Şabanözü.

⁽²⁴⁰⁾ Sirke uyuz hastalığı ve iştahsızlık için Orta'da; acil nefes darlıkları için Şabanözü'nde; ateş düşürücü olarak Korgun'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Fatma Akpunar – Orta; Yakup Özen – Orta; Ali Ergül – Şabanözü; Hacer Soysal – Korgun.)

⁽²⁴¹⁾ Kaynak Kişi, Mehmet Er – Çerkeş.

⁽²⁴²⁾ Alparslan Santur, "Tarsus'un Bazı Köylerinde Halk Hekimliği ve Halk Veterinerliği", Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1997, Ank., 200, s.90.

77. Soğan

Zambakgiller familyasından, soğanlı, yaprakları yuvarlak ve içi boş, çiçekleri uçta şemsiye şeklinde ve zarsı bir yapı ile çevrili, yaprakları taze olarak, gövdesi, taze yada kuru olarak yenen bir kültür bitkisidir. ⁽²⁴³⁾

Kurusoğan közde veya ızgarada pişirilir, kabukları soyulduktan sonra ezilerek dolama, yara ve çıbanların tedavisinde kullanılır. Dolama olan parmağa, yara ve çıbanların üzerine bu şekilde sarılabileceği gibi ezildikten sonra toz şekerle veya ince doğranmış el sabunuyla karıştırılarak da kullanılabilir. ⁽²⁴⁴⁾

Soğan yanıklarda yanan yere sürülürse acıyı hafifletir. ⁽²⁴⁵⁾ Soğanın rendelenerek ezilmesiyle elde edilen suyu sade olarak veya içerisine nane katılarak içilirse öksürüğü keser. ⁽²⁴⁶⁾

Kabukları soyulmuş bir soğanın ortası boşaltılır. Bu ince boşluktan süzme bal akıtılır. Soğanın içinden akan bal yenirse astım hastalığına iyi gelir. ⁽²⁴⁷⁾

Soğan kabukları kaynatılarak suyu içilirse kadın hastalıklarına bağlı iltihapları söker. İçerisinde soğan kabukları ve böğürtlen kökü kaynatılmış su, kısır kadınlara içirilirse onların gebe kalmalarını sağlar. ⁽²⁴⁸⁾

Kabukları soyulmuş ve ince doğranmış soğan ezilerek tuzlanır burkulma ve incinmelerde ağrıyan veya şişen bölgeye, bel ağrılarında ise bele sarılır. ⁽²⁴⁹⁾

(243) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s.607.

(244) Soğanın dolamanın ve iltihaplı çıbanların tedavisi için Çankırı, Eldivan, Ilgaz, Kızılırmak, Kurşunlu, Orta ve Şabanözü'nde kullanıldığı tespit edilmiştir. (Kaynak Kişiler, Dursun Çekir – Çankırı; Sultan Akbıyık – Eldivan; Hüseyin Genç – Ilgaz; Muzaffer Göl – Kızılırmak; Hatice Koca – Kurşunlu; Mevlüt Börekçi – Orta; Şaban Somuncu – Şabanözü.)

(245) Kaynak Kişi, Esmâ Gökmen (Çankırı / Aşağı Yanlar Köyü.)

(246) Kaynak Kişi, Sebahat Karakoç – Korgun.

(247) Kaynak Kişi, Hatice Akpunar – Orta.

(248) Soğan kabuğu kadın hastalıklarına bağlı iltihaplanmalar için Kızılırmak'ta; kısır kadınların gebe kalması için Orta'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Mahmure Gökçe – Kızılırmak; Samet Ceyhan – Orta.)

Burkulma ve incinmelere bağılı ağrı ve şişliklerin tedavisinde soğan zeytinle de karıştırılabilir. Soyularak ince doğranmış kuru soğan çekirdekleriyle birlikte ezilmiş siyah zeytin iyice karıştırılır, içerisine az miktarda karabiber ve tuz atılarak ağıran veya şişen bölgeye sarılır. ⁽²⁵⁰⁾ Yine aynı tür rahatsızlıkların tedavisinde; çiğ olarak dövülmüş kırmızı et, kabukları soyularak doğranmış kuru soğan ve çekirdekleriyle birlikte ezilmiş siyah zeytin iyice karıştırılır. İçerisine bir miktar kurutulmuş dövülmüş acı biber ve karabiber katılır ve karışım şişen bölgeye sarılır. ⁽²⁵¹⁾

78. Soymuk

Çam türlerinin gövdelerinin dış kabuğu soyulduktan sonra elde edilen kısımdır. Kuvvet verici olarak emilir ve çiğnenir. Emlik, gabram, kamalak, saymuk, yalama, yalamak, yalamık, yalamuk, sıyırmıh, sıyırmuk da denir. ⁽²⁵²⁾

Soymuk Çankırı(Orta)'da "yalamuk" olarak bilinir. Çam ağacının gövdesinden sıyrılıp toz şekere batırılarak yenirse insanın içinden bir hafta çıra kokusu gelir. Dondurmaya benzeyen bu madde iç hastalıklarına, özellikle ciğer rahatsızlıklarına çok faydalıdır. ⁽²⁵³⁾

79. Tahin

Öğütülmüş susamın koyu sıvı durumudur. ⁽²⁵⁴⁾

Çankırı halk hekimliğinde hem tahin hem de helvası kullanılır.

Tahin helvası tahinin şekerle veya pekmezle karıştırılmasıyla yapılan bir tür helvadır. ⁽²⁵⁵⁾

(249) Kabukları soyularak doğranmış ve tuzlanmış soğan burkulma ve incinmelere bağılı ağrı ve şişlikleri gidermek için Kurşunlu'da, bel ağrıları için Ilgaz'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Hatice Koca – Kurşunlu; Hüseyin Genç – Ilgaz.)

(250) Kaynak Kişi, Sebahat Karakoç – Korgun.

(251) Kaynak Kişi, Hacer Soysal – Korgun.

(252) Turhan Baytop: Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, TDK Yay. 578, Ank., 1997, s.248.

(253) Kaynak Kişi, Ayten Koçak – Orta.

(254) Türkçe Sözlük, TDK Yay. 549, TTK Basım Evi, Ank., 1998, s.2113.

Tahin çıkıklarda, çıkığın olduğu bölgeye sarılmak üzere arpa unu, kil, nane ve tereyağından hazırlanan karışımın içerisine katılır. Kırıkçı veya çıkıkçılar tarafından çıkan kemik zeytinyağıyla ovularak yerine oturtulur, ardından arpa unu, kil, tahin, tere yağı ve nane karışımı çıkığın olduğu bölgeye sarılır. ⁽²⁵⁶⁾

Tahin helvası öksürüğün tedavisinde kullanılır. Sade olarak veya bir miktar limon suyuyla karıştırılarak yenirse özellikle soğuk algınlığına bağlı öksürüğü keser. ⁽²⁵⁷⁾

80. Tarçın

Defnegiller familyasından olan tarçın ağacının, içinde kokulu bir yağ bulunması dolayısıyla bahar gibi kullanılan kabuğudur. ⁽²⁵⁸⁾

Halk hekimliğinde tarçın ezilerek toz haline getirilmiş, hem yara iyi edici olarak hem de sarılık hastalığının tedavisinde kullanılır.

Tarçın çam reçinesiyle karıştırılarak iyileşmeyen yaraların üzerine sarılabilir. Sarılık hastalığının tedavisinde, 50 gr. tarçın yarım kilo süzme balla karıştırılarak aç veya tok karna yenmelidir. ⁽²⁵⁹⁾

81. Tarhana

Halk hakimliğinde tarhananın daha çok haşlanmış ve hamurlaşmış hâli olan tarhana lapası kullanılır.

Tarhana lapası bademcikler şiştiğinde, boğaz ağrılarından ve kabakulakta boğaza, incinmelere bağlı ağrılarda ağıran yere sarılır. ⁽²⁶⁰⁾ Diz

(255) Türkçe Sözlük age, s. 2113.

(256) Kaynak Kişi, Rahime Akpunar – Orta.

(257) Tahin helvası öksürüğün tedavisi için sade olarak Orta'da, limon suyuyla karıştırılarak Kurşunlu'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Yakup Özen – Orta; Hatice Koca – Kurşunlu.)

(258) Türkçe Sözlük, TDK Yay. 549, TTK Basım Evi, Ank., 1998, s.2138.

(259) Tarçın yaraların tedavisi için çam reçinesiyle karıştırılarak Bayramören'de; sarılık hastalığının tedavisi için balla karıştırılarak Çankırı(Merkez)'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Yüksel Baloğlu – Bayramören; Mehmet Muratoğlu – Bayramören; Mustafa Karpuzcu – Çankırı.)

ağrılarında dize önce zeytinyağı sürülmeli, arından içerisine nane, karabiber ve zeytinyağı katılmış tarhana lapası sarılmalıdır. ⁽²⁶¹⁾

82. Toz Şeker

Toz şeker çok ince doğranmış el sabunuyla veya haşlanıp kabukları soyulmuş ve ezilmiş soğanla karıştırılarak dolama olan parmağa sarılırsa iyi gelir. Toz şeker – soğan karışımı aynı zamanda üzerine sarıldığı çıbanların kısa sürede deşilip kurumasını sağlar. ⁽²⁶²⁾

Toz şeker sabahları aç karna bir tatlı kaşığı alınırsa mide ağrısını keser. ⁽²⁶³⁾

Ufak kazalar sonucu oluşabilecek şişliklerde ekmek ağızda çiğnenir, toz şekerle karıştırılarak şişen yerin üzerinde bir müddet bekletilir. ⁽²⁶⁴⁾

Tuzsuz tereyağıyla toz şeker iyice karıştırılır. Adına çalkama denilen bu karışım zayıf, çelimsiz, gelişemeyen çocuklara yedirilirse onların daha sağlıklı olmalarını ve kilo almalarını sağlar. ⁽²⁶⁵⁾

Besin zehirlenmelerinde hastaya şekerli su içirilmelidir. Ilık şekerli su karın ağrısını giderir, soğuk şekerli su ishali anında keser. ⁽²⁶⁶⁾

(260) Tarhana lapasının bademcik ve boğaz ağrılarınin tedavisi için Çankırı (Aşağı Yanlar), Kurşunlu ve Şabanözü'nde, incinmelere bağlı ağrıların tedavis için Korgun'da kullanıldığı tespit edilmiştir. (Kaynak Kişiler, Esmâ Gökmen – Aşağı Yanlar; Hatice Koca – Kurşunlu; Ayten Ergül – Şabanözü; Zeliha Soysal – Korgun.)

(261) Kaynak Kişi, Perihan Temur – Çankırı.

(262) Toz şeker dolamanın tedavisi için sabunla karıştırılarak Eldivan'da; pişirilerek ezilmiş soğanla karıştırılarak Yapraklı'da kullanılır. (Kaynak Kişiler, Mustafa Uğur – Eldivan; Azime Şerifoğlu – Yapraklı.)

(263) Kaynak Kişi, Gülüman Akpunar – Orta.

(264) Kaynak Kişi, Nigar Kortarla – Kurşunlu.

(265) Kaynak Kişi, Emine Koç – Yapraklı.

(266) Şekerli suyun besin zehirlenmeleri için Yapraklı'da; karın ağrısı için Şabanözü ve Çankırı(Merkez)'da; ishalin tedavisi için Çankırı(Merkez)'da kullanıldığı tespit edilmiştir. (Kaynak Kişiler, Emine Koç – Yapraklı; Nail Yumrucak – Şabanözü; Mehmet Demirci – Çankırı.)

83. Turp

Turpgiller familyasından 15 – 50 cm kadar boylanabilen beyaz ya da sarı çiçekli, tek yıllık otsu bir bitkidir. ⁽²⁶⁷⁾

Halk hekimliğinde turpun kabukları siyah olanının suyu astım hastalığının tedavisinde kullanılır.

İyice yıkanan turpun içi dolmalık kabak oyar gibi oyulur. Bu sırada turp sulanır. İçi oyulan turptan akan su sade olarak veya süzme balla karıştırılarak içilirse astım hastalığına iyi gelir. ⁽²⁶⁸⁾

84. Udu Hindi

Bir bitki türü olan ve kurutulmuşu aktarlarda satılan udu hindi Çankırı halk hekimliğinde bademcikleri patlatmak için kullanılır.

Toz haline getirilmiş uduhindi otu zeytinyağıyla karıştırılarak buruna çekildiğinde bademcikleri patlatır. ⁽²⁶⁹⁾

85. Ulak Otu

Bir bitki türü olan ve kurutulmuş olarak aktarlarda satılan ulak otu Çankırı halk hekimliğinde böbrek taşlarını düşürmek için kullanılır.

Ulak otu kaynatılıp suyu içildiğinde böbrek taşlarını düşürür. ⁽²⁷⁰⁾

86. Un

Halk hekimliğinde un çıkıkların ve yanıkların tedavisinde kullanılır.

Çıkıklarda, kırıkçı veya çıkıkçılar tarafından çıkan kemik zeytinyağıyla ovularak yerine oturtulur, ardından ovulan bölgeye un ve yumurta sarısı karışımı sarılır. ⁽²⁷¹⁾

⁽²⁶⁷⁾ Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s.670.

⁽²⁶⁸⁾ Kaynak Kişi, Güzin Kılıçoğlu – Şabanözü.

⁽²⁶⁹⁾ Kaynak Kişi, Ali Ergül – Şabanözü.

⁽²⁷⁰⁾ Kaynak Kişi, Eren Karpuzcu – Çankırı.

Yanıklarda yanan bölgeye hemen un serpiştirilirse deri su toplamaz ve deride yanık izi kalmaz. ⁽²⁷²⁾

87. Üvez

Gülgiller familyasından, meyveleri yenen, dikensiz, basit ya da bölmeli yapraklı, beyaz çiçekli ağaç ya da ağaççıklardır. Eyvaz, ivaz, iveau, övez olarak da bilinir. ⁽²⁷³⁾

Bu ağaççılıklara Çankır'da "üvez, ovaz, övez" denir. Meyveleri yenirse ishali keser. ⁽²⁷⁴⁾ Yaprakları kaynatılır suyu içilirse şeker hastalığına iyi gelir. ⁽²⁷⁵⁾ Böbrek taşıını düşürmek için yaprak ve filizler birlikte kaynatılmalı ve suyu içilmelidir. ⁽²⁷⁶⁾

88. Üzerlik

Üzerlik, sıcak ve yağışı az olan iklime has bir bitki olup, Anadolu'dan Çin'e kadar uzanan geniş arazide tabi olarak yetişmektedir. Memleketimizin, Orta Anadolu Bölgesindeki kırsal alanlarda, mezarlıklarda üzerlik bitkisine rastlamak mümkündür.

Yarım metre boyunda bir senelik, otsu bir bitki olan üzerliğin küçük açık sarı renkli çiçekleri vardır. Meyveleri kapsül şeklinde ve her kapsülde 20 –25 kadar tohum bulunmaktadır. Kırmızımtrak kahve renkli olan tohumlar çörek otu büyüklüğündedir. ⁽²⁷⁷⁾

Üzerlik Çankırı halk hekimliğinde her derde deva olarak bilinir. Üzerlik tohumları iyice ezilerek bir tülbentten geçirildikten sonra saf süzme balla

(271) Kaynak Kişiler, Semine Akpunar – Orta; Osman Tüzünel – Bayramören.

(272) Kaynak Kişiler, Mühibe Akkaya – Orta; Hanim Çiftçi – Kurşunlu.

(273) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s.685.; Turhan Baytop, Türkçe Bitki Adları Sözlüğü,TDK Yay. 578, Ank., 1997, s.273.

(274) Kaynak Kişiler, Halime Ertan – Bayramören; Fatma Baloğlu – Bayramören.

(275) Kaynak Kişi, Perihan Temur – Çankırı.

(276) Kaynak Kişiler, Yüksel Baloğlu – Bayramören; Mehmet Muratoğlu – Bayramören.

(277) Müjgan Üçer, "Üzerlik", Sivas Folkloru, Yıl:1, S. 6, s.3.

kariştırılır. Bu karişım her derde devadır ancak yemeden 6zce y6z Fatiha-yı şerif, y6z Salavat-ı şerif, y6z İhlas-ı şerif okunmalıdır. ⁽²⁷⁸⁾

6zerlik tohumları kaynatılır suyu içilirse şeker hastalığına iyi gelir. ⁽²⁷⁹⁾

Nazar değdiğine inanılan kişilere 6zerlik t6ts6s6 yapılır. İçinde ateş bulunan bir mangala 6zerlik tohumları atılır. Nazara uğrayan yetişkin bir insansa v6cudunu, yanan tohumların dumanına tutar. Bebekler ise t6ts6y6 yapanlar tarafından 6zerlik tohumlarının dumanına tutulurlar. ⁽²⁸⁰⁾

Her derde deva olarak bilinen, bir adı da nazar otu olan bitkinin hem kendisi hem tohumları 6lkemizin pek çok yerinde nazara karşı kullanılmaktadır. 6zerlik t6ts6s6 denen ve nazar değen kişiyi ateşte yanan 6zerlik tohumlarının dumanına tutmaya dayanan uygulama Anadolu'nun bir çok y6resinde mevcuttur. ⁽²⁸¹⁾

89. 6z6m

Asmagiller familyasından, yaprakları elsi, bakka tipi meyveleri olan ve meyveleri için k6lt6r6 yapılan, 6lkemizde 3 t6r ve pek çok k6lt6r çeşidi ile temsil edilen, tırmanıcı g6vdeli, çalı formundaki bitkilerdir. ⁽²⁸²⁾

Halk hekimliğinde siyah 6z6m6n kurutulmuşu kullanılır.

Kurutulmuş siyah 6z6m sarılığa iyi gelir. Ezilerek ıbanların 6zerine, burkulma ve incinmelere bağlı ağrılarda incinen b6lgeye sarılır. ⁽²⁸³⁾

(278) Kaynak Kişi, Mehmet Karpuzcu – Çankırı.

(279) Kaynak Kişi, Mahmure G6ke – Kızılırmak.

(280) Kaynak Kişi, Satılmış Bardakçı – şaban6z6.

(281) Orhan Acıpayamlı, "Anadolu'da Nazarla İliğli Bazı 6det ve İnanmalar" Ank. 6nv. Dil. Ve Tarih – Coğrafya Fak6ltesi Dergisi, C. XX, S. 1-2, s.1.

(282) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s.685.

(283) 6z6m kurusu sarılığın ve çıbanların tedavisi için şaban6z6'nde; burkulma, ezilme ve incinmelere bağlı ağrıların tedavisi için Orta'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, şerife Yumrucak – şaban6z6; Faruk Canbaz – Orta.)

Mide ağrısının tedavisinde, üzüm kurusu havanda iyice dövölüp üzerine kaynar su dökölmeli ve bir tölbentten süzölerek suyu içilmelidir. ⁽²⁸⁴⁾

90. Yabanî Erik

Dikenli veya dikensiz, kışın yaprağını döken, beyaz çiçekli ağaç veya ağaççıklardır. Bazı türlerin olgun meyveleri yenir. ⁽²⁸⁵⁾

Halk hekimliğinde yabanî eriğin, meyveleri 10 –15 mm çapında, siyahımsı mavi renkli olan türü kullanılır. Bu tür Çankırı'da "yabanî erik, yaban eriği, ekşi erik dağ eriği" gibi adlarla anılır.

Yaban eriğinin meyveleri kaynatılır suyu içilirse şeker hastalığına iyi gelir. ⁽²⁸⁶⁾

91. Yarma

İri ve gelişigözel kırılarak kabukları alınmış buğdaydır.

Yarma çorbası ishale iyi gelir. ⁽²⁸⁷⁾ Bu çorba hazırlanırken yarma bir tencerede yeteri kadar suyla, pişinceye kadar kaynatılır. Sıcak hâldeyken üzerine yoğurt ilave edilir.

Dolamanın tedavisinde, ezilmiş yarma veya lapa hâline getirilmiş yarma unu, tereyağı ve yoğurt karışımı parmağa sarılır. ⁽²⁸⁸⁾

Diz ağrılarında veya dizlerde su toplanmasına bağılı şişliklerin tedavisinde yarma, çatlama noktasına gelinceye kadar kaynatılır, süzöldükten sonra sıcak hâlde dizlere sarılır. ⁽²⁸⁹⁾

(284) Kaynak Kişi, Emine Saraçoğlu – Orta.

(285) Turhan Baytop, Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, TDK Yay. 578, Ank., 1997, s.101.

(286) Kaynak Kişiler, Sultan Akbıyık – Eldivan ; Sebahat Karakoç – Korgun.

(287) Kaynak Kişi, Osman Tüzünel – Bayramören.

(288) Dolamanın tedavisinde, ezilmiş yarma Kızılırmak'ta; yarma unu tereyağı ve yoğurt karışımı Şabanözü'nde kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Muzaffer Göl – Kızılırmak; Şerife Yumrucak – Şabanözü.)

(289) Kaynak Kişi, Ramazan Ezder – Orta.

92.Yemlik

Papatyagiller familyasından, yaprakları ipliksi ve paralel damarlı, çiçekleri uzun bir sap üzerinde bulunan, aken tipi meyve taşıyan, ülkemizde 18 türle temsil edilen, bir ya da çok yıllık otsu bitkilerdir. Genç iken kök ve yaprakları çiğ olarak veya yumurta ile pişirilerek yenir. Yaşlı bitkiler “kocamış” adını alır ve kullanılmaz. Yemlik halk arasında emlik, yelmik, yelmiyh, yelmük, yemliyh, yimlik olarak da bilinir. ⁽²⁹⁰⁾

Çankırı’da genç yaprak ve kökleri çiğ hâlde ekmekle yenerek tüketilen bitkinin kolesterol ve alerjiye faydalı olduğu bilinmektedir. ⁽²⁹¹⁾

93.Yulaf

Buğdaygiller familyasından, panikül tip çiçeklenmesi olan ülkemizde geniş kültürü yapılan ve tohumları kullanılan bir yıllık, otsu bitkidir. ⁽²⁹²⁾

Yulaf halk hekimliğinde şeker hastalığının tedavisinde kullanılır. Yulaf taneleri kaynatılır suyu içilirse şeker hastalığına iyi gelir. ⁽²⁹³⁾

94.Zencefil

Zencefilgiller familyasından Hindistan ve Malezya’da yetişen, yaklaşık 100 cm yüksekliğinde, kamış görünüşünde çok yüksek ve otsu bir bitkidir. ⁽²⁹⁴⁾

Kurutulmuş zencefil dalları kaynatılır, suyu içilirse astım hastalığına iyi gelir. ⁽²⁹⁵⁾

Ezilerek toz hâline getirilmiş zencefil balla karıştırılarak yenirse öksürüğü keser. ⁽²⁹⁶⁾ Yine öksürüğün tedavisi için süzme bal ve zencefil

(290) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s. 707.; Turhan Baytop, Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, TDK Yay. 578, Ank., 1997, s.284.

(291) Kaynak Kişiler, Ayten Koçak – Orta; Ömer Gönül – Orta.

(292) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s.714.

(293) Kaynak Kişiler, Sultan Akbıyık – Eldivan; Denye Akbıyık – Eldivan.

(294) Türkçe Sözlük, TDK Yay. 549, TTK Basım Evi, Ank., 1998, s. 2505.

(295) Kaynak Kişi, Mahmure Gökçe – Kızılırmak.

kariştırılır. Gece yatmadan 6nce bu karişımdan bir yemek kaşığı alınır, 6zerine karabiber gezdirilerek yutulur. ⁽²⁹⁷⁾

95.Zeytin

Zeytingiller familyasından, meyvesi yenen ve yağı çıkarılan yapraklarını d6kmeyen ağaç veya ağaççıklardır. Birçok k6lt6r çeşidi meyvesi için yetiştirilen, yenen zeytin dışında Batı ve G6ney Anadolu b6lgelerinde yabani olarak yetişen bir t6r6 de mevcuttur. ⁽²⁹⁸⁾

Bitkinin yaprakları şeker hastalığının tedavisinde, meyveler ise çekirdekleriyle birlikte ezilerek bademcik, boğaz ağrıları, burkulma, incinmelere bağlı ağrı ve şişliklerin tedavisinde kullanılır.

şeker hastalığında zeytin ağacının yaprakları kaynatılır ve suyu içilir. ⁽²⁹⁹⁾

Zeytin bademciklerin şişmesine bağlı boğaz ağrılarında çekirdekleriyle birlikte ezilerek boğaza sarılır. ⁽³⁰⁰⁾ Burkulma veya incinmelere bağlı ağrı ve şişliklerin tedavisinde farklı besin maddeleriyle kariştırılarak kullanılır. B6yle durumlarda zeytin çekirdekleriyle birlikte ezilir; kabukları soyularak doğranmış soğanla iyice kariştırılır; karişım içersine az miktarda t6z ve karabiber katılarak v6cudun şişen veya ağıran b6lgesine sarılır. ⁽³⁰¹⁾ Yine aynı t6r rahatsızlıkların tedavisinde; çiğ olarak d6v6lm6ř kırmızı et, kabukları soyularak doğranmış kuru soğan ve çekirdekleriyle birlikte ezilmış siyah zeytin iyice kariştırılır. İçersine bir miktar kurutularak d6v6lm6ř acı biber ve karabiber katılır ve karişım şişen b6lgeye sarılır. ⁽³⁰²⁾

(296) Kaynak Kişi, Eren Karpuzcu – Çankırı.

(297) Kaynak Kişi, Ali Erg6l – şaban6z6.

(298) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s. 721.; Turhan Baytop, T6rke Bitki Adları S6zl6ė6,TDK Yay. 578, Ank., 1997, s.292.

(299) Kaynak Kişiler, M6hittin Zincirkıran – Kurşunlu; Tevabir Tufan – Kurşunlu.

(300) Kaynak Kişi, Mustafa G6l – Çerkeş.

(301) Kaynak Kişi, Sebahattin Karakoç – Korgun.

(302) Kaynak Kişi, Hacer Soysal – Korgun.

96.Zeytinyağı

Zeytinyağı çıkıkların tedavisinde, diz ağrılarında, kol veya bacaklarda meydana gelebilecek âni kasılmalarda yumuşatıcı olarak kullanılır. Çıkıkların tedavisinde tahin, tereyağı, arpa unu, kil ve naneden hazırlanan karışım, çıkığın olduğu bölgeye sarılmadan önce çıkan kemik zeytinyağı ile ovularak yerine oturtulur. ⁽³⁰³⁾ Yine diz ağrılarında haşlanmış tarhana ile zeytinyağı karıştırılır, içerisine az miktarda nane ve karabiber katılır; karışım sarılmadan önce diz zeytinyağı ile ovulur. Kol veya bacaklarda meydana gelebilecek ani kasılmalarda haşlanmış ve kabukları soyulmuş patates zeytinyağıyla iyice ezilir. Kasılan bölge bir müddet sıcak suda bekletilip ısıtıldıktan sonra patates ve zeytinyağından hazırlanan karışım sarılır. ⁽³⁰⁴⁾

Yanıkların tedavisinde zeytinyağı sade olarak veya az miktarda bal mumuyla iyice karıştırılarak yanan bölgeye sürülür. ⁽³⁰⁵⁾ Derin yanıklarda, deride iz kalmaması için kömür gibi oluncaya kadar kızartılıp soğutulmuş zeytinyağı yanan bölgeye sürülmelidir. ⁽³⁰⁶⁾

Zeytinyağı, kabız hâllerinde bir – iki gün boyunca günde bir çorba kaşığı içilmelidir. Bu şekilde alındığında böbrek taşlarını da düşürür. ⁽³⁰⁷⁾ Saç diplerine sürülen zeytinyağı saç dökülmesini engeller. Dövülerek toz haline getirilmiş udu hindi otu ve zeytinyağı karışımı buruna çekilirse bademcikleri patlatır. ⁽³⁰⁸⁾

(303) Kaynak Kişi, Rahime Akpunar – Orta.

(304) Kaynak Kişi, Perihan Temur – Çankırı.

(305) Zeytinyağı yanıkların tedavisi için sade olarak Kızılırmak, Korgun, Kurşunlu ve Yapraklı'da; bal mumuyla karıştırılarak Kurşunlu'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Mahmure Gökçe – Kızılırmak; Hacer Soysal – Korgun; Leman Yiğit – Kurşunlu; Azime Şerifoğlu – Yapraklı.)

(306) Kaynak Kişi, Fatma Özdemir – Orta.

(307) Zeytinyağı kabız için Çerkeş ve Orta'da; böbrek taşı düşürmek için Orta'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Ayşegül Çimen – Çerkeş; Samet Ceyhan – Orta.)

(308) Zeytinyağı saç dökülmesini engellemek; uduhindi otuyla karıştırılarak bademcikleri patlatmak için Şabanözü'nde kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Ali Ergül – Şabanözü; Ayten Ergül – Şabanözü.)

Mayasıl veya basur hastalığında patlıcan ızgarada veya küle gömülerek pişirilir. Kabukları soyulduktan sonra üzerine sırasıyla önce süzme bal sürülür, bir miktar toz şeker serpilir. En üste de zeytinyağı gezdirilir ve hastalığın olduğu bölgeye sarılarak bir gece bekletilir. ⁽³⁰⁹⁾

Çıban ve ayak parmaklarında oluşabilecek mantarların tedavisinde çıban veya mantarın üzerine ısıtılmış sinir otu sarılmadan önce zeytinyağı sürülür. ⁽³¹⁰⁾

(309) Kaynak Kişi, İbrahim Kurt – Kurşunlu.

(310) Kaynak Kişi, Hanim Çiftçi – Kurşunlu.

E. HAYVANİ KAYNAKLI TEDAVİ YÖNTEMLERİ

1. Ayı

Etçiller takımının ayıgiller familyasından 180 – 250 cm uzunlukta, esmer kahverengi tüyleri olan ve iyi tırmanan bir türdür.⁽¹⁾

Halk hekimliğinde bu hayvanın yağı kullanılır. Avlanan ayılardan çıkarılan yağ leblebi gibi kurutularak hem verem hastalarına hem zayıf, çelimsiz görünen insanlara yedirilir. Zayıf, çelimsiz insanların kilo alıp, güçlenmesini sağlayan ayı yağı aynı amaçla zayıf hayvanlar için de kullanılabilir. Ayı yağı yiyen güçsüz hayvanlar da kısa sürede güçlü bir hale gelir.

Bel ağrılarında belin yumuşaması ve ağrının hafiflemesi için bele ayı yağıyla masaj yapılır.⁽²⁾

2. Ayrar

Ayrar ishale, besin zehirlenmelerine ve soğuk algınlığına bağlı mide bulantısına iyi gelir.⁽³⁾

Ayrarın, bir müddet bekletildikten sonra dibine tortusunun çökmesiyle beliren suyu, halk hekimliğinde böbrek taşı düşürmek için kullanılır. Böbrek taşı düşürmek için ayrar suyu içilmelidir.⁽⁴⁾

Soğuk algınlığına bağlı hastalıklarda, özellikle çocukların ateşini düşürmek için, ayrar suyu bir miktar sirkeyle karıştırılır, bu karışım içerisine

(1) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, Biyoloji Terimleri Sözlüğü, TDK Yay. 699, Ank., 2000, s.103,331.

(2) Kaynak Kişi, Yüksel Baloğlu – Bayramören.

(3) Ayrar ishal ve besin zehirlenmeleri için Orta, soğuk algınlığına bağlı mide bulantısı için Çankırı(Merkez)'da içilmektedir. (Kaynak Kişiler, Yakup Özen – Orta, Hatice Akpunar – Orta; İsmail Karatay – Çankırı.)

(4) Ayrar suyunun böbrek taşı düşürmek için Çerkeş, Bayramören ve Ilgaz'da kullanıldığı tespit edilmiştir. (Kaynak Kişiler, Hamide Bal – Çerkeş ; Osman Tüzünel – Bayramören; Hüseyin Genç – Ilgaz)

1 – 2 diş dövülmüş sarımsak ilave edilerek bir tülbent veya pamuk yardımıyla vücuda sürülür. ⁽⁵⁾

3. Bal

Bal sade olarak yendiğinde mide ağrısına, sarılık hastalığına, kızamığa ve öksürüğe iyi gelir. ⁽⁶⁾ Sulandırılarak aç karna yenirse tüm hastalıklara şifadır. ⁽⁷⁾ Ilık suyla sulandırılmışı kabızlığı giderir, soğuk suyla sulandırılmışı ishali keser. ⁽⁸⁾

Bal naneyle karıştırılarak yenirse veya hem sırtta hem göğse sürülürse öksürüğü keser. ⁽⁹⁾ Sürekli öksürük hallerinde bir gazete parçasına tereyağı ve bal sürülür, üzerine biraz nane ekildikten sonra gazete parçası hastanın göğsüne yapıştırılır. ⁽¹⁰⁾

Bal ısırgan tohumuyla karıştırılarak yenirse mide ülserine iyi gelir, böbrek taşlarını düşürür. Bu karışım kanser hastalarına aç karna yedirilmelidir. Yüksek tansiyonun tedavisinde bal ve ısırgan tohumu karışımı, yumurta sarısı ilave edilerek yenmelidir. ⁽¹¹⁾

Bal bademcikler şiştiğinde boğaza sarılır, mayasıl hastalığında hastalıklı bölgeye sürülürse iyi gelir. ⁽¹²⁾ Vücudun farklı bölgelerinde meydana

(5) Kaynak Kişi, Hacer Soysal – Korgun.

(6) Bal mide ağrısı için Kurşunlu, Orta ve Şabanözü'nde; sarılık hastalığı için Çankırı(Merkez) ve Orta'da; kızamık için Orta'da; öksürük için Bayramören ve Orta'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Yakup Özen – Orta; Cevrinaz Cambaz – Orta; Ali Ergül – Şabanözü; Dursun Çakır – Çankırı; Osman Tüzünel – Bayramören)

(7) Kaynak Kişi, Mehmet Demirci – Çankırı.

(8) Kaynak Kişi, Emine Koç – Yapraklı.

(9) Bal-nane karışımı öksürüğün tedavisi için Korgun'da yenir, Kurşunlu'da beze sürülerek sırtta ve göğse yapıştırılır. (Kaynak Kişiler, Sebahat Karakoç – Korgun; Hatice Koca – Kurşunlu.)

(10) Kaynak Kişi, Denye Akbıyık – Eldivan.

(11) Bal-ısırgan tohumu karışımı mide ülseri ve yüksek tansiyonun tedavisi için Kurşunlu'da; kanser ve böbrek taşlarını düşürmek için Orta'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Emine Zincirkıran – Kurşunlu; Mühibe Akkaya – Orta; Hacer Akpunar – Orta)

(12) Kaynak Kişi, Gülüman Akpunar – Orta.

gelebilecek yaralar bal sürülerek iyileştirilebilir.⁽¹³⁾ Çam reçinesi, tereyağı ve bal karışımı üzerine sürüldüğü müzmin yaraları kısa sürede kurutur.⁽¹⁴⁾ Arı sokması ve böcek ısırması durumunda ısırılan bölgeye bal sürülür.⁽¹⁵⁾ Basur hastalığında sığır kuyruğu adlı bitkinin çiçek tohumları ile bal karıştırılır ve hastalıklı bölgeye sarılır. Kısa sürede iyileşmeyen yaraların tedavisinde karaçalı meyveleri ezilip balla karıştırılarak yaranın üzerine sürülmelidir.⁽¹⁶⁾ Romatizmal bacak ağrılarında bacakalara sarılacak bal ağrıyı hafifletir.⁽¹⁷⁾

Bal tereyağıyla karıştırılarak yenirse halk arasında “zengin hasatalığı” denen vereme iyi gelir.⁽¹⁸⁾ Keten tohumuyla karıştırılarak yenirse ülserden kaynaklanan mide ağrılarını giderir.⁽¹⁹⁾ İçersine bal katılmış limon suyu iyice karıştırılarak içilirse bademciklere iyi gelir, öksürüğü keser.⁽²⁰⁾ Ballı limon suyunun, içine az miktarda karabiber katılmışı da öksürüğün tedavisinde kullanılabilir.⁽²¹⁾ Her türlü mide ağrısını gidermek için süt, içersine bol miktarda bal katılarak içilmelidir.⁽²²⁾ 50 gr tarçın yarım kilo süzme balla karıştırılarak yenirse sarılık hastalığını tedavi eder.⁽²³⁾

Bal turp suyuyla karıştırılarak astım hastalığının tedavisinde kullanılır. Turpun kabukları siyah olanının içi dolmalık kabak oyar gibi oyulur. Bu sırada turp sulanır. İçi oyulan turptan akan su süzme balla karıştırılarak içilirse astım

(13) Kaynak Kişi, Hamdi Karakaya – Kurşunlu.

(14) Kaynak Kişiler, Hüseyin Muratoğlu, Zekeriya Ateş – Bayramören.

(15) Kaynak Kişi, Perihan Temur – Çankırı.

(16) Kaynak Kişi, Mustafa Karpuzcu – Çankırı.

(17) Kaynak Kişi, Mehmet Demirci – Çankırı.

(18) Kaynak Kişiler, Dursun Çakır – Çankırı; Osman Tüzünel - Bayramören; Ayten Koçak – Orta.

(19) Kaynak Kişi, Mustafa Karpuzcu – Çankırı.

(20) İçerisine bal katılmış limon suyu bademcikler için Şabanözü; öksürük için Yapraklı'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Ali Ergül – Şabanözü; Şefika Karaman – Yapraklı.)

(21) Kaynak Kişi, Emine Duru – Kurşunlu.

(22) Kaynak Kişi, Osman Tüzünel – Bayramören.

(23) Kaynak Kişi, Mustafa Karpuzcu – Çankırı

hastalığına iyi gelir.⁽²⁴⁾ Yine astım hastalığının tedavisinde kabukları soyulmuş bir soğanın ortası boşaltılır. Bu ince boşluktan süzme bal akıtılır ve soğanın içinden akan bal yenir.⁽²⁵⁾ Bir kilogram limon suyu, altı adet kabuklu günlük yumurta, 250 gr nöbet şekeri, 250 gr süzme bal bir kavanozun içine konur. Kapağı kapatılan kavanoz yedi gün buzdolabında bekletilir. Yedi günün sonunda dolaptan çıkarılan karışım tülbentten süzülür ve sabahları bir kahve fincanı içilirse astım hastalığına iyi gelir. Balın taze veya kurutulmuş ısırgan yapraklarıyla karıştırılmışı da astım hastalığı için faydalıdır.⁽²⁶⁾

Bal, ezilerek toz haline getirilmiş zencefille karıştırılarak yenirse öksürüğü keser. Yine öksürüğün tedavisinde bu karışım gece yatmadan önce bir miktar karabiber ilave edilerek de alınabilir.⁽²⁷⁾ Zayıf, çelimsiz çocuklara kilo almaları için, içerisine yumurta sarısı ve bol miktarda bal katılmış süt içirilmelidir.⁽²⁸⁾ Bal içersine çörek otu katılarak yenirse hem mide ağrısına hem öksürüğe iyi gelir.⁽²⁹⁾ Solunum yolu enfeksiyonları, ve buna bağlı olarak nefes alıp verirken çıkan hırıltının durması için tereyağı ve bal karıştırılmalı biraz karabiber ilave edilerek yenmelidir.⁽³⁰⁾ Bu karışım içerisine nane eklenirse mide rahatsızlıklarında yenebilir.⁽³¹⁾ Mide ağrılarında dövülmüş damla sakızı ve bal karışımı da tedavi edicidir. Karışım çörek otu ilave

(24) Kaynak Kişi, Güzin Kılıçoğlu – Şabanözü

(25) Kaynak Kişi, Hatice Akpunar – Orta.

(26) Kaynak Kişi, Gülhanım Güven – Eldivan

(27) Bal-zencefil karışımı öksürüğün tedavisi için Çankırı(Merkez) ve Şabanözü'nde kullanılmakta, bu karışım Şabanözü'nde karabiberle alınmaktadır. (Kaynak Kişiler, Eren Karpuzcu – Çankırı; Ali Ergül – Şabanözü.)

(28) Kaynak Kişi, Hacer Soysal - Korgun

(29) Bal çörek otuyla birlikte mide ağrısının tedavisi için Atkaracalar'da, öksürüğün tedavisi için Yapraklı'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Fatma Sancı – Atkaracalar; Emine Koç – Yapraklı.)

(30) Kaynak Kişi, Ali Ergül – Şabanözü.

(31) Kaynak Kişi, Hamide Bal – Çerkeş

edilerek de alınabilir. ⁽³²⁾ Uykusundan korkuyla uyanan çocuklara kabukları ayrılarak dövülmüş ceviz balla karıştırılarak yedirilmelidir. ⁽³³⁾

Mayasıl veya basur hastalığının tedavisinde patlıcan ızgarada veya odun közündə pişirilir. Soyulduktan sonra üzerine sırasıyla önce süzme bal sürölür, bir miktar toz şeker serpilir, en üste de zeytinyağı gezdirilir ve hastalıklı bölgeye sarılarak bir gece bekletilir. ⁽³⁴⁾

4. Bal Mumu

Arıların peteklerini yapmak için karın halkaları arasında salgıladıkları yumuşak ve sarımsı maddedir. ⁽³⁵⁾

Bal mumu halk hekiminde yanıkların tedavisinde kullanılır. Ezilerek bir miktar zeytinyağıyla karıştırılmış bal mumu vücudun yanan bölgesine sürölür. ⁽³⁶⁾

5. Balık

Omurgalı hayvanlardan, deniz ve tatlı sularda yaşayan, yüzgeçleri ile hareket eden kemikli ya da kıkırdaklı olan soğukkanlı, suda erimiş oksijeni solungaçları ile soluyan, genellikle yüzme keseleri bulunan, ayrı eşeyli, yumurtlayan, çoğunlukla pullu, mekik biçiminde, yüzmeye elverişli vücutları olan hayvanların genel adıdır. ⁽³⁷⁾

(32) Bal ve damla sakızı karışımı mide ağrısının tedavisi için Çankırı ve Bayramören'de kullanılmakta, bu karışım Bayramören'de çörek otuyla alınmaktadır. (Kaynak Kişiler, Eren Karpuzcu – Çankırı; Yüksel Baloğlu – Bayramören.)

(33) Kaynak Kişi, Perihan Temur – Çankırı.

(34) Kaynak Kişi, İbrahim Kurt – Kurşunlu.

(35) Türkçe Sözlük, TDK Yay. 549, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ank., 1998, s.212.

(36) Kaynak Kişi, Leman Yiğit – Kurşunlu.

(37) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s.74.

Balık halk hekimliğinde bel ve bacak ağrıların tedavisinde kullanılır. Özellikle akarsudan tutulmuş alabalık eti bel ve bacak ağrılarında çiğ olarak bele veya bacağa sarılır. ⁽³⁸⁾

Zemheri soğuklarından korunmak ve vücudun dirençli kalmasını sağlamak için bol bol balık yenmelidir. Balık yağı sinirleri yumuşatır, gözlere çok faydalıdır. ⁽³⁹⁾

6. Bildircin

Tavuksular takımının, sülüngiller familyasından, 20 cm kadar uzunlukta, Avrupa, Asya ve Afrika'da yaşayan göçmen bir türdür. ⁽⁴⁰⁾

Halk hekimliğinde bu türün yumurtası kullanılır. Bildircin yumurtası çiğ olarak içilirse astım hastalığına iyi gelir. ⁽⁴¹⁾

7. Dalak

Omurgalı hayvanlarda lenf bezine benzeyen ve kan damarları çok olan bir organdır. ⁽⁴²⁾

Dalak odun közünde pişirilerek yenirse sarılık hastalığına iyi gelir. ⁽⁴³⁾

8. Et

Halk hekimliğinde çoğunlukla büyükbaş hayvanların eti, ezilme, burkulma, incinmeler sonucu oluşabilecek morarma veya şişliklerin tedavisinde çiğ halde kullanılır. Bu gibi durumlarda sert bir nesneyle hafifçe

(38) Balık eti bel ve bacak ağrıların tedavisi için Ilgaz'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişi, Recep Demirel – Ilgaz.)

(39) Kaynak Kişi, Mehmet Demirci – Çankırı.

(40) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s.88.

(41) Kaynak Kişiler, Gülhanım Güven – Eldivan; Mahmure Gökçe – Kızılırmak.

(42) Türkçe Sözlük, TDK Yay. 549, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ank., 1998, s. 516.

(43) Kaynak Kişi, Yaşar Karakuş – Kurşunlu.

dövölerek inceltirilmiş et vücudun şişen veya moraran bölgelerine sarılır. ⁽⁴⁴⁾
Yine bu tür şişliklerin inmesi için, çiğ et, soyularak ince doğranmış kuru soğan ve çekirdekleriyle birlikte ezilmiş siyah zeytin iyice karıştırılır, içersine bir miktar acı biber ve karabiber atılarak karışım vücudun moraran veya şişen bölgelerine sarılır. ⁽⁴⁵⁾

Etin yağsız olanı mangalda pişirilerek yenirse sarılık hastalığına iyi gelir. ⁽⁴⁶⁾

9. Haraza

Haraza büyükbaş hayvanların öd kesesinden çıkan bir maddedir. Sarı renkte yumuşak veya sert olan bu madde bir fındık büyüklüğündedir. ⁽⁴⁷⁾ Halk hekimliğinde sarılık ve siroz hastalıklarının tedavisinde kullanılır.

Haraza kurutularak toz haline getirildikten sonra yenirse sarılık ve siroz hastalığına çok iyi gelir. Balla karıştırılarak yeni doğan çocuklara yedirilirse onların bu tür hastalıklara yakalanmalarını önler. ⁽⁴⁸⁾

10. Kirpi

Böcekçiler takımının, kirpiggiller familyasından, 25-30 cm kadar uzunlukta, 4-5 cm kadar kuyruklu, kahve renkli, sırtının üzerindeki dikenlerin uçları sarı, ak olan, Avrupa ve Asya'da yaşayan bir türdür. ⁽⁴⁹⁾

Kirpi eti pişirilerek yenirse mayasıl ve basur hastalığına iyi gelir. ⁽⁵⁰⁾

(44) Bu tedavi yönteminin Bayramören, Ilgaz, Korgun, Kurşunlu ve Orta ilçelerinde uygulandığı tespit edilmiştir. (Kaynak Kişiler, Zekeriya Ateş – Bayramören; Hüseyin Genç – Ilgaz; Sebahat Karakoç – Korgun; Mustafa Yazıcı – Kurşunlu; Yakup Özen – Orta.)

(45) Kaynak Kişi, Hacer Soysal – Korgun.

(46) Kaynak Kişi, Hacer Somuncu – Şabanözü.

(47) Müjgan Üçer, "Halk Hekimliği", Sivas Folkloru, yıl : 1, S. 7, Ağustos 1973, s.5.

(48) Haraza Ilgaz'da kullanılmaktadır. Ilgaz'da kendisiyle bizzat görüştüğümüz kasap Recep Demirel her hayvanda bulunmayan harazanın yörede çok aranan bir madde olduğunu; özellikle sarılık ve siroz hastalıklarının tedavisi için sıklıkla kullanıldığını belirtmiştir.

(49) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s.370.

(50) Kaynak Kişiler, Gülüman Akpunar – Orta, Tevabir Tufan – Kurşunlu.

11. Koyun

Çift parmaklılar takımının, boynuzgiller familyasından, tıknaz, sağlam yapılı, eti, derisi ve kılı için yetiştirilen, bütün dünyaya yayılmış bir türdür. ⁽⁵¹⁾

Halk hekimliğinde bu hayvanın daha çok derisinden ve yününden faydalanılır. Koyun derisi ezilme, burkulma ve incinmeler sonucu oluşabilecek morarma veya şişliklerin tedavisinde kullanılır. Bu gibi durumlarda vücudun şişen veya moraran yerlerine yeni kesilmiş koyunun derisi sarılır. ⁽⁵²⁾

Bel ağrılarında bele koyun veya kuzu yünü sarılır. Kuzu yünü sürekli öksürük ve astım hastalığının tedavisinde hastanın sırtına sarılmalıdır. Özellikle astım hastaları sırtlarına sardıkları yünü kış mevsimi boyunca çıkarmamalıdır. ⁽⁵³⁾

Koyunun akciğeri mayasıl hastalığının tedavisinde kullanılır. Bu hastalığın tedavisinde ciğer kaynatılır, süzildükten sonra üzerine pudra şekeri dökülür. Hasta kaynatılmış ve şekerlenmiş olan ciğerin üzerine oturtulur. ⁽⁵⁴⁾

Koyunların ciğerinde ciğere yapışık olarak bulunan torba şeklindeki öd alınır, içersine çekilmemiş karabiber doldurulur. Bir iki hafta bekletilen öd kurutulduktan sonra her gün ilâç miktarında yutulursa basur hastalığına iyi gelir. ⁽⁵⁵⁾

(51) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s.217.

(52) Koyun derisinin burkulma, ezilme ve incinmelere bağlı ağrı ve şişliklerin tedavisi için Bayramören, Kızılırmak, Kurşunlu, ve Orta'da kullanıldığı tespit edilmiştir. (Kaynak Kişiler, Zekeriya Ateş – Bayramören; Muzaffer Göl – Kızılırmak; Mustafa Yazıcı – Kurşunlu; Yakup Özen – Orta.)

(53) Yün bel ağrıları için Kurşunlu, öksürük için Orta, astım hastalığının tedavisi için Yapraklı'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Ahmet Alakır – Kurşunlu; Fatma Akpunar – Orta; Emine Koç – Yapraklı.)

(54) Kaynak Kişi, Fatma Akpunar – Orta.

(55) Kaynak Kişi, Şeref Okursoy – Çerkeş.

12. Köpek

Etçiler takımından, evcil olan, her türlü besinle beslenebilen, günümüzde 400 kadar ırkı bulunan bir türdür. ⁽⁵⁶⁾

Çankırı halk hekimliğinde göz kapağının ucunda çıkan ve adına halk arasında it dirseği denen çıbanların tedavisi için yapılan uygulamalar köpeklerle ilgilidir. Adına arpacık da denilen bu çıbanlar, üzerine sürülen yoğurt v.b. yiyecekler sayesinde herhangi bir köpeğe yalattılır. ⁽⁵⁷⁾ Bir başka uygulamada köpeğin dirseği göz kapağı üzerindeki çıbana sürülür. ⁽⁵⁸⁾ Arpacığın tedavisi için yapılan uygulamalardan biri de çıbanı köpek veya köpeklerin su içtiği yalağın suyuyla yıkamaktır. ⁽⁵⁹⁾

Halk hekimliğinde verem hastalığının tedavisi için eskiden köpek eti kullanılmış, kesilen köpek yavrusunun eti pişirilerek habersizce hastaya yedirilir, sonradan köpek eti olduğu söylenerek hasta kusturulmuş. ⁽⁶⁰⁾

13. Peynir

Halk hekimliğinde peynirin suyu kullanılır.

Peynir yapılmak üzere, peynir mayasıyla mayalanan süt belirli bir süre bekletildikten sonra katı yoğurt kıvamına gelir ve suyunun bırakır. Bu su içilirse bağırsak solucanları düşürür. ⁽⁶¹⁾

14. Pirebolu

Pirebolu, arıların kovanlarını dış etkenlerden korumak için yaptıkları bir maddedir. Bu madde üzerine sarıldığı çıbanların kısa sürede kurumasını sağlar. ⁽⁶²⁾

(56) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s. 217.

(57) Kaynak Kişiler, Sultan Akbıyık – Eldivan; Ayten Ergül – Şabanözü; Zeliha Kaplan – Yapraklı.

(58) Kaynak Kişi, Yakup Özen – Orta.

(59) Kaynak Kişi, Sebahat Karakoç – Korgun.

(60) Kaynak Kişi, Emine Duru – Kurşunlu.

(61) Kaynak Kişi, Cemile Akpunar – Orta.

15. Tavuk

Tavuksular takımının sülüngiller familyasından, atası Bankiva tavuğu olan, eti ve yumurtası için beslenen, erkekleri horoz olarak adlandırılan ve daha süslü olan, dünyanın her tarafına yayılmış bir türdür.⁽⁶³⁾

Halk hekimliğinde tavuk eti ve tavuk midesinin zarı kullanılır.

Şeker hastalığının tedavisinde tavuk göğsü haşlanarak veya kızartılarak pişirildikten sonra dövülerek macun haline getirilmiş sarımsağa batırılarak yenir.⁽⁶⁴⁾ Tavuk eti ve suyu vereme de iyi gelir.⁽⁶⁵⁾

Tavuk midesinin zarı böbrek taşlarını düşürmek için kullanılır. Mideden ayrılan zar kızartılarak yenirse böbrek taşlarını parçalar.⁽⁶⁶⁾

16. Tereyağı

Tereyağı, balla karıştırılarak yenirse verem hastalığına iyi gelir.⁽⁶⁷⁾

Çıkılarda, çıkan kemik kırıkçı veya çıkıkçılar tarafından zeytinyağıyla ovularak yerine oturtulduktan sonra kemiğin üzeri, tereyağı, tahin, kil, arpa unu ve nane karışımıyla sarılır.⁽⁶⁸⁾ Tereyağı – bal karışımı içersine nane ve karabiber katılarak yenirse mide ağrısını giderir. Solunum yolu enfeksiyonları, nefes alıp verirken çıkan hırıltının durması için tereyağı – bal karışımı içersine az miktarda karabiber katılarak yenmelidir.⁽⁶⁹⁾ Tuzsuz tereyağı toz şekerle iyice karıştırılır. Adına çalkama denen bu karışım zayıf,

(62) Kaynak Kişiler, Hacer Somuncu – Şabanözü; Mehmet Demirci – Çankırı.

(63) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s.217.

(64) Kaynak Kişi, Erdoğan Göl – Kızıllırmak.

(65) Kaynak Kişi, Emine Pamukçu – Bayramören.

(66) Kaynak Kişi, Mustafa Doğan – Orta.

(67) Kaynak Kişiler, Ayten Koçak – Orta; Emine Pamukçu – Bayramören; Azime Şerifoğlu – Yapraklı.

(68) Kaynak Kişi, Rahime Akpunar – Orta.

(69) Tereyağı – bal karışımı mide ağrısının tedavisi için nane ve karabiberle birlikte Çerkeş'te; solunum yolu enfeksiyonları için karabiberle birlikte Şabanözü'nde kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Hamide Bal – Çerkeş; Ali Ergül – Şabanözü.)

gelişemeyen çocuklara yedirilirse onların kilo almalarını ve daha sağlıklı olmalarını sağlar.⁽⁷⁰⁾

Dolamanın tedavisinde, yarma unu, tereyağı ve yoğurt karışımı dolama olan parmağa sarılır. Kazalar sonucu oluşmuş ve kısa sürede iyileşmeyen derin yaraların üzerine tereyağı sade olarak sürülebileceği gibi çam reçinesi ve balla karıştırılarak da sürülebilir.⁽⁷¹⁾ Sürekli öksürük hâllerinde, bir gazetenin üzerine tereyağı – bal karışımı sürülmeli, üzerine biraz nane dökülerek gazete öksüren kişinin göğsüne yapıştırılmalıdır.⁽⁷²⁾

17. Sülük

Halkalı solucanlar dalının, kıllı ayaklılar sınıfından, vücudu daima 34 bölütle yapılmış olmakla beraber deri dıştan ikincil olarak bölündüğü için çok bölütlü gibi görülen klitellumları olan, ağızları önde bir çekmenin dibinde bulunan, kan emen sülüklerde tükürük bezlerinin salgısında kanın pıhtılaşmasını önleyen bir enzim bulunan, hepsi er dişi, yalnız eşeyli çoğalan, çoğu yumuşakçalarda, eklem bacaklılarda ve omurgalılarda asalak olarak yaşayan, tıp sülüşü türü iyi bilinen bir takımdır.⁽⁷³⁾

Sülük halk hekimliğinde genellikle bacak ağrılarınin tedavisinde kullanılır. Bacakların ağırır yerlerine kan emen sülüklerden birkaç tane tutulur.⁽⁷⁴⁾

18. Süt

Besin değeri çok yüksek olan süt, halk hekimliğinde oldukça yaygın bir kullanım alanına sahiptir.

(70) Kaynak Kişi, Emine Koç – Yapraklı.

(71) Tereyağı dolamanın tedavisi için yarma unu ve yoğurtla karıştırılarak Şabanözü'nde; yaraların tedavisi için sade olarak veya reçine ve balla karıştırılarak Bayramören'de kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Hamide Aydos – Şabanözü; Zekeriya Ateş – Bayramören.)

(72) Kaynak Kişi, Denye Akbıyık – Eldivan.

(73) Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, age, s.625.

(74) Kaynak Kişiler, Recep Demirel – Ilgaz; Yaşar Karakuş – Kurşunlu.

Süt kaynatıldıktan sonra sade olarak içildiğinde mide ağrısını giderir, bademciklerin şişmesine bağlı boğaz ağrılarında boğazı ve solunum yollarını yumuşatır.

Besin zehirlenmelerinde zehirlenen kişiye hemen süt içirilmelidir.⁽⁷⁵⁾ İçerisine biraz karabiber katılarak içilen süt karın ağrısını keser.⁽⁷⁶⁾ Kabızlığın geçmesi için sütün yeni sağılmış olanı kaynatılmadan içilmelidir.⁽⁷⁷⁾ Az miktarda suyla karıştırılıp kaynatılan ve kaynarken içerisine pirinç veya arpa şehriyesi ilave edilerek hazırlanan süt çorbası, sıcak halde içine az miktarda karabiber dökülerek loğusa kadınlara içirilirse onların kısa sürede iyileşmelerini sağlar.⁽⁷⁸⁾

Damar tıkanıklığı ve romatizmal hastalıklara bağlı bacak ağrılarında banya taze halde sütün içerisinde kaynatıldıktan sonra bacaklara sarılır.⁽⁷⁹⁾

Bir su bardağı ılık süt, içerisine 1-2 diş dövülmüş sarımsak katılarak içilirse astım hastalığına iyi gelir. Ancak kesin tedavi için bu karışım 21 gün süreyle her akşam içilmelidir.⁽⁸⁰⁾

İçersinde bal eritilerek içilen süt mide ağrısına iyi gelir. Yumurta sarısı, bal ve süt karışımı zayıf, gelişemeyen, çelimsiz çocuklara yedirilirse onların kilo almalarını ve daha sağlıklı olmalarını sağlar.⁽⁸¹⁾

(75) Süt mide ağrısının tedavisi için Kurşunlu, Şabanözü, Ilgaz ve Orta'da; bademciklerin şişmesine bağlı boğaz ağrılarının tedavisi için Kurşunlu'da; besin zehirlenmeleri için Orta'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Emine Zincirkıran – Kurşunlu; Ali Ergül – Şabanözü; Hüseyin Genç – Ilgaz.;Yakup Özen – Orta.)

(76) Kaynak Kişi, Ayşegül Çimen – Çerkeş.

(77) Kaynak Kişi, Mühibe Akkaya – Orta.

(78) Kaynak Kişi, Fatma Akpunar – Orta.

(79) Kaynak Kişi, Semine Akpunar – Orta.

(80) Kaynak Kişi, Güzin Kılıçoğlu – Şabanözü.

(81) Süt balla birlikte mide ağrısının tedavisi için Bayramören'de; bal ve yumurta sarısıyla birlikte zayıf çocukların kilo almaları için Korgun'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Osman Tüzünel – Bayramören; Hacer Soysal – Korgun.)

19. Yoğurt

Halk hekimliğinde bir çok hastalığın tedavisinde kullanılan yoğurt sarılık hastalığına iyi gelir. Sade olarak veya içerisine toz şeker katılarak yenirse mide ağrısını giderir.⁽⁸²⁾ Besin zehirlenmelerinde hastayı kusturmak için sarımsaklı yoğurt yedirilmelidir.⁽⁸³⁾ Yoğurdun içine nişasta katılarak yenileni ishali keser. Yine ishalin tedavisi için yoğurt, içine kuru çay katılarak aç karna yenmelidir. Yoğurdun bir bez torbaya dökülüp 5-6 saat bekletilerek süzülmesiyle elde edilen süzme yoğurt da ishale iyi gelir.⁽⁸⁴⁾ Manda sütünden mayalanmış manda yoğurdu sarılık ve şeker hastalarına çok faydalıdır.⁽⁸⁵⁾

Yoğurdun üzerinde biriken suyu içilirse böbrek taşlarını parçalar, düşürür.⁽⁸⁶⁾ Kırıklarda, alçıya alınan bölge, alçının çözülmesinden sonra kireçlenmeyi engellemek için yoğurt suyunun içinde bekletilmeli, bu uygulama on gün boyunca günde yarım saat olmak üzere her gün tekrar edilmelidir.⁽⁸⁷⁾

Dolamanın tedavisinde yoğurt, yarma unu ve tereyağı karışımı dolama olan parmağa sarılır.⁽⁸⁸⁾ Arı sokması veya böcek ısırıklarında yoğurt sade olarak veya içine sarımsak doğranarak arının soktuğu yere sürülür.⁽⁸⁹⁾ Alerjik kaşıntılarda vücuda sürülen sade veya sarımsaklı yoğurt kaşıntıyı keser.

(82) Yoğurt sarılığın tedavisi için Orta'da; mide ağrısının tedavisi için Ilgaz ve Orta'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Yakup Özen – Orta; Hüseyin Genç – Ilgaz; Gülüman Akpunar – Orta.)

(83) Sarımsaklı yoğurdun besin zehirlenmeleri için Çerkeş, Ilgaz, Kızılırmak ve Orta'da kullanıldığı tespit edilmiştir. (Kaynak Kişiler, Hamide Bal – Çerkeş; İsmail Çaycı – Ilgaz; Muzaffer Göl – Kızılırmak; Yakup Özen – Orta.)

(84) Yoğurt ishalin tedavisi için içerisine nişasta ve kuru çay katılarak Kurşunlu'da; süzme olarak Bayramören ve Çerkeş'te kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Hatice Koca – Kurşunlu; Sevgi Yiğit – Kurşunlu; Emine Tüzünel – Bayramören; Gürcü Anayurt – Çerkeş.)

(85) Kaynak Kişiler, Muzaffer Göl – Kızılırmak; Hacer Somuncu – Şabanözü.

(86) Yoğurt suyunun böbrek taşı düşürmek için Çankırı(Merkez), Bayramören, Çerkeş, Kızılırmak, Kurşunlu, Orta, Şabanözü ve Yapraklı'da kullanıldığı tespit edilmiştir. (Kaynak Kişiler, Dursun Çakır – Çankırı. Osman Tüzünel – Bayramören; Hamide Bal – Çerkeş; Önder Gökçe – Kızılırmak; Muhittin Zincirkıran – Kurşunlu; Mevlüt Börekçi – Orta; Şaban Somuncu – Şabanözü; Şefika Karaman – Yapraklı.)

(87) Kaynak Kişi, Güzin Kılıçoğlu – Şabanözü.

(88) Kaynak Kişi, Şerife Yumrucak – Şabanözü.

(89) Arı sokması veya böcek ısırıklarında yoğurt sade olarak Eldivan'da, sarımsakla birlikte Ilgaz'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Denye Akbryk – Eldivan; Hatice Akbak – Ilgaz.)

Yoğurt yanıklarda, özellikle güneş yanıklarında yanan bölgeye sürülürse derideki acıyı ve yanmayı hafifletir.⁽⁹⁰⁾

20. Yumurta

Halk hekimliğinde besin değeri çok yüksek olan tavuk yumurtası kullanılır.

Sarı ve beyazı bir çok hastalığa karşı kullanılan yumurta kabuklu haliyle astım ve sarılık hastalığının tedavisinde kullanılmaktadır. Tavuğun altından yeni çıkmış 6 adet günlük yumurta yıkanır ve kabukları soyulmadan bir kavanoza konur. Üzerine 250 gr. nöbet şekeri, 250 gr. süzme bal ilave edilir ve bir kilo limonun suyu sıkılır. Kapağı kapatılan kavanoz yedi gün buzdolabında bekletilir. Yedi günün sonunda dolaptan çıkarılarak tülbentten süzülen karışım astım hastalığına iyi gelir. Sabahları bir kahve fincanı içilmelidir.⁽⁹¹⁾

Sarılık hastalığının tedavisinde : Bir kavanozun içine 3-4 limonun suyu sıkılır. Limon suyunun içine kabuklarıyla birlikte bir yumurta bırakılır. Kavanozun kapağı kapatılır ve yumurtanın erimesi beklenir. Yumurta eridikten sonra limon suyu iyice karıştırılır ve içilir.⁽⁹²⁾

Yumurtanın sarısı çıkıkların ve yüksek tansiyonun tedavisinde kullanılır. Çıkıklarda kırıkçı veya çıkıkçılar tarafından çıkan kemik zeytinyağıyla ovularak yerine oturtulur, ardından ovulan bölgeye hamur haline getirilmiş yumurta sarısı ve un karışımı sarılır. Yüksek tansiyonun tedavisinde yumurta sarısı, ısırgan tohumu ve bal karıştırılarak yenir. Ayrıca yumurta sarısı, bal ve

(90) Yoğurt alerjik kaşıntılar için Kurşunlu; yanıklar için Çankırı, Bayramören, Eldivan, Korgun, Kurşunlu, Orta ve Yapraklı'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Halit Gül – Kurşunlu; Niyazi Özkan – Kurşunlu; Dursun Çakır – Çankırı; Halime Ertan – Bayramören; Sultan Akbıyık – Eldivan; Lütfiye Çubuk – Korgun, Mevlüt Börekçi – Orta; Azime Şerifoğlu – Yapraklı.)

(91) Kaynak Kişi, Gülhanım Güven – Eldivan

(92) Kaynak Kişi, Gürcü Anayurt – Çerkeş.

süt karışımı zayıf, gelişemeyen, çelimsiz çocuklara yedirilirse onların kilo almalarını ve daha sağlıklı olmalarını sağlar.⁽⁹³⁾

Yumurta akı, rendelenmiş sabunla iyice karıştırılarak merhem kıvamına getirilir ve çibanların üzerine sarılır. Göbek düşmesine bağlı karın ağrılarında el sabunu bıçakla kazınmalı yumurtanın akıyla karıştırılarak göbeğe sarılmalıdır.⁽⁹⁴⁾

Yanıklarda, yumurta sarısının yakılmasıyla elde edilen yumurta yağı kullanılır.⁽⁹⁵⁾ Çankırı halk hekimliğinde, yumurta yağının yanıkların tedavisi için kullanımı çok yaygındır.

Yumurta yağı çıkarılırken, yumurtanın sarısı temiz bir tavaya konur. Kısık ateş üzerinde tutulan tava içersindeki yumurta sarısı, bir ağaç kaşık veya ağaçtan yapılmış spatül benzeri küçük bir kürekle devamlı olarak karıştırılır. Sarı madde kömürleşmeye başlayınca yağını verdiği görülür. Yağını vermeye başlayan ve kömürleşen yumurta sarısı biraz daha karıştırıldıktan evirilip çevrildikten sonra bir tarafa eğdirilen tavanın köşesinden toplanan yağ özel bir kap veya şişeye aktarılır.⁽⁹⁶⁾

Yumurta yağı koyu renklidir. Sıvı halde olup kolay kolay donmaz ve tadı acımsıdır. Yanıkların tedavisinde, basur memelerinin giderilmesinde, saç dökülmelerinin önlenmesinde haricen kullanılır. Bununla beraber daha çok yanıklarda uygulandığı ve olumlu netice alındığı bilinmektedir.⁽⁹⁷⁾

(93) Yumurta sarısı çıkıkların tedavisi için Bayramören, yüksek tansiyonun tedavisi için Kurşunlu, zayıf, çelimsiz çocukların kilo almaları için Korgun'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Osman Tüzünel – Bayramören; Muhittin Zincirkıran – Kurşunlu; Hacer Soysal – Korgun.)

(94) Yumurta akı çibanların tedavisi için Yapraklı, göbek düşmesine bağlı karın ağrısının tedavisi için Orta da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Emine Koç – Yapraklı; Mühibe Akkaya – Orta.)

(95) Kaynak Kişiler, Fatma Memiş – Orta; Perihan Uzunharman – Çerkeş; Osman Tüzünel – Bayramören; Dursun Çakır – Çankırı; Azime Şerifoğlu – Yapraklı; Sebahat Karakoç – Korgun.)

(96) Zeki Başar, "Yumurta Yağı ve Kullanıldığı Hastalıklar", Türk Folklor Araştırmaları, Mayıs 1971, C. XIII. S. 262, s.5968-5969.

(97) Zeki Başar, agm s.5969.

Yumurtanın, yanıkların tedavisinde kullanılabileceğine İbn-i Sina'nın "Tedbir-ül-müsafirin" adlı risalesinde de yer verilmiştir. ⁽⁹⁸⁾

(98) Zeki Başar, agm s.5969.

F. DİĞERLERİ

1. Aspirin

Aspirin soğuk algınlığına bağlı rahatsızlıklarda, hastanın ateşini düşürmek için kullanılır.

1-2 su bardağı suyun içerisine iki aspirin eritilir. Suya bir adet limon sıkılır. Karışım pamuk yardımıyla tüm vücuda sürülür.⁽¹⁾

2. Endam Aynası

Atkaracalar ilçesi Merkez Camiinde duran ve "endam aynası" olarak bilinen ayna tamamı bakır iri bir anahtar şeklindedir. Şekil olarak aynı zamanda eski dönemlerde kullanılan el aynalarına benzemektedir.

Endam aynası Çankırı halk hekimliğinde yüz felcinin tedavisinde kullanılır. Yüz felci geçirenlerin yedi gün boyunca güneş doğarken ve batarken abdestli olarak endam aynasına bakıp çeşitli dualar okuduklarında şifa bulacaklarına inanılmaktadır.

Aynı tedavi yöntemi Yapraklı'nın Buluca Köyü'nde bulunan aynayla da uygulanmaktadır. Buluca Köyü'ndeki ayna gerçek bir ayna olup dikdörtgen şeklindedir ve çerçevelenmiştir. Adı da endam aynası değildir. Bu ayna da yüz felcinin tedavisinde kullanılmakta, yüz felci geçirenlerin yedi gün süreyle güneş doğarken ve batarken abdestli olarak aynaya bakıp çeşitli dualar okuduklarında şifa bulacaklarına inanılmaktadır.

3. Gazete

Gazete öksürüğün tedavisinde kullanılır. 5-10 yerden delinmiş ve üzerine kolonya dökülmüş gazete parçası öksüren kişinin göğsüne ve sırtına

(1) Kaynak Kişi, Hatice Koca – Kurşunlu.

yapıştırılır.⁽²⁾ Üzerine tereyağı ve bal sürülerek biraz nane ekilmiş gazete parçası da göğüse ve sırta yapıştırıldığında öksürüğü keser.⁽³⁾

4. Göz Taşı

Bakır hurdalarından elde edilen ve bakır tuzlarının en önemlisi olan bakır sülfatın halk arasındaki adıdır.⁽⁴⁾

Halk hekimliğinde göz taşı uyuz hastalığının tedavisinde kullanılır. Bu hastalıkta ezilerek toz haline getirilmiş göz taşı zeytinyağıyla veya kükürtle karıştırılarak vücuda sürülür.⁽⁵⁾

5. İdrar

Halk hekimliğinde idrar sarılık hastalığının tedavisinde kullanılır.

Sarılık hastalığında, hastanın kendi idrarı bir kavanoza doldurulur. Bir gece dışarıda bekletildikten sonra hastaya içirilir.⁽⁶⁾

6. Karbonat

Genellikle sindirimi kolaylaştırmak için suya katılan kimyasal birleşim.⁽⁷⁾

Karbonat mide ağrısının tedavisinde kullanılır. Özellikle hazımsızlıktan kaynaklanan mide ağrılarında suya katılarak içilir.⁽⁸⁾

(2) Bu tedavi yöntemi Orta ve Kızılırmak'ta uygulanmaktadır; ancak Kızılırmak'ta gazetenin üzerindeki delik sayısı kırk olmalıdır. İlçede kendisiyle görüştüğümüz Mahmure Gökçe öksürüğün tedavisinde kullanılan kolonyalanmış gazetenin kırk yerden delinmiş olması gerektiğini belirtmiştir. (Kaynak Kişiler, Fatma Akpunar – Orta; Mahmure Gökçe – Kızılırmak.)

(3) Kaynak Kişi, Denye Akbıyık – Eldivan; Sultan Akbıyık – Eldivan.

(4) Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C. IX, s.4720.

(5) Kaynak Kişi, Gülüman Akpunar – Orta.

(6) Kaynak Kişiler, Dursun Çakır – Çankırı; Mustafa Uğur – Eldivan; İsmail Çaycı – Ilgaz; Şerife Yumrucak – Şabanözü.

(7) Türkçe Sözlük, TDK Yay. 549, TTK Basım Evi, Ank., 1998, s.1213.

(8) Kaynak Kişiler : Hanım Çiftçi – Kurşunlu; Gülüman Akpunar – Orta.

7. Kil

İslendiği zaman kolayca biçimlendirilebilen yumuşak ve yağlı toprak.⁽⁹⁾

Halk hekimliğinde kil, çıkıların tedavisinde kullanılır. Kırıkçı veya çıkıkçılar tarafından çıkan kemik zeytinyağıyla ovularak yerine oturtulduktan sonra kemiğin üzeri kil, arpa unu, tereyağı, tahin ve nane karışımıyla sarılır.⁽¹⁰⁾

8. Kükürt

Tatsız, kokusuz, ısı ve elektriği iyi iletmeyen, doğada saf veya başka cisimlerle birleşik olarak bulunan, sarı renkli kimyasal bir elementtir.⁽¹¹⁾

Kükürt halk hekimliğinde uyuz hastalığının tedavisinde kullanılır. Uyuz hastalığında, ezilerek toz haline getirilmiş kükürt sade olarak veya göz taşıyla karıştırılarak vücuda sürülür.⁽¹²⁾ Yine aynı hastalığın tedavisi için vücut kükürtlü suyla da yıkanabilir.⁽¹³⁾

9. Limon Tuzu

Bir çok meyve ve sebzede serbest durumda veya potasyum, kalsiyum tuzu olarak bulunan, hafifçe mayalanmış limon suyunun kaynar durumdaki kalsiyum karbonatla işlenmesinden elde edilen asit, limon asididir.⁽¹⁴⁾

Limon tuzu ishalin tedavisinde kullanılır. 1-2 tanesi ilaç gibi yutulursa ishali keser.⁽¹⁵⁾

(9) Türkçe Sözlük, TDK Yay. 549, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ank., 1998, s. 1322.

(10) Kaynak Kişi, Rahime Akpunar – Orta.

(11) Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C. XIV, s. 7261.

(12) Ezilerek toz haline getirilmiş kükürt uyuz hastalığının tedavisi için sade olarak Bayramören'de, göz taşıyla karıştırılarak Orta'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Osman Tüzünel – Bayramören; Gülüman Akpunar – Orta.)

(13) Kaynak Kişi, Gülüman Akpunar – Orta.

(14) Türkçe Sözlük, TDK Yay. 549, TTK Basım Evi, Ank., 1998, s. 1466.

(15) Kaynak Kişiler, Cemile Akpunar – Şabanözü; Ayten Ergül – Şabanözü.

10. Lokum

Krem tartar, nitrik asit ya da tartarik asitten biriyle kestirilmiş şeker şurubunun nişastayla kaynatılmasıyla hazırlanan, yumuşak, kutu biçimli şekerleme.⁽¹⁶⁾

Şekerleme olarak yenilen lokum halk hekimliğinde dolama ve çıbanların tedavisinde kullanılır. Bu gibi durumlarda hafifçe ezilerek dolama olan parmağa veya iltihaplı çıbanların üzerine sarılır.⁽¹⁷⁾

11. Rakı

Üzüm, incir, erik gibi meyvelerin alkolle mayalanarak damıtılmasıyla elde edilen içkidir.⁽¹⁸⁾

Rakı halk hekimliğinde mayasıl hastalığının tedavisinde kullanılır. Hastalığın olduğu bölge birkaç kez rakıyla yıkanır.⁽¹⁹⁾

12. Sabun

Bir temizlik maddesi olan sabun dolama ve çıbanların tedavisinde kullanılır.

Haşlanarak veya odun közüne gömülerek pişirilmiş soğan kabukları soyulduktan sonra ezilir ve çok ince doğranmış el sabunuyla karıştırılır. Karışım üzerine sarıldığı çıbanların kısa sürede kurumalarını sağlar.⁽²⁰⁾ Yine çıbanların tedavisinde, rendelenmiş sabun ve yumurta akı karışımı da aynı şekilde kullanılabilir. Sabun-yumurta akı karışımı aynı zamanda göbek

(16) Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C. XIV, s.7530.

(17) Kaynak Kişiler, Osman Tüzünel – Bayramören; Emine Zincirkıran – Kurşunlu; Azime Şerifoğlu – Yapraklı; Sebahat Karakoç – Korgun.

(18) Türkçe Sözlük, TDK Yay. 549, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ank., 1998, s. 1843.

(19) Kaynak Kişi, Hanim Çiftçi – Kurşunlu.

(20) Kaynak Kişiler, Semine Akpunar – Orta; Hatice Koca – Kurşunlu.

düşmesine bağlı karın ağrılarında göbeğe sarılır. ⁽²¹⁾ Dolamanın tedavisinde, rendelenmiş sabun toz şekerle iyice karıştırılır ve karışım parmağa sarılır. ⁽²²⁾

Halk hekimliğinde sabun eskiden çocuk düşürmekte kullanılmış. Çocuk düşürmek isteyen gebe kadınlar, inceltilerek kalem haline getirilmiş sabunu döl yolundan içeri sokarlarmış. ⁽²³⁾

13. Su

Su, sıtma hastalığının tedavisinde kullanılır. Sıtma hastalığı geçirmekte olan kişilere soğuk su banyosu yaptırılır. ⁽²⁴⁾

Kulak ağrılarında suyun buharından faydalanılır. Ağıran kulak kaynar suyun buharına tutulur. ⁽²⁵⁾

14. Tuz

Yiyecekleri korumada ve tatlandırmada kullandığımız tuz, diş ağrılarında ağıran dişin üzerine az miktarda koyulur. Bel ağrılarında bir tepside ısıtılarak sıcak halde bele sarılır. ⁽²⁶⁾

Burkulma, ezilme veya incinmeler sonucu meydana gelebilecek morarma ve şişliklerin tedavisinde siyah zeytin ve kabukları soyularak doğranmış soğan iyice karıştırılır. İçerisine biraz tuz ve karabiber ilave edilen kaşırım şişen veya moraran bölgeye sarılır. ⁽²⁷⁾ Yine bu tür morarma ve şişliklerin tedavisinde kabukları soyularak doğranmış soğan bol tuzla

(21) Sabun yumurta akıyla birlikte çibanların tedavisi için Yapraklı; göbek düşmesine bağlı karın ağrısının tedavisi için Orta'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Emine Koç – Yapraklı; Mühibe Akkaya – Orta.)

(22) Kaynak Kişi, Mustafa Uğur – Eldivan.

(23) Kaynak Kişi, Fatma Küçükçakır – Çerkeş.

(24) Kaynak Kişiler, Tevabir Tufan – Kurşunlu; İsmail Karatay – Çankırı.

(25) Kaynak Kişi, Mühibe Akkaya – Orta.

(26) Tuz diş ağrısı için Bayramören ve Kurşunlu'da; bel ağrısı için Kurşunlu'da kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Osman Tüzünel – Bayramören; Emine Duru – Kurşunlu; Hatice Koca – Kurşunlu.)

(27) Kaynak Kişi, Sebahat Karakoç – Korgun.

kariştırılarak tatbik edilir.⁽²⁸⁾ Soyularak doğranmış ve tuzlanmış soğan bel ağrılarında da beş gün boyunca bele sarılırsa ağrıyı giderir.⁽²⁹⁾

Bademcikler şiştiğinde bir miktar limon suyu içerisine az miktarda tuz katılarak içilir veya bu suyla gargara yapılır.⁽³⁰⁾

Burun kanamalarında kanamayı durdurmak için, bir cezvede kaynamakta olan suya az miktarda tuz atılır. Tuzlu su ılık halde buruna çekilir.⁽³¹⁾

Yanıklarda vücudun yanan bölgesi tuzlu suda, bekletilirse derideki acı ve yanma hafifler.⁽³²⁾

(28) Kaynak Kişi, Hatice Koca – Kurşunlu.

(29) Kaynak Kişi, Hüseyin Genç – Ilgaz

(30) İçine tuz katılmış limon suyu bademciklerin tedavisi için Atkaracalar'da iilmekte, şabanözü'nde gargara için kullanılmaktadır. (Kaynak Kişiler, Ayşe Doğan – Atkaracalar; Ali Ergül – şabanözü.)

(31) Kaynak Kişi, İsmail aycı – Ilgaz.

(32) Kaynak Kişi, Fatma Ordu – Eldivan.

SONUÇ

Çalışmamızda Çankırı'daki halk hekimliğini, halk hekimliği ile ilgili inanış ve uygulamaları tespit ettik.

Yörede tespit etmiş olduğumuz ocaklarda karşımıza çıkan uygulamalar eski Türk inançlarının Çankırı'da bütün canlılığıyla yaşadığını gösteriyor. Siğil ocağında ağaçtan kırılan dalların okunarak kurumak üzere bırakılması, siğillerin yok olması için altında namaz kılınan ağaçtan dal kırma ağaç kültünün; alazlama ve bakır basması ocaklarında hastanın vücudunun ateşle alazlanması ateş kültünün; yilancık ocağında ocaklı tarafından okunan tuz ve külün akıp gitmekte olan bir suya bırakılması su kültünün; gelincik ocağında ocaklı tarafından hazırlanan gelin ve damadın bir ağaç dibine gömülmesi yine eski Türklerde mevcut olan göçürme ve transfer adlı pratiklerin devamından başka bir şey değildir. Fakat bu inanç ve pratiklerin tamamıyla aslî şeklini muhafaza ettiği söylenemez. Yörede tespit ettiğimiz ocaklarda karşımıza çıkan bu uygulamalar eski Türk inançlarının çeşitli sebeplerle değişikliğe uğramış, İslâmî inançlarla kaynaşmış şekilleridir.

Yörede tespit ettiğimiz ziyaret yerlerinde karşımıza çıkan ağaç ve çalılara bez parçaları bağlama, bazı türbelerdeki taşları vücudun ağrıyan bölgelerinde gezdirme, yine bazı türbelerin yanında bulunan suların şifalı olduğuna inanma eski Türk inançlarının İslâmî kılığa bürünerek devam eden şeklidir.

Ocaklar ve ziyaret yerlerinden başka yörede, kaplıca ve şifalı sular ile nebatî ve hayvanî malzemelerle hazırlanan ilâçları da birer tedavi yöntemi olarak tespit ettik. Kaplıca ve kaynak sularında hastalıkların tedavisine yönelik yapılan uygulamalar, bazı bitkileri tek başlarına veya hazırlanmış terkipler hâlinde kullanma, hayvansal malzemeleri tek başlarına veya terkipler hâlinde kullanma günümüz bilimsel tıbbına en yakın olan tedavi

yöntemleridir. Bunların yanında tuz, kükürt, göz taşı gibi maddelerin kullanımına dayalı uygulamalar da ayrı bir tedavi yöntemi teşkil etmiştir.

Sonuç olarak Çankırı yöresinde halk hekimliği hem eski Türk inançlarının izlerini taşıyan manevi uygulamalarla, hem de iyileştirici etkisi tecrübeyle kazanılmış pek çok bitki ve terkiplerinden meydana gelen ilâçların ve kaynak sularının kullanımına dayalı uygulamalarla devam etmektedir diyebiliriz.

KAYNAKÇA

- ACIPAYAMLI, Orhan : "Türkiye Folklorunda Halk Hekimliğinin Morfolojik ve Fonksiyonel Yönden İncelenmesi". **THHSB**, MFAD YAYINLARI 110, Ankara, 1989.
- ACIPAYAMLI, Orhan : "Türkiye Folklorunda Halk Hekimliği ve Özellikleri". **Ank. Üniv. DTCTD**, C. XXVI, S. 1-2, Ocak-Haziran 1969.
- ACIPAYAMLI, Orhan : "Anadolu'da Nazarla İlgili Bazı Adet Ve İnanmalar". **Ank. Üniv. DTCTD**, C. XX, S. 1-2, Ocak-Haziran 1962.
- AKÇİÇEK, Eren : "Türk Halk Hekimliğinde Sarmısak". **THHSB** , MFAD YAYINLARI 110, Ankara, 1989.
- AKDAĞ, Mustafa : **Celâli İsyanları**. Ank. Üniv. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ank. Üniv. Basım Evi, Ankara, 1963.
- AKINCI, Ahmet Cemil : **Lokman Hekim**. Lokman Sağlık Yayınları, İstanbul, 1973.
- AKMAN, Eyüp : **Safranbolu'daki Adak Yerleri ve Bu Yerlerle İlgili İnançlar**. Safranbolu Hizmet Birliği Kültür Yayını: 8, Ankara, 2000.
- ALANGU, Tahir : **Türkiye Folkloru El Kitabı**. Adam yayınları, İstanbul, 1983.
- ALTINTAŞ, Ayten : "Eski Türk Tıbbına Bir Bakış". **Tıp Tarihi Araştırmaları 1986**
- ARAZ, Rifat : **Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği**. AKM Yayınları 108, Ankara, 1995.
- ARTUN, Erman : "Adana Yağmur Yağdırma Törenlerinde Boğa Dede, Bulut Dede ve Tosun Dede Kültü". **I. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyalar Kongresi Bildirileri**, 13-16 Ağustos 1998, Ervak Yayınları, Ankara, 1998.
- AYHAN, Bahattin : **Çankırı**. Neyir Matbaası, Ankara, 1984,
- AYHAN, Bahattin : **Çankırı ve İlçeleri**, Ankara, 1988.
- BAŞAR, Zeki : "Yumurta Yağı ve Kullanıldığı Hastalıklar". **TFA**, C. XIII, S. 262, Mayıs 1971.

- BAŞAR, Zeki : "Halk Hekimliğinde Sülük". **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, MFAD Yayınları:21, Ankara, 1976.
- BAŞER, Tayip : **Çankırı Karatekin Uluları**. Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1967.
- BAYAT, Ali Haydar : "Türk Dünyasında Özellikle Anadolu Tıbbî Folklorunda Akıl Hastalıklarının Tedavi Yolları ve Kaynakları". **THHSB**, MFAD Yayınları 110, Ankara, 1989.
- BAYATLI, Osman : **Bergama'da Şifalı Otlar ve Lokman Hekim**. Anıl Matbaası, İstanbul, 1955.
- BAYTOP, Turhan : **Türkçe Bitki Adları Sözlüğü**. TDK Yayınları : 578, TTK Basım Evi, Ankara, 1997,
- BAYTOP, Turhan : **Türkiye'de Bitkiler İle Tedavi**. İstanbul, 1984.
- BEYSANOĞLU, Şevket : "Diyarbakır ve Çevresi Halk Hekimliğinde Yatırırlar". **Türk Folkloru Araştırmaları 1981/2**, Ank. Üniv. Basım Evi, Ankara, 1982.
- BİNGÖL, Cemil : **Çankırı'nın İdari, Nüfus ve Sosyal Yapısı**. (1839-1903). Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, Ankara, 1997.
- BİYOLOJİ TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ : (Hazırlayanlar : Seviç KAROL, Zekiye SULUDERE, Cevat AYVALI) TDK Yayınları : 699, Ankara, 2000.
- BORATAV, Pertev Naili : **100 Soruda Türk Folkloru**. Gerçek Yayın Evi, İstanbul, 1973.
- BÜYÜK LOROUSSE SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ : C. IX, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1986.
- BÜYÜK LOROUSSE SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ : C. IX, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1986.
- BÜYÜK LOROUSSE SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ : C. IX, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1986.
- CAFEROĞLU, Ahmet : "Türkler'de Sahrî Taş Telakkisi". **HBH**, S. 13, 1930.

- ÇADIRCI, Musa : **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları.** TTK Yayınları, TTK Basım Evi, Ankara, 1991.
- ÇANKIRI İL YILLIĞI 1999 : Çankırı Valiliği, Çankırı, 1999.
- ÇAVDAR, Ayşenur : "Türk Halk Hekimliğinde Dağlama". **THHSB**, MFAD Yayınları 110, Ankara, 1989.
- ÇAVDAR, Ayşenur : "Günümüz Halk Hekimliğinde İslâm Öncesi Türk Tıbbının İzleri". **I. Türk Tıp Tarihi Kongresi**, İstanbul, 17-19 Şubat 1988, TTK Yayınları, TTK Basım Evi, Ankara, 1992.
- ÇIKMAN, Zeki : **Folklorumuzda ve Edebiyatımızda Göz.** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1977.
- DEMİRHAN, Ayşegül : **Mısır Çarşısı Drogları.** Sermet Matbaası, İstanbul, 1975.
- DEMİRHAN, Ayşegül : "Folklorik Tıp Ve Kaplıcalar". **TFA**, C. 17, S. 335, Haziran 1977.
- DEMİRHAN, Ayşegül : "Halk Hekimliğinin Tanımı, Tarihi Gelişimi ve Özellikleri". **Tıp Dünyası**, C. 58, No:675, Kasım-Aralık 1985.
- DONBAZ, Veysel : "Mezopotomya ve Anadolu'da Eski Tıp". **III. Türk Tıp Tarihi Kongresi**, İstanbul 20-23 Eylül 1993, TTK Basım Evi, Ankara, 1999.
- DUVARCI, Ayşe : "Halk Hekimliğinde Ocaklar". **Milli Folklor**, C. I, S. I, Eylül 1990.
- EKREM, Mehmet Ali : "Şamanlığın ve Eski Türk Kültürünün Dobruca'daki Kırım Türkleri Folklorunda İzleri". **I. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**. MFAD Yayınları:16, Ank. Ün. Basım Evi, Ankara, 1976.
- ELÇİN, Şükrü : "Tuz-Ekmek Hakkı Deyimi Üzerine". **R. R. Arat İçin**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966.
- ELİBOL, Ahmet : **Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Başlarında Çankırı'nın İdari ve Sosyal Durumu.** Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 1995.

- ERGENE, Nuri : "Mina Çiçeği, Misk Otu, Mısır Püskülü". **Köy Postası**, S. 311, Haziran 1970
- ERGENE, Nuri : "Peygamber Çiçeği, Pirinç". **Köy Postası**, S. 301, Ağustos 1969.
- EROL, Emine : **Halk Hekimliği ve Elmalı'daki Halk Hekimliği İle ilgili İnanış ve Uygulamalar** (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara, 1999.
- ERSOY, Nermin : "Bursa Tıbbî Folklorunda Kırık Çıkıklar ve Kırık-Çıkık Tedavi Yöntemleri". **THHSB**, MFAD yayınları 110, Ankara, 1989.
- EVLIYA ÇELEBİ
SEYAHATNAMESİ : Türkçeleştiren: Zuhuri Danışman, C. III, Kardeş Matbaası, İstanbul, 1970.
- GÖKMEN, Ali : Çankırı'nın 22 Nolu **Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Başlarında (H. 1218-1223, M. 1803-1808) Çankırı Sancağı**. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 1995.
- GÖRKEY, Şefik : "Asklepios Kültü ve Anadolu'dan Bazı Örnekler". **III. Türk Tıp Tarihi Kongresi**, İstanbul 20-23 Eylül 1993, TTK Yayınları, TTK Basım Evi, Ankara, 1999.
- GÖZAYDIN, Nevzat : "Türkiye Folklorunda Tuz". **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, MFAD Yayınları: 19, Ank. Ün. Basım Evi, Ankara, 1976.
- GÜLENSOY, Tuncer : "Türklerde 3,7 ve 40 Sayıları Hakkında". **Bayrak**, S. 24, Aralık 1966.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan : **İnanç Sözlüğü**. İstanbul, 1975.
- IŞIK, Kâzım : **Anadolu'ya Nur Saçan Evliyalar Şeyh Hamza Sultan Pir Hazretleri ve Habibi Karamani Hazretleri**. Çankırı, 1985.
- İNAN, Abdülkadir : "Türk Boylarında Dağ, Ağaç ve Pınar Kültü". **R.R. Arat İçin**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966.
- İNAN, Abdülkadir : **Tarihte ve Bugün Şamanizm**. TTK Basım Evi, Ankara, 1954.
- İNAN, Abdülkadir : "İslâm Türklerde Şamanizm Kalıntıları".

- Makaleler ve İncelemeler**, TTK Basım Evi, Ankara, 1968.
- İNAN, Abdülkadir : "Türklerde Su Kültü ile ilgili Gelenekler". **Makaleler ve İncelemeler**, TTK Basım Evi, Ankara, 1968.
- İNAN, Abdülkadir : "Al Ruhü Hakkında". **Makaleler ve İncelemeler**, TTK Basım Evi, Ankara, 1968.
- KADIOĞLU, Selim : "Tıp Tarihinin Şekillendirdiği Bir Mitos Olarak Lokman Hekim Efsanesi". **III. Türk Tıp Tarihi Kongresi**, İstanbul, 20-23 Eylül 1993, TTK Yayınları, TTK Basım Evi, Ankara, 1999.
- KAFESOĞLU, İbrahim : **Türk Milli Kültürü**. 3. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1984.
- KAFESOĞLU, İbrahim : **Eski Türk Dinî**. İst. Üniv. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 3, Ekim 1972, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1973.
- KALAFAT, Yaşar : **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**. AKM Yayınları, Ankara, 1995.
- KASKABASOV, Seit : "Ölümsüzlük Arayışı". **Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1994**, Kültür Bakanlığı Yayınları:224, Ankara, 1996.
- Kaşgarlı Mahmud : **Divanü Lügat-İt Türk**. Çeriven Besim Atalay, TTK Basım Evi, IV. Cilt, Ankara, 1986.
- KAYA, Doğan : "Sivas'ta Yatırlar". **I. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyalar Kongresi Bildirileri**, 13-16 Ağustos 1998, Ervak Yayınları, Ankara, 1998.
- KILIÇ, Atilla : "Mersin'de Kurşun Dökme ve Urasa". **TFA**, C. II, S. 44, Mart 1953.
- KÖKSAL, Hasan : "İzmir'de Ziyaret ve Adak Yerleri Olarak Seçilen Kabirlerle İlgili İnançlar ve Uygulamalar". **Türk Folklorundan Derlemeler 1986 / 1**, Ank. Üniv. Basım Evi, Ankara, 1986.
- KÖKSAL, Hasan : "İzmir ve Çevresindeki Yatırlar ile Bunlara Bağlı Olarak yaşayan İnançlar". **III. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, C.IV, Başbakanlık Basım Evi, Ankara, 1987.

- KÜÇÜK, Abdurrahman : "Erzincan ve Çevresindeki Halk İnanış-
larına Toplu Bakış". **III. Milletlerarası Türk
Folklor Kongresi Bildirileri**, C. IV, Baş-
bakanlık Basım Evi, Ankara, 1987.
- KÜÇÜK, Addurrahman : "Tercan ve Çevresindeki Adak Yerleri ve
İlgili İnançlar". **II. Milletlerarası Türk Folk-
lor Kongresi Bildirileri**, C. IV, Ankara,
1982.
- NOYAN, Bedri : **Bütün Yönleriyle Bektâşilik ve Alevilik.**
C. I, Ardıç Yayınları, Temmuz 1998.
- OCAK, Ahmet Yaşar : **Kültür Tarihi Kaynağı olarak Menâkı-
bnâmeler**. TTK Yayınları, TTK Basım Evi,
Ankara, 1997.
- OCAK, Ahmet Yaşar : **Türk Halk İnançlarında Ve Edebiyatında**
Evliya Menkabeleri. MFAD Yayınları : 48,
Başbakanlık Basım Evi, Ankara, 1983.
- OCAK, Ahmet Yaşar : **İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut**
Hızır-İlyas Kültü. Türk Kültürünü
Araştırma Enstitüsü Yayınları:113, Ankara,
1990.
- OSMANLI MÜELLİFLERİ : Hazırlayanlar : A.Fikri Yavuz – İsmail Öz-
en, Meral Yayınevi, Yaylacık Matbaası,
İstanbul, 1972.
- ÖGEL, Bahaeddin : **Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları**
ile Destanlar). TTK Yayınları, TTK Basım
Evi, Ankara, 1998.
- ÖRNEK, Sedat Veyis : **Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli**
Safhalarıyla İlgili Bâtıl İnançların ve
Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki.
Ank. Üniv. DTCF Yayınları : 174, Ank. Üniv.
Basım Evi, Ankara, 1966.
- ÖZER, Nurten : "Türk Halk Hekimliğinde Kaplıcalarımız".
THHSB, MFAD Yayınları 110, Ank. Üniv.
Basım Evi, Ankara, 1989.
- ÖZKAN, İsa : "Türkmenistan'daki Adak Yerleri ve Bu
Yerlerle İlgili İnançlar". **İpek Yolu Uluslar-
arası Halk Edebiyatı Sempozyumu**
Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları,
Ankara, 1993.
- ÖZMEL, İsmail : "Bizim Hıdırellez". **Milli Kültür**, C. 12, S.
84, Mayıs 1991.
- ÖZTEK, Zafer : **Halk Dilinde Sağlık Değişleri Sözlüğü.**

- TDK Yayınları 560, Ankara, 1992.
- ÖZTELLİ, Cahit : "Anadolu'da Şamanlığın İzleri". **I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri**, Ankara, 1974.
- ÖZTELLİ, Cahit : "Hızır ve Âb-ı Hayatın Yeri Hakkında" TFA, C. 7, Ekim 1961.
- PETEKÇİ, Ahmet : "Bozkır'da Bazı Halk Tedavileri". TFA, C. II, S. 48, Temmuz 1953.
- SAMUK, Fevzi : **Anadolu'da Akıl Hastalıkları**. İst. Üniv. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Psikiyatri Kliniği Vakfı Yayınları No:6, İstanbul, 1981.
- SANTUR, Alpaslan : "Eren (Evliya) Mezarları Etrafında Oluşan Şifa ve Sağlık Talebine Yönelik İnanışların Etnolojik Değerlendirilmesi". **I. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyalar Kongresi Bildirileri**, 13-16 Ağustos 1998, Ervak Yayınları, Ankara, 1998.
- SANTUR, Alpaslan : "Tarsus'un Bazı Köylerinde Halk Hekimliği ve Halk Veterinerliği". **Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1997**, HAGEM Yayınları :293, Ankara, 2000.
- SARI, Nil : "Halk Hekimliğinde ve Osmanlı Tıp Yazmalarında Akıl ve Sinir Hastalıklarının Tedavisi". **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, C. IV, MFAD Yayınları : 40, Ankara, 1982.
- SARIKOYUNCU, Ali : "Kütahya Merkez Karaağaç, Kızık, Duva ve Geven Köylerindeki Tekkeler ve Halk İnançları". **I. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyalar Kongresi Bildirileri**, 13-16 Ağustos 1998, Ervak Yayınları, Ankara, 1998.
- SAVRAN, Gülnaz : "Adana'dan Derlenen Bazı Halk Hekimliği ve Halk Veterinerliği Uygulamalarının Karşılaştırılması". **II. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri**, 16-18 Aralık 1998, HAGEM Yayınları : 295, Ankara, 1998.
- SAYILI, Aydın : **Mısırlılarda ve Mezopotomyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp**. TTK Yayınları, TTK Basım Evi, Ankara, 1982.
- SEZEN, Lütfü : "Türk Folklorunda Hıdırellez". **Milli Folklor**,

S. 14, Ankara, 1992.

- SEZGİN, Abdülkadir : "Eren ve Evliya Kavramının Dinî Tarihi Folklorik İzahı Ve Eren İnancı Üzerine Düşünceler". **I. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyalar Kongresi Bildirileri**, 13-16 Ağustos 1998, Ervak Yayınları, Ankara, 1998.
- ŞAHİN, Hüseyin : "Bir Anadolu Ereni : Kızıl Deli (Malatya'da Kızıl Deli Adı Çerçevesinde Oluşan Kültürel Değerler)". **I. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyalar Kongresi Bildirileri**, 13-16 Ağustos 1998, Ervak Yayınları, Ankara, 1998.
- ŞAR, Sevgi : "Halk Hekimliğinin Dünü ve Bugünü". **THHSB, MFAD Yayınları 110**, Ankara, 1989.
- ŞEHSUVAROĞLU, Bedi N. : **Türk Tıp Tarihi**. Bursa, 1984.
- ŞENER, Bilge ve H. TEMİZER : "Momordico Chorontia L. Bitkisinin Hipoglisemik Etkisi Üzerine Bir Araştırma". **THHSB, MFAD Yayınları 110**, Ankara, 1989.
- TANYU, Hikmet : **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**. Ank. Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ank. Üniv. Basım Evi, 1968.
- TANYU, Hikmet : **Ankara Ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri**. Ank. Üniv. Basım Evi, Ankara, 1967.
- TANYU, Hikmet : "Dinî Folklor Veya Dinî-Manevî Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerinde Bir Araştırma". **Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri**, 27-29 Ekim 1975, Konya Güven Matbaası, Ankara, 1976.
- TANYU, Hikmet : "Fatma Anamız (Fadime Anamız) ve El İle İlgili İnançlar Üzerine Kısa Bir Araştırma". **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, MFAD Yayınları, Ankara, 1982.
- TANYU, Hikmet : "Türklerde Ateşle İlgili İnançlar". **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, MFAD Yayınları:21, Ankara. 1976,
- TANYU, Hikmet : "Türklerde Ağaçla İlgili İnançlar". **Türk Folklorü Araştırmaları Yıllığı 1975**, MFAD

- Yayınları:17, Ank. Üniv. Basım Evi, Ankara, 1976.
- TEBEROĞLU, Haydar : **Horasan Pirlerinden Alperen S.Hacı Ali Turab-ı Veli Velayetnamesi.** Özsen Matbaası, Ankara, 2000.
- TEMREN, Belkis : "Baktaş Geleneklerinde Balkanlara İkinci Geçiş : "Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli)" Söylencesi". Gazi Üniv. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, **Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Yaz 98/6.
- TEZCAN, Mahmud : "Çankırı Şeyh Yunus Köyü'nde Hacet Günü". **Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1997**, HAGEM Yayınları:293, Ankara, 2000.
- TEZCAN, Mahmut : "Hıdırellez". **Milli Kültür**, S. 72, Mayıs 1990.
- TOGAN, Zeki Velidi : **Oğuz Destanı** (Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili). Enderun Kitabevi, İstanbul, 1982.
- TOGAN, Zeki Velidi : **Umumi Türk Tarihine Giriş**. C. I, İstanbul, 1981.
- TURAN, Ahsen : "Hayat Ağacı". **Türk Kültürü**, XXX, S. 353, Eylül 1992.
- TURAN, Fatma Ayten : **Türkiye'de Halk İlacı Araştırmaları**. HAGEM Yayınları Ankara, 2000.
- TÜRK DİYANET VAKFI İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ : C. VIII, İstanbul, 1993.
- TÜRKÇE SÖZLÜK 1 : TDK Yayınları : 549, TTK Basım Evi, Ankara, 1998.
- TÜRKÇE SÖZLÜK 2 : TDK Yayınları : 549, TTK Basım Evi, Ankara, 1998.
- TÜRKER KÜYEL, Mübahat : **Aydın Sayılı'nın Mısırlarda ve Mezopotomyalılarda Metematik, Astronami, Tıp Adlı Eserinin Muhtasarı**. AKM Yayınları, Ankara, 1996.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı : **Anadolu Beylikleri Ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, TTK Yayınları, TTK Basım Evi, Ankara, 1988.
- ÜÇER, Müjgan : "Folklorumuzda Bal". **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, MFAD Yayınları : 45, Başbakanlık Basım Evi, Ankara,

- 1983.
- ÜÇER, Müjgan : "Halk Hekimliği". **Sivas Folkloru**, S.7.
- ÜÇER, Müjgan : "Üzerlik". **Sivas Folkloru**, S. 6, Temmuz 1973.
- ÜÇER, Müjgan : "Lokman Hekim", **Halk Kültürü**, 1984/2.
- ÜÇER, Müjgan : "Sivas'ta Lokman Hekim". **Sivas Folkloru**, S. 21, Ekim 1974.
- ÜÇER, Müjgan : "Halk Hekimliğinde Bazı Tedavi Usulleri". **Sivas Folkloru**, S. 14, Mart 1974.
- ÜLKÜTAŞIR, Şakir : "Hıdırellez Hakkında Bir Araştırma". **Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı 1975**, MFAD Yayınları : 17, Ank. Ün. Basım Evi, Ankara, 1976.
- ÜLKÜTAŞIR, Şakir : "Sinop Ve Çevresinde Sıhhat Hakkında İnanmalar". **HSB**, S. 43, 1934.
- ÜNVER, Süheyl : **Tıp Tarihi** (Tarihten Önceki Zamandan İslâm Tababetine ve İslâm Tababetinden XX. Asra Kadar). İstanbul, 1943.
- ÜNVER, Süheyl : **Halk Hekimliği Nasıl Bugünkü Tababetin Menşeiini Teşkil Etti ve Bundan Çıkarcamız Ders**. İstanbul, 1953.
- ÜNVER, Süheyl : "Hemen Her Yerde Birbirlerinden Farklı Mistik Folklor ile Telkin Tedavileri Esasları ve Buna Bursa'nın Verdiği Tam Bir Örnek", **I. Uluslar-arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, MFAD Yayınları : 21 Ankara, 1976.
- ÜNVER, Süheyl : **Tıbbî Folklor ve İyi Telkinler**. Burhaneddin Basım Evi, İstanbul, 1938.
- ÜNVER, Süheyl : **Selçuk Tababeti** (XI. XIV. Asırlar). TTK Yayınları, Ankara, 1940.
- ÜNVER, Süheyl : **Tıp Tarihinde Şark ile Garbın Münasebetlerine Dair umumi Bir Mütalâa**. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, C. 14, S. 1, 1951.
- ÜNVER, Süheyl : **Osmanlı Türklerinde Hekimlik ve Eczacılık Tarihi Hakkında**. Hüsnütabiat Basım Evi, İstanbul, 1952.
- ÜNVER, Süheyl : **Türk Tıp Tarihi Esasları**. İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1958.

- ÜNVER, Süheyl : **Lokman Hekim.** Lokman Sağlık Yayınları, No:8, İstanbul, 1972.
- ÜNVER, Süheyl : "IX Asırlık Mistik Folklor Açısından Tarihimizde Ruh Sağlığı Çalışmaları Hakkında". **I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri**, Ankara, 1974.
- YARDIMCI, İlhan : **Sağlık Folklorumuzda Lokman Hekim.** Lokman Sağlık Yayınları : 9, Tan Matbaası, İstanbul, 1969.
- YARDIMCI, Mehmet : "Zara Halk İnançları ve İnançlara Dayalı İyileştirme Yolları". **Türk Halk Bilimi ve Edebiyat Araştırmaları**, Ürün Yayınları, Ankara, 1999.
- YARDIMCI, Mehmet : "Malatya'da Halk İnanmaları, Mistik Kaynaklı Halk Sağılımacılığı ve Bazı İlâçlar". **Türk Halkbilimi ve Edebiyat Araştırmaları**, Ürün Yayınları, Ankara, 1999.
- YUND, Kerim : "Taşeli'de Bitki Adları". **Türk Folklorundan Derlemeler 1986/1**, Ank. Üniv. Basım Evi, Ankara, 1986.
- YURT ANSİKLOPEDİSİ : "Çankırı Maddesi", Cilt 3, İstanbul, 1982.
- Yusuf Has Hacıp : **Kutadgu Bilig.** Çeviren Reşid Rahmeti Arad, TDK Yayınları 458 Ankara, 1979.
- YÜCEL, Yaşar : **XII.-XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi Çoban-Oğulları Candar-Oğulları Beylikleri.** TTK Yayınları, TTK Basım Evi, Ankara. 1980,
- YÜCEL, Yaşar ve A.SEVİM : **Türkiye Tarihi I-II.** TTK Yayınları, TTK Basım Evi, Ankara, 1990.

KAYNAK KİŞİLER LİSTESİ

Ahmet Alakır, 81, Kurşunlu.
Ahmet Şenyiğit, 27, Şabanözü.
Ali Dikmen, 68, Dalkoz/Bayramören.
Ali Ergül, 48, Şabanözü.
Ali Osman Dinçoğlu, 68, Dalkoz/Bayramören.
Ali Sarı, 75, Alıç/Ilgaz.
Ali Ünlü, 65, Dalkoz/Bayramören.
Arif İbişoğlu, 69, Kutluşar/Şabanözü.
Ayşe Demirci, 45, Şeyh Yunuz/Ilgaz.
Ayşe Doğan, 55, Atkaracalar.
Ayşegül Çimen, 23, Türbaşı/Çerkeş.
Ayten Ergül, 47, Şabanözü.
Ayten Koçak, 64, Orta.
Azime Şerifoğlu, 70, Yapraklı.
Bahri Kara, 65, Buluca/Yapraklı.
Cemile Akpunar, 45, Orta.
Cevrinaz Cambaz, 65, Orta.
Denye Akbıyık, 46, Eldivan.
Dursun Çakır, 57, Çankırı.
Emine Aytaç, 62, Kurşunlu.
Emine Duru, 75, Kurşunlu.
Emine Kılıç, 75, Eldivan.
Emine Koç, 58, Yapraklı.

Emine Pamukçu, 80, Bayramören.

Emine Saraçoğlu, 37, Orta.

Emine Tüzünel, 77, Bayramören.

Emine Zincirkıran, 67, Kurşunlu.

Emrullah Teke, 73, Seydiköy/Eldivan.

Erdoğan Göl, 45, Kızılırmak.

Eren Karpuzcu, 43, Çankırı.

Esmâ Gökmen, 46, Aşağı Yanlar/Çankırı.

Faruk Canbaz, 42, Orta.

Fatma Akpunar, 36, Orta.

Fatma Bal, 75, Türbaşı/Çerkeş.

Fatma Baloğlu, 53, Bayramören.

Fatma Gözel, 40, Çerkeş.

Fatma İnce, 74, Kurşunlu.

Fatma Küçükçakır, 75, Çerkeş.

Fatma Memiş, 78, Orta.

Fatma Ordu, 65, Eldivan.

Fatma Özdemir, 60, Orta.

Fatma Sancı, 72, Atkaracalar.

Gülhanım Güven, 32, Eldivan.

Gülistan Göktaş, 68, Yukarı Kayılar/Orta.

Gülüman Akpunar, 64, Orta.

Gürcü Anayurt, 65, Çerkeş.

Güzin Kılıçoğlu, 38, Şabanözü.

Hacer Akpunar, 25, Orta.

Hacer Orhan, 49, Aliözü/Çerkeş.

Hacer Somuncu, 74, Şabanözü.

Hacer Soysal, 68, Korgun.

Hakkı Duran, 50, Orta/Kalfat.

Halime Atmaca, 58, Salur/Orta.

Halime Ertan, 85, Bayramören.

Halit Gül, 70, Kurşunlu.

Hamdi Karakaya, 65, Kurşunlu.

Hamide Aydos, 66, Gürpınar/Şabanözü.

Hamide Bal, 35, Türbaşı/Çerkeş.

Hanım Köseoğlu, 55, Gümerdiğin/Şabanözü.

Hanım Çiftçi, 72, Kurşunlu.

Hasan Akyazı, 81, Akyazı/Yapraklı.

Hasan Doğan, 55, Atkaracalar.

Hasan Hüseyin Kedersiz, 55, Şabanözü.

Hatice Akbak, 61, Ilgaz.

Hatice Akpunar, 52, Orta.

Hatice Biçer, 65, Kurşunlu.

Hatice Kınalı, 46, Eskice/Ilgaz.

Hatice Koca, 30, Kurşunlu.

Hidayet Sarıkaya, 44, Yapraklı.

Hüseyin Genç, 69, Ilgaz.

Hüseyin İnce, 60, Kavaklı/Ilgaz.

Hüseyin Muratoğlu, 47, Bayramören.

Hüseyin Öztürk, 40, Atkaracalar.

Hüseyin Saka, 75, Köprülü/Kurşunlu.

İbrahim Avşar, 60, Atkaracalar.

İbrahim Kurt, 50, Kurşunlu.

İsmail Çaycı, 70, Ilgaz.

İsmail Gönder, 50, Karaşeyh/Çankırı.

İsmail Karatay, 80, Çankırı.

İsmail Küçük, 43, Eldivan.

Kazım Gümüş, 79, Iğdır/Kurşunlu.

Kıymet Saraçoğlu, 61, Çerkeş.

Leman Yiğit, 58, Kurşunlu.

Lütfiye Çubuk, 66, Korgun.

Mahmure Gökçe, 59, Kızılırmak.

Mavi Erçelenk, 60, Atkaracalar.

Mehmet Demirci, 79, Çankırı.

Mehmet Er, 45, Çerkeş.

Mehmet Karagöz, 56, Elmalık/Orta.

Mehmet Karpuzcu, 86, Çankırı.

Mehmet Muratoğlu, 42, Bayramören.

Meryem Demir, 40, Kırsakal/Orta.

Muhittin Topal, 68, Mülâyim/Ilgaz.

Mühittin Zincirkıran, 67, Kurşunlu.

Mustafa Çakır, 42, Eldivan.

Mustafa Dedeoğlu, 68, Mart/Şabanözü.

Mustafa Doğan, 76, Kalfat/Orta.

Mustafa Eski, 64, Atkaracalar.

Mustafa Gül, 50, Çerkeş.

Mustafa Karpuzcu, 77, Çankırı.

Mustafa Uğur, 70, Eldivan.

Mustafa Yürekli, 64, Atkaracalar.

Muzaffer Göl, 47, Kızılırmak.

Muzaffer Ünlü, 50, Ödemiş/İlgaz.

Mühibe Akkaya, 43, Orta.

Naci Kartal, 60, Kayı/İlgaz.

Nail Yumrucak, 61, Gürpınar/Şabanözü.

Necati Atmaca, 58, Salur/Orta.

Necati Büyükgenç, 79, Şihdoğan/Çerkeş.

Nigâr Kortarla, 62, Kurşunlu.

Niyazi Erinç, 68, Kurşunlu.

Niyazi Özkan, 77, Kurşunlu.

Oktay Yavuz, 41, Bayramören,

Osman Abbas, 74, Gümerdiğin/Şabanözü.

Osman Sütçü, 65, Kalfat/Orta.

Osman Tüzünel, 90, Bayramören.

Ömer Akkuş, 67, Korgun.

Ömer Gönül, 43, Orta.

Önder Gökçe, 28, Kızılırmak.

Perihan Temur, 65, Çankırı.

Perihan Uzunharman, 63, Türbaşı/Çerkeş.

Ramazan Ezder, 37, Orta.

Recep Demirel, 37, İlgaz.

Recep Tokgöz, 70, Kayı/İlgaz.
Ruşen Bardakçı, 81, Şabanözü.
Sadık Softa, 44, Çankırı.
Samet Ceyhan, 16, Elmalık/Orta.
Satılmış Bardakçı, 66, Şabanözü.
Sebahat Karakoç, 46, Korgun.
Semine Akpunar, 75, Orta.
Sevgi Yiğit, 37, Kurşunlu.
Songül Gönül, 39, Orta.
Sultan Akbıyık, 70, Eldivan.
Sultan Atmaca, 31, Salur/Orta.
Sultan Koca, 59, Dodurga/Orta.
Süleyman Canbaz, 55, Orta.
Şaban Somuncu. 54, Şabanözü.
Şefika Karaman, 60, Yapraklı.
Şeref Okursoy, 42, Çerkeş.
Şerif Karakaş, 60, Dodurga/Orta.
Şerife Aktaş, 70, Yukarı Kayı/Orta.
Şerife Küçükşahin, 60, Orta.
Şerife Yumrucak, 50, Gürpınar/Şabanözü.
Şükrü Çömez, 67, Kese/İlgaz.
Tevabir Tufan, 67, Kurşunlu.
Yakup Özen, 67, Orta.
Yaşar Karakuş, 52, Kurşunlu.
Yusuf Gezer, 67, Kurşunlu.

Yüksel Baloğlu, 48, Bayramören.

Zekeriya Ateş, 48, Bayramören.

Zeliha Erdoğan, 67, Eldivan.

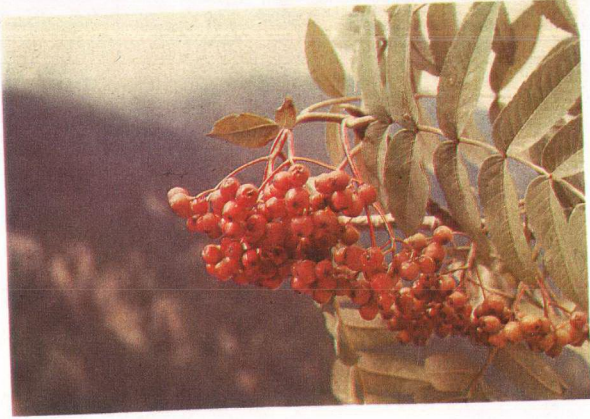
Zeliha Ergül, 80, Eldivan.

Zeliha Kapıcı, 50, Yapraklı.

Zeliha Kaplan, 79, Yapraklı.

Zeliha Soysal, 70, Korgun.

Sorbus aucuparia
(Üvez)

Momordica charantia
(Kudret Nari)

Peganum harmala
(Üzerlik)

Papaver pseudo-orientale
(Gelincik)

Rosa canina
(Kuşburnu)

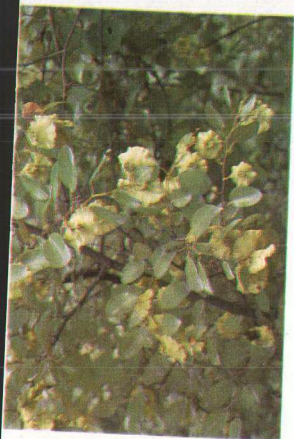
Alcea rosea
(Hatmi.)

Glycyrrhiza echinata
(Meyan)

Cornus mas
(Kızılçık)

Paliurus spina-christi
(Karagalı)

Centaurea pichleri
(Peygamber Çiçeği)

Plantago lanceolata
(Bağa-Sinir Otu)

Rumex olympicus
(Lâbada)

Rubus idaeus
(Böğürtlen)

Lavandula stoechas subsp. *cariensis*
(Lavanta Çiçeği-Karabaş Otu)

Urtica pilulifera
(Isırgan)

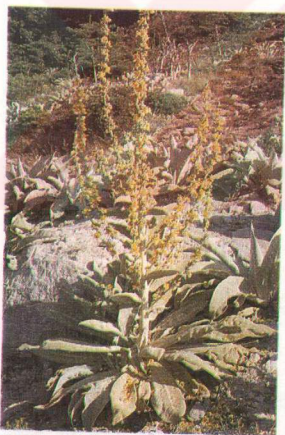
Ecballium elaterium
(Acı Kelek)

Anthemis chia
(Papatya)

Teucrium polium
(Acı Yavşan)

Verbascum olympicum
(Sığır Kuyruğu)

Berberis crataegina
(Karamuk)

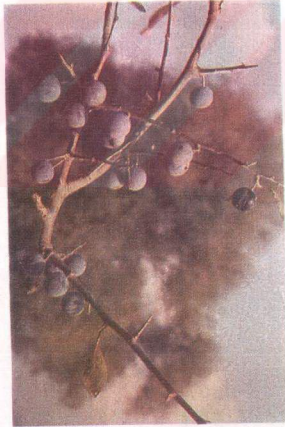
Malva sylvestris
(Ebe Gümece)

Malus sylvestris
(Acı Elma)

Juniperus nana
(Ardıç)

Prunus spinosa
(Yabanî Erik)

Atkaracalar'daki Endam Aynası

ÖZET

Çalışmamızın konusu "Halk Hekimliği ve Çankırı'daki Halk Hekimliği ile İlgili İnanış ve Uygulamalar"dır. Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Çankırı'nın tarihi, coğrafyası ve kültür değerleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir. İkinci bölümde halk hekimliği ve halk hekimliği ile ilgili temel kavramlara yer verilmiş, ardından halk hekimliğinin tarihçesi anlatılmıştır. Bu bölüm sonunda "Türklerde Halk Hekimliği ve Ölümsüzlük Arayışı" başlığı altında ölümsüzlük arayışı ve Türklerde halk hekimliğinin tarihi gelişimi anlatılmıştır. Üçüncü bölüm ise Çankırı yöresinde halkın hastalıklara karşı uyguladığı tedavi yöntemlerinden oluşmaktadır. Bu tedavi yöntemleri ocaklar, ziyaret yerleri, kaplıca ve şifalı sular, nebatî kaynaklı tedavi yöntemleri, hayvanî kaynaklı tedavi yöntemleri ve diğerleri olmak üzere altı başlık altında toplanmıştır.

Yörede tespit ettiğimiz ocaklarda ve ziyaret yerlerinde karşımıza çıkan uygulamalar eski Türk inaçlarının çeşitli sebeplerle değişikliğe uğramış şeklidir. Kaplıca ve şifalı sular, nebatî ve hayvanî kaynaklı ilâçlar ise günümüz modern tıbbına en yakın olan tedavi yöntemleridir.

Bu çalışmanın neticesinde Çankırı yöresinde halk hekimliğinin hem eski Türk inançlarının izlerini taşıyan manevî uygulamalarla ve hem de günümüz modern tıbbına yakın bazı uygulamalarla devam ettiği sonucuna varılmıştır.

Eserin sonuna yararlanılan kaynaklar, görüşme yapılan kişilerin isimleri ve tedavide kullanılan bitkilerin fotoğrafları konulmuştur.

SUMMARY

The subject of our study is "Public Medicine, the Approaches towards it and the pertaining Implementations in Çankırı". Our study consists of three chapters. In the first chapter, brief information concerning the historical and geographical features of Çankırı as well as cultural values in Çankırı has been given. The second chapter defines public medicine and the basic concepts concerning public medicine and in succession, the history of public medicine has been handled in brief. At the final part of this chapter, the search for immortality and the development of public medicine within the Turkish society have been studied under the title "Public Medicine and the Search for Immortality in the Turkish Society". The third chapter is about the traditional methods of treatment applied on diseased people in Çankırı. These methods of treatment are handled under six headings which are; soliciting restoration of health from certain families the members of which are believed to have the spiritual power to cure people, places visited for cure or recovery (such as tombs), thermal springs and health restorative springs, herbal based treatment methods and cures, animal based treatment methods and cures and others.

The implementations we came across when observing the methods of treatment by people who are believed to restore health and at the places visited for health restoration, were the somehow modified versions of older implementations stemming from old Turkish faiths. The thermal springs, health restorative springs, herbal and animal based treatment methods are the ones closest to today's modern medicine.

Consequently, it has been found that public medicine in Çankırı has been carried on both with implementations spiritual in nature which stem from

old Turkish faiths and with implementations consistent with today's modern medicine.

The references, the names of the people with whom interviews have been made and the photographs of the herbs used for health restoration are given at the final part of the study.